

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Pohřební praktiky prvních zemědělců v prostoru kultury
s lineární keramikou**

Atila Vatansever

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra archeologie
Studijní program Archeologie
Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

Atila Vatansever

Pohřební praktiky prvních zemědělců v prostoru kultury s lineární keramikou

Funeral practices of the first farmers in the area of Linear Pottery culture

Plzeň: 2020

Vedoucí práce: PhDr. Petr Krištuf, Ph.D.

Katedra archeologie, Fakulta filozofická
Západočeské univerzity v Plzni

Tímto prohlašuji na svou čest a svědomí, že já Atilla Vatansever jsem tuto práci vypracoval samostatně za pomoci uvedených pramenů a literatury.

V Plzni

Poděkování:

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu diplomové práce PhDr. Petru Krištofovi, Ph.D. za odborné vedení, připomínky, čas a pomoc při řešení nastalých komplikací.

Obsah

1 Úvod	- 1 -
2 Vznik a šíření neolitu	- 4 -
3 Evropský neolit.....	- 9 -
4 Pohřební tradice v neolitu.....	- 15 -
4.1 Násilí v neolitu	- 20 -
5 Starší neolit	- 23 -
5.1 Alföldská kultura s lineární keramikou.....	- 26 -
5.2 Středoevropská kultura s lineární keramikou.....	- 29 -
5.3 Závěr kultury s lineární keramikou	- 40 -
6 Střední a mladší neolit	- 41 -
6.1 Komplex Hinkelstein-Großgartach-Rössen	- 42 -
6.2 Kultura s vypíchanou keramikou	- 47 -
6.3 Lengyelská kultura.....	- 50 -
6.3.1 Skupiny Kujawi a Chełmno Lan.....	- 54 -
6.3.2 Skupiny s malovanou keramikou	- 57 -
6.4 Potiszské kultury.....	- 61 -
7 Projevy a transformace pohřebního ritu	- 64 -
7.1 Milodary	- 66 -
7.2 Orientace.....	- 79 -
7.3 Hrob.....	- 82 -

7.4 Pohřební ritus	- 83 -
7.1.1 Metoda faktorové analýzy	- 87 -
8 Diskuze	- 89 -
9 Závěr.....	- 94 -
10 Literatura	- 100 -
10.1 Další zdroje	- 121 -
11 Resumé	- 122 -
12 Přílohy	- 125 -
12.1 Seznam příloh.....	- 125 -
12.2 Tabulky faktorová analýza.....	- 127 -
12.3 Obrazové přílohy	- 128 -

1 Úvod

Neolit, jak je obecně známo, představuje zcela novou životní subsistenci tvořenou usedlými zemědělci. Toto období je natolik významným prvkem v předivu lidského času, že umožnilo vznik společnosti, jak ji známe dnes. Bez domestikace zvířat a kultivace rostlin by lidstvo nikdy nevytvořilo velké společnosti stojící na počátku lidské civilizace. S tímto způsobem života přichází i celý soubor nových předmětů projevující se ve světě artefaktů, nových zvířat, rostlin ale i myšlení. Nedílnou součástí lidské existence jsou úvahy nad smrtí a posmrtném životě. Ne vše však lze spojit s neolitem, o čemž svědčí sofistikovaný způsob zacházení se zemřelými známý z paleolitu a mezolitu. Nový způsob života vede bezpochyby k pronikání do všech složek myšlení, a tím pádem i do podoby funkčních praktik. Nezpochybnitelný vývoj lze sledovat v oblastech primárního utváření zemědělské subsistence a jejího působení do Anatólie a pevninského Řecka. Postupným promísáním starého a nového vede ke vzniku první neolitické kultury střední Evropy. Kolem roku 5 600 - 5 500 před Kristem tak vzniká i pohřební tradice kultury s lineární keramikou. Stále diskutovanou, a ne zcela zodpovězenou otázkou, zůstává míra impaktu starších neolitických kultur na nově se rodící středoevropský neolit. Ačkoliv některé tradice evidentně zůstávají v obecných rysech stejné, zdá se, že další na sebe přebírají zcela novou podobu nápadně se v některých aspektech přibližující starším neolitickým populacím.

Pohřební tradice jsou však často vnímány jako důsledky lokálních aspektů vycházejících z původních mezolitických populací, které nabývají na své podobě změnou výživové strategie. Nové poznatky antropologické a archeologické poukazují na mnohem větším vliv z jižní a západní Evropy, než se předpokládalo, a staví tak neolit do světla velmi mobilní a otevřené společnosti. Pro pochopení těchto vztahů a jejich možného vlivu na tradice kultury s lineární keramikou je třeba pohlížet komplexně v celé své šíři. Na rozdíl od jiných kulturních celků je komplex kultury s lineární keramikou pozoruhodný v řadě svých projevů, které v sobě snoubí domácí starší tradice a nové prvky přicházející z okolních regionů. Po rozpadu homogenního celku staršího neolitu se transformuje do svých dílčích kultur a skupin středního a

mladšího neolitu. Dochází k opětovnému vývoji, jehož návaznost na starší struktury je nezpochybnitelná. V této souvislosti je zajímavé sledovat dynamiku vývoje a transformací přicházející s novými trendy. U řady skupin a kultur lze sledovat kontinuální přerod a vývoj, ale rovněž příchod zcela nových prvků, které opět odkazují do oblasti jižní Evropy, jež se tak stala významným zdrojem inspirace po dobu celého neolitu.

Důležitým podkladem pro pochopení a interpretaci mrtvých kultur, jejichž představitelé nejsou schopni zodpovědět naše otázky, se tak stávají zdroje archeologického a antropologického bádání. Pro rozšíření představ o podobách chování slouží zdroje etnografické. Člověk je utvářen svým prostředím, které jej obklopuje, tvořené minulostí a současností. Výklad minulosti však postrádá své objektivitu. Převážně je ovlivněna vítězi minulosti, jejich idejemi a představami dobra a zla. I tak je člověk tvořen řadou podmíněných módů chování, které se projeví při pohledu na širší dějinné souvislosti. Věřím proto, že i pohled na minulost může posloužit v obecných rysech a opakujících se jevech jako možný zdroj pro interpretaci předhistorických dob.

Součástí práce je soupis registrovaných oddělených pohřebišť a lokalit, jež jsou chápány jako vydělené pohřební plochy v rámci jiných areálů. Mezi takové patří i projevy alföldské kultury s lineární keramikou, kde jsou pohřebiště registrovaná ve starších fázích osad. K detailnějšímu průzkumu budou sloužit data získaná z pohřebišť zmíněné kultury a jejich nástupců do období eneolit. Pohřebiště představují jeden z aspektů neolitické pohřební tradice a zároveň prvek, jež odkazuje na možné starší tradice mezolitu. Vydělené areály lze registrovat již od samotného počátku střeoevropské kultury s lineární keramikou. Vzhledem k absenci významných zdrojů svědčících o postupné genezi tak stále vyvstává otázka příchodu alespoň části obyvatelstva z oblastí starších neolitických kultur. Tato teorie by do jisté míry vysvětlovala komplexnost kulturních projevů již od počátku staršího neolitu.

Pro lepší rozdělení kulturních celků byla rovněž pro některé skupiny užitá zvláštní terminologie, u níž je snaha vyjádřit nadregionální význam níže popisovaných kultur a skupin. Za jistý problém shledávám úzký pohled řady výkladů a interpretací, jež se odvozují od chápání vývoje nejen neolitických kultur v pohledu dnešních státových celků. Takováto hodnocení však vedou spíše k pochopení lokálních specifik na úkor celku. Dnešní státy, jejichž podoba je odvozena od historického vývoje posledních staletí, a není tak obecně aplikovatelná pro pravé komunity. Oproti neolitu se tak jedná často o umělé hranice, ačkoliv jsou tvořeny často výraznými krajinnými prvky v terénu, o nichž však nelze říct, že tvořily přirozenou hranici pravěkých společností. Pro neolit se takovýmito determinanty jeví spíše klimatická hlediska, bonita půd, blízkost vodního zdroje a výrazné prostorové faktory, jakými jsou pohoří a moře.

V práci se pokusím o uchopení procesů neolitizace a jedné z výrazných složek lidské existence, kterou je smrt a věci s ní spjaté. K těmto úvahám poslouží získaná data z vydělených pohřebišť. Součástí rovněž bude seznam těchto lokalit pro definovaný prostor do počátku eneolitu. Obdobný seznam nejen pohřebního areálu již byl vytvořen kolektivem autorů z Ústavů pro pravěk a ranou dobu dějinnou filozofických fakult univerzit v Praze a Vídni v díle Archeologický atlas pravěké Evropy. Práce si neklade za záměr detailní pochopení všech aspektů neolitického chování, ale spíše jeho odraz v obecnějších strukturách, jež by do budoucna mohl odhalit detailnější a složitější prvky vedoucí k lepšímu pochopení naší minulosti.

2 Vznik a šíření neolitu

Kolébkou neolitu se stává prostor, který v obecné terminologii nazýváme Úrodným půlměsícem. Oblast zahrnuje ve svém užším pojetí pohoří Zagros, Taurus a údolí Levanty. V širším prostoru pak části dnešního Egypta, Libanonu, Sýrie, Izraele a Palestiny, dále jihovýchodní Anatolii a oblasti střední a dolní Mezopotámie, tedy dnešní Irán a Irák kolem řek Eufrat a Tigris. Takto definovaný prostor se stává oblastí s přirozeným výskytem později domestikovaných předchůdců zvířat a rostlin (Květina 2015, 313; Sommer 2006, 54).

Využívání předchůdců později domestikovaných zvířat a rostlin lze nalézt v širším prostoru jejich přirozeného výskytu. Kupříkladu zpracování divokých obilovin je známo již 20 000 let před Kristem z lokality Ohalo II v dnešním Izraeli. Tyto plodiny byly pro své vlastnosti čím dál tím hojněji vyhledávány, o čemž svědčí i nárůst jejich dokladů v archeologických situacích. Mnoho dokladů pochází již z horizontu kebaran kolem roku 18 000 před naším letopočtem, kde se stávají významnou složkou obživy tamějších epipaleolitiků (Květina 2015, 313).

Období kebaran je okolo roku 12 500 před Kristem nahrazeno horizontem natufienu. Z této doby jsou známy již příklady stabilních sídlišť z okolí řek Eufrat a Tigris s rozvrženou zástavbou a prvními doklady domestikovaných rostlin, kupříkladu žita. Okolo 9 800 před naším letopočtem se překlenuje blízkovýchodní mezolit v podobě natufienu do prekeramického neolitu. Pro počátek neolitu v horizontu prekeramického neolitu A se stává signifikantní monumentální „veřejná architektura“. S projevy těchto nových typů staveb se lze setkat na lokalitách Jericho v dnešní Palestině a Göbekli Tepe v Turecku (Květina 2015, 315).

V horizontu prekeramického neolitu se již lze setkat s rozmanitou škálou domestikovaných druhů rostlin a zvířat. Okolo roku 10 000 před Kristem se následně začíná formovat to, co je později chápáno jako neolitický balíček. Jeho původ je kladen do prostoru jihozápadní Asie (Colledge – Conolly – Shennan 2005, 137).

Samotný proces “neolitické revoluce” v sobě skrývá dva základní procesy, jež nejsou či nemusí být synchronního charakteru. Jedná se o proces kultivace, který probíhá v oblastech přirozeného výskytu divokých předků domestikovaných rostlin a zvířat. Druhým aspektem je proces šíření těchto druhů a s tím spjatými znalostmi (Schier 2009, 16).

Jako neolitický balíček je obecně chápána směs nových prvků, jež vede k usedlému způsobu života a proměně od lovecko-sběračské subsistence k zemědělské a zvířecí produkci. Mezi hlavní dva rysy patří chov dobytka a pěstování rostlin (Květina 2015, 30). To, co lze chápat jako zemědělský balíček, obsahuje ve svém pojetí soubor několika druhů rostlin, jež se přirozeně vyskytují v oblasti prvních zemědělců. Jmenovitě se jedná o pšenici (emmer, einkorn), loupaný ječmen, čočku, ječmálou, cizrnu, hrách horský a len setý. Užití těchto druhů rostlin je spjato již s počátky neolitu a lze je registrovat na lokalitách prekeramického neolitu A a B. Do oblasti Anatólie a Kypru se tak dostávají z levantského koridoru již v plně domestikovaném stavu v průběhu prekeramického neolitu. U zvířat nelze předpokládat stejnou metodu domestikace a následného šíření jako u rostlin. Zvířecí druhy, jež jsou obsaženy v neolitickém balíčku, se přirozeně nevyskytují na jednom místě a je třeba brát v potaz jejich domestikaci na základě lokálních preferencí a životních podmínek (Çilingiroğlu 2005, 3-4). K dalším aspektům neolitického balíčku se řadí broušená a hlazená industrie, výroba a užití mlecích zařízení pro zpracování obilovin, k nimž patří žernovy, mlýnky, drtidla. Bezesporu nejvýraznějším aspektem této doby je výroba a užití keramiky (Květina 2015, 30).

Kromě předmětů považovaných za klasické se v neolitickém balíčku projeví i výrobky, které nejsou tak četné. Objevují se jako nové prvky v různých podobách a projevují se v širším prostoru. Mezi tyto předměty lze řadit jednak výrobky z keramiky, jakými jsou malované nádoby, antropomorfní a zoomorfní sošky. Následně kamenné výrobky v podobě amuletů ve tvaru M, mramorových náramků, korálků či kamenných mís typických pro oblasti Blízkého východu. Tyto zahrnují především předměty ze serpentinitu, mramoru a nefritu. Další skupinu tvoří kostěné předměty,

brousky, opaskové háčky a zdobené i nezdobené špachtle (Çilingiroğlu 2005, 3). Kostěné špachtle, ačkoliv s odlišnou výzdobou, lze registrovat v několika případech i u komplexu kultur Starčevo–Körös–Criş (Çilingiroğlu 2005, 6). Kromě keramických tvarů se tyto předměty objevují již v prekeramickém neolitu A na lokalitách Çayönü, Hallan Çemi, Jericho a Mureybet III datovaných 10 000-9 500 před Kristem. Z prekeramického neolitu B pak v lokalitách Göbeklitepe či Nevalı Çori. V tomto horizontu lze registrovat i množství antropomorfních a zoomorfních figurek na lokalitách Çayönü, D'jade, Nemrik, Mezraa Teleilat a Gritil. Jejich kontinuální výskyt pokračuje i ve starších lokalitách Umm Dabaghiyah, Tell Sotto nebo Tell Sabi Abyad (Çilingiroğlu 2005, 5). Přechod prekeramického horizontu na rozvinutý neolit obsahující keramické výrobky je dle zjištění velmi náhlý. Užití keramiky se rychle uplatňuje v celém území prekeramických fází. Doklady horizontu, jenž bývá označován jako "přechodné období", reprezentují typické mísovité tvary bez výzdoby, v některých případech opatřených uchy (typ: Norie de Hala v Halule). Doklady této keramiky lze nalézt na lokalitě Tell Halule, rozkládajícího se v inundaci řeky Eufrat, Akar-Tepe či Akarça v Anadolii, Teli er-Kerkn, Mureybet v Levant a v údolí El-Rouj (El Rouj 2 a; Tsuneki-Miyake 1996, 120; Balkan-Atlı - Bucak a kol. 2002, 227). Výroba výše zmíněných předmětů představuje natolik pevnou složku kultury, že v řadě lokalit (Çatal-höyük, Köşk Höyük, Tepecik-Çiftlik a Musular) zůstávají doklady jejich užívání až do ranného chalkolitu (Çilingiroğlu 2005, 5).

Ne všechny nové artefakty lze spojovat s tím, co australský archeolog Vere Gordon Childe chápe jako neolitickou revoluci (Childe 1939). Některé z nich lze nalézt mnohem dříve a jejich praktické užití často zahrnovalo právě zacházení s předchůdci později domestikovaných druhů rostlin. Příkladem mohou být drtidla a brousky, které jsou známy v paleolitu. První keramická produkce rovněž nesouvisí s blízkovýchodním neolitem. Nejstarší výrobní centra keramiky jsou známa z Číny (Podborský 2006, 9). Doklady výroby z pálené hlíny jsou doloženy i v paleolitu. Za příklad může sloužit Věstonická Venuše z Dolních Věstonic, jež je datována zhruba 26 000 let před současností. Je považována za nejstarší keramickou sošku na světě vůbec (Vandiver – Soffer – Klíma – Svoboda 1989). Ani u kultivovaných druhů rostlin není tak jasná odpověď, protože první spolehlivé doklady domestikace rostlin pocházejí již z roku 10 000 před Kristem z dnešního Japonska (Květina 2015, 309).

Ne všude dochází k prosazení neolitického balíčku ve stejné době. Bývají přejaty jen některé aspekty. Z oblastí Afriky jsou známy společnosti založené na lovecko-sběračské subsistenci ze sedmého tisíciletí před Kristem, kde je vyráběna velmi kvalitní keramika. Opačným příkladem jsou skupiny na Předním východě, které přijímají usedlý zemědělský způsob života bez výroby a většího užití keramiky (Květina 2015, 310-312). Počátky neolitu v Itálii byly dle nových poznatků rovněž spjaty jen s částečným přijetím domestikovaných druhů. Ačkoliv zemědělská náplň byla značně rozmanitá (čtyři druhy obilovin a pět druhů luštěnin), ze zvířat je přijata ve svých počátcích pouze ovce. V pozdějších obdobích se prosazuje již úplná škála neolitického balíčku (Rowley-Conwy 2011, 434).

Šíření domestikovaných plodin, alespoň v počátku, prochází značnou redukcí. Mezi důvody bývají uváděny klimatické aspekty a nutnost rostlin přizpůsobit se novému prostředí. Překvapivějším zjištěním je fakt, že kritériem výběru nebyly do velké míry klimatické podmínky, alespoň pro nejstarší kulturu s lineární keramikou. Evidentní záměr, jenž netkvěl ve schopnostech rostlin obstát, svědčí o kulturních aspektech výběru. Jednou ze zvolených plodin je i pšenice, jež je hojně zastoupena v celém komplexu kultury s lineární keramikou. Této rostlině nevyhovuje vlhké prostředí ani krátké vegetační období způsobené chladnějším klimatickým pásmem (Colledge – Conolly – Shennan 2005, 149-150).

V základním pojetí “neolitické revoluce” jsou známy tři základní teorie jejího šíření. První z nich je známa jako domácí difuze, popřípadě migrační teorie. Tento koncept předpokládá šíření lidí, kteří byli nositeli znalostí. Ta ve svém počátku nahlížela na proces jako na šíření celých velkých etnických skupin (Pavlů 2005). Vere Gordon Childe jež je hlavním představitelem této teorie chápe proces neolitizace jako dichotomický proces mezi “přivlastňováním”, tedy lovecko-sběračskou subsistencí a “produkováním”, jež zahrnuje usedlé zemědělské komunity. S tím se úzce pojí vztahy mezi “dávajícími” a “příjemci”, pod čímž se chápou ty skupiny, jež daný druh či

technologii vytvořily, a těmi kteří ji přijímají jako součást svého “nového” životního stylu (Schier 2009, 16). Tuto teorii detailně popisuje ve své knize z roku 1925 *The Dawn of European Civilisation*.

Druhá teorie je protikladem staršího pojetí a je známá pod názvem myšlenková difuze. Ta předpokládá šíření neolitu za pomoci myšlenky, kdy dochází k předávání znalosti neolitického způsobu života bez faktického šíření jedinců, jakožto nositelů myšlenky (Pavlů 2005, 294).

Třetí teorie předpokládá promísení dvou předchozích jevů. Myšlenka vychází z dílčích konceptů poukazujících na možné šíření jen určitých jedinců, popřípadě malých skupin. Lze tedy předpokládat příchod nových obyvatel, ale i přetrvávání populací původních (Schier 2009). Postupně by došlo prostřednictvím asimilace k pohlcení mezolitiků a vytvoření homogenní populace (Mateiciucová 2008a). Tato hypotéza předpokládá, že nejen neolitický balíček, ale i aspekty společenské, symbolické a rituální, mohly být její součástí. Toto se zdá být dost pravděpodobné alespoň pro některé oblasti rozšíření. Lze tedy předpokládat, že k postupnému splývání došlo. Rovněž některé skupiny mezolitiků mohly přežívat hluboko do neolitu, o čemž svědčí kupříkladu osídlení Českého krasu. O dokladu velmi intenzivních kontaktů mezi mezolitiky a nově nastupujícími neolitiky svědčí i nálezy v jedné z nejstarších osad kultury s lineární keramikou Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb nedaleko Balatonu v Maďarsku. Lokalita je charakteristická dlouhými domy středoevropského typu lemovanými stavebními jámami. Mezi nálezy se řadí typická mikrolitická kamenná industrie charakteristická pro pozdní mezolit. Keramický inventář obsahuje zhruba 15 000 střepů a 150 rekonstruovaných nádob patřících svou výzdobou a morfologií do kultury stráževo (Bánffy – Oross 2010, 258). Podobné provázání těchto dob světů můžeme pozorovat na dílčích lokalitách na Balkánském poloostrově a Anatolii.

3 Evropský neolit

Počátek šíření neolitu z prostoru jeho primárního rozšíření se odhaduje kolem roku 8 000 před Kristem, kdy dochází k postupnému pronikání do pevninské Evropy a Severní Afriky (Cramon-Taubadel – Stock – Pinhasi 2013, 281; Obr. 11). Důvody k tomuto pohybu jsou hledány ve značném nárůstu populace a expanze z jejího primárního území. Dokladem tohoto procesu, k němuž mělo dojít mezi lety 6 500 až 6 000 před naším letopočtem, svědčí řada nově vzniklých sídlišť v Anatolii. Z nich lze zmínit lokality Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük v provincii Niğde (centrální Anatolie), Höyücek, Hacilar, Kuruçay, Lake District a Ilipinar, v oblasti Iznik (provincie Bursa, Turecko) nebo sídliště Hoca Çeşme a Aşağıpınar. Ve všech těchto lokalitách se projevuje již od počátku plně rozvinutá podoba neolitického balíčku. Je velmi málo pravděpodobné, že k tomuto procesu došlo jen obchodem a přenosem myšlenky. Představují tak jeden z dokladů neolitické migrace (Çilingiroğlu 2005, 5). Ne všechny oblasti sousedící s nejstarším neolitickým osídlením byly vhodné pro zemědělskou expanzi, což platí kupříkladu pro Kavkaz. Pohoří Kavkazu ohraničené řekami Kuban a Terek na severu a Kura a Arax na jihu skýtalo již od paleolitu bohatý zdroj kamenných surovin, které byly i v neolitu hojně využívány. První doklady neolitického osídlení zde přesto lze sledovat až kolem roku 6000 před Kristem (Chuan-Chao Wang a kol, 2019, 1). Pokud se pomine šíření do centrální Anatolie, jež by se dala chápat jako primární území, tak první stopy tohoto procesu jsou registrovány okolo roku 7 100 před naším letopočtem. Důkazy přinášejí nálezy z Thesálie v dnešním Řecku a rané fáze lokality Bademağacı v západní Anatolii. Zajímavostí zůstává osídlení severozápadní Anatolie, jež je neolitiky velmi dlouho opomíjená. První doklady osídlení jsou registrovány až okolo roku 6 100 před naším letopočtem (Çilingiroğlu 2005, 5).

K hlavním kontaktním zónám při přenosu neolitu do Střední Evropy hrála roli oblast Anatolie. Klíčovými se stávají dva směry šíření, mořská cesta zahrnující pohyb do Thesálie a na Peloponés, druhou pak trasa suchozemská přes Bospor a Dardanely na Východní a Střední Balkán prostřednictvím kultury Fikirtepe. Postup kultury Fikirtepe pravděpodobně naráží na starší struktury v dnešním Bulharsku a řecké Thrákii a vytváří

výraznou kulturní hranici. Za významnějšího činitele šíření se spíše jeví Dardanelská úžina skrz poloostrov Gelibolu a oblasti Západní Anatolie s významným kulturním vlivem Ulucakem, Ege Gübre, Hacilar a Hoca Çeşme. Vývoj kultur v této oblasti umožnil kontakt mezi lovecko-sběračskou společností existující v pevninském Řecku a na Balkánském poloostrově. Otázkou však zůstává míra posunu anatolského obyvatelstva. Dle vývojové linie je patrné, že mezi projevy neolitu v pevninském Řecku a na Balkánském poloostrově, existuje poměrně dlouhá (Juraj Pavúk uvádí až 200 let) trvající prodleva dozajista dovolující vzájemnou interakci vedoucí ke vzniku silné kontaktní zóny umožňující přenos neolitické subsistence (Pavúk 2016, 248-250).

Nejstarší doklady neolitu v Evropě přináší oblasti pevninského Řecka. Dle tamější typologie je nejstarší horizont označován jako fáze I, podskupiny A (6500–6200 př.n.l.) a B (6200–5900 př.n.l.). Horizont A plně respektuje materiálovou skladbu kulturní skupiny Hacilar řazené do kultur anatolského neolitu a svědčí o přímém vztahu. V mladším horizontu 1 B dochází ke kulturní diferenciaci, ve které se začínají objevovat lokální specifika. V průběhu první poloviny 7. tisíciletí se neolit z těchto oblastí postupně šíří na Balkánský poloostrov (Schier 2009, 17). Během tohoto období se na Balkáně začíná formovat kultura protosesklo, typická svou bíle malovanou keramikou. Následný vývoj v 6. tisíciletí vede ke vzniku komplexu kultury Stračevo-Körös-Criş jako pokračovatelů adriatické kultury impresso. Komplex Stračevo-körös-Criş lze považovat za první evropské neolitické kultury (Květina 2015; Mateiciucová 2008b). Komplex pod souhrnným názvem Stračevo-Körös-Criş dle dnešních poznatků představuje tři kulturní celky. Jejich původ je hledán v prvních karpatských kulturách spjatých s počátky neolitu na Balkánském poloostrově. Jmenovitě se jedná o kultury protosesklo, sesklo, anzabegovo, galäbnik-pernik a Karanovo I-II. Největší území ze zmíněného celku zaujímá kultura Stračevo (200–250 000 km²), jejíž rozšíření zahrnuje prostor dnešního Maďarska, Chorvatska, Slovinska, části Makedonie a Bulharska. Kultura criş (200 000 km²) zaujímá oblast téměř celé dnešní Moldávie a kultura körös (6 000 km²) obsazuje povodí řek Körös a levého břehu Tisy (Mateiciucová 2008b, 38). Oddělení tohoto tradičně jednotně vnímanému komplexu Stračevo-Körös-Criş vedlo archeology řadou odlišných prvků hmotné kultury (Kalicz 1993, 87). I přesto

celek představuje velmi specifické prostředí, kde řada kulturních determinantů zůstává totožná či velmi nápadně podobná.

Další šíření pokračuje v podobě nejstarší fáze středoevropské kultury s lineární keramikou a starší fáze alföldské lineární keramiky (též nazývána jako kultura s východní lineární keramikou), které se překvapivě rychle šíří na Rýn, severního Zadunají a pravděpodobně do oblastí Potisí, mezi lety 5600–5500 před naším letopočtem (fáze 2a; Schier 2009, 17). Proces šíření je některými z badatelů chápán jako skok, ve kterém dochází k záboru téměř 800 kilometrů za 100 let (Rowley-Conwy 2011, 436). Prostředkem k tomuto rychlému šíření měla sloužit plavba po řekách, jakými jsou Dunaj, Labe a v pozdějších fázích řeky Vezér, Rýn, Necker, Máze a Seina. Vzdálenosti mezi řekami nejsou příliš velké a mohly tak být překonávány pěšky. (Rowley-Conwy 2011, 439) K tomuto procesu je dozajista nutno přistupovat jako ke kombinaci migrace, adaptace, ale i akulturace nově příchozích a původních obyvatel.

Teprve na začátku v takzvané Flombornově fázi (Ackovských fáze) se šíří starší středoevropská kultura s lineární keramikou v období mezi lety 5300–5200 před Kristem (fáze 2 b) dále na levý břeh řeky Rýna, z Alsaska do Dolního Porýní a dále do Nizozemí (Limburg) a jižní Belgie (Haspengau; Schier 2009, 17). Postupně se rozšiřuje do střední Evropy, Maďarska, Belgie a Francie, kde dochází k poměrně rychlé expanzi (Colledge – Conolly – Shennan 2005, 137). Podél severních a východních Karpat proniká do dnešní Ukrajiny a Moldávie a podněcuje následný vznik Bug–Dniesterské kultury (Schier 2009, 18-19). Odtud se postupně neolitický způsob života dostává do států Skandinávie a na Britské ostrovy, a to se zpožděním téměř 3 000 let (Colledge – Conolly – Shennan 2005, 137-138). Metodika šíření předpokládá takzvaný mozaikový mechanismus domácí migrace. Mozaikový proces spočíval v pohybu zemědělských populací ze starších oblastí rozšíření spolu s kulturním přijetím zemědělských principů života. Antropologové Noreen von Cramon-Taubadel, Jay T. Stock a Ron Pinhasi dokládají tento příchod na základě rozboru kraniálních (lebečních) a postkraniálních (tělních) kostí. Na základě srovnání kosterních pozůstatků u

mezolitických, epipaleolitických a neolitických populací z oblastí předního východu, Anatólie, Afriky a Evropy, byla prokázána výrazná diference u populací v obou sledovaných aspektech. Výsledky analýzy lebky ukazují zřetelné rozdíly mezi před-neolitickými a neolitickými populacemi. Naproti tomu relativní rozměry končetin jsou shodné s faktory prostředí, kterými jsou zeměpisná šířka a průměrná roční teplota. I přesto velikost dolních končetin poukazuje na fakt, že změnou subsistence dochází ke snížení průměrné výšky (Cramon-Taubadel – Stock – Pinhasi 2013, 281-285). Jeden z výrazných dokladů, jenž potvrzuje teorii domácí difuze a její neopomenutelný vliv na neolitické populace v Evropě, přináší průzkum chromozomu Y. Dle principů genealogické pravděpodobnosti NRY (non-recombining Y) byl odhalen mnohem větší genetický přínos z oblasti předního východu, nežli se původně předpokládalo. Rozbor nejstarších neolitických populací v Evropě tak ukazuje poměr lovecko-sběračských komunit menších jak 30 % genetické informace. Postupnou rozpínavostí neolitické společnosti se tento poměr více rozměňuje (Chikhi – Nichols – Barbujani – Beaumont 2002, 8-10).

Základní dělení neolitu se pro oblast Evropy liší. V prostoru jihozápadní a části střední Evropy (jižní Německo, Rakousko, Švýcarsko a východní Francie) se uplatňuje dělení na starý, střední, mladý a pozdní (Schier 2009, 19). J. Lüning přidává ještě fázi “neolithikum ersetzt” (neolitický přechod; Lüning 1996, 234). Ve východní a střední Evropě (Česká republika, Slovensko, Polsko, Maďarsko) odpovídá dělení na starší, střední, mladší popřípadě pozdnímu neolitu (Schier 2009, 19).

Šíření neolitu do oblastí kontinentální Evropy se bezpochyby hluboce váže k novému způsobu potravinové subsistence a struktuře společnosti. Zajímavou rovinu přináší v této souvislosti oblast údolí Aisne v Picardy (Francie). V prostoru kultury s lineární keramikou se jedná o jednu z nejkompexnějších studií rostlinných makrozbytků a nástrojů zemědělského a výrobního charakteru (Hachem – Hamon 2014, 159-163). Jeden ze zajímavých poznatků ukazuje, že domy v neolitické vesnici odpovídají svou skladbou zvířecích osteologických nálezů užití domestikovaných druhů. Cuiry-lès-Chaudardes odhalila tři základní kategorie domů. 1) Domy, kde převažuje

zvěř lovená (divoká) 2) Domy s jasnou převahou domestikovaných druhů a za 3) obydlí, kde ani jedna z proměnných nenabývá na markantnosti. U nástrojů byly rovněž určeny základní tři skupiny. Domy s převahou brusných nástrojů. Ty ukazují, že v domácnosti byly realizovány specifické řemeslné činnosti jako je výroba kostěných nástrojů. Druhou jsou kolekce, kterým dominují drtící nástroje, poukazující na zpracování obilovin a přípravu potravin. Poslední skupinu tvoří smíšené kolekce ukazující na kompletní škálu domácích aktivit. Při porovnání dvou základních kategorií bylo prokázáno, že v domech s jasnou převahou divokých druhů převažuje i skladba nástrojů svědčící o výrobě kostěných předmětů. Naopak v obydlích s větším poměrem domestikovaných druhů převažují artefakty svědčící o zpracování kultivovaných plodin a výroby potravy z nich. V jednotlivých vývojových fázích vesnice dochází k markantnímu nárůstu domestikovaných druhů plodin a zvířat směrem k současnosti, prokazující se zvyšující zemědělskou produktivitou (Hachem – Hamon 2014, 163-172). Nejen druhová skladba, ale i velikost domů odpovídá těmto aspektům. Domy, které lze nazvat jako zemědělské, jsou vždy větší oproti domům, kde převažoval lov a druhotné zpracování zvířat (Hachem – Hamon 2014, 175). Julies Dubouloz v roce 2008 představil teorii zvětšujících se populací na základě velikosti domů a jejich částí (Dubouloz 2008, 213-215). Vzhledem k přibývání větších obydlí lze předpokládat zvětšování populace. Dle vývoje lokalit Bylany, Merzbachtal, Aisne a Meuse / Lower Rhine potvrzuje hypotézu populačních výkyvů v rámci kultury s lineární keramikou. Demografický nárůst je obecně dáván do souvislosti se šířením neolitického způsobu života. Dle vývojové křivky dochází v prvních etapách lineární kultury k značnému navýšení populace. Tento nárůst je přerušen následným poklesem, jež nabírá opačného směru 450 až 500 let po zahájení procesu. Nárůst, který je přirozeným důsledkem neolitické subsistence, poukazuje na dva základní jevy. První z nich je práh hustoty a druhým štěpení komunit chápaného spíše v rovině rodinné. Tento proces by do značné míry vysvětloval dynamiku šíření kultury s lineární keramikou. Proces odpovídá spíše klimatickým a kulturně-historickým změnám společnosti, nežli často zjednodušovanému vysvětlení environmentálního determinizmu (Dubouloz 2008, 209-212).

Šíření neolitu neprobíhalo pouze přes již zmíněnou balkánskou cestu. Pro oblasti Itálie, středomořské části Francie, Normandie a Pyrenejského poloostrova je stěžejní středomořská kolonizační cesta (Pavlů 2005, 295). Důležitým prvkem je i osídlení oblastí Atlantiku, který je dělen do čtyř základních okruhů. 1) kultura cardial, rozpínající se v oblasti západního Středomoří, 2) kultura s lineární keramikou a kultura *trægtbæger*, jež jsou hybateli pro proces v jižní Skandinávii. 3) Neolitizace britských ostrovů a Irska. Dle nejnovějších poznatků se tento proces jeví jako velmi náhlý, probíhající formou události v podobě domácí difuze (Rowley-Conwy 2011, 431). Původní data uváděla počátek italského neolitu spjatou s kulturou Cardio zhruba okolo roku 7 000 před Kristem. Dle nových radiokarbonových dat z lokalit rozkládajících se podél Středozemního moře bylo zjištěno, že proces středomořské neolitizace přichází mnohem dříve. Dle nekalibrovaných dat z lokality Arene Candide přichází neolit do Itálie již okolo roku 7 700 před Kristem, na francouzské pobřeží do lokality Cha[^]teauneuf-les-Martigues zhruba okolo roku 7 520 před naším letopočtem. Z období kolem roku 7 970 před Kristem již jsou doklady ze sídliště Verdelpino ve Španělsku. v portugalské lokalitě Caldeirão je neolit datován okolo roku 7 300 před naším letopočtem (Rowley-Conwy 2011, 435).

Opačný pohled na proces šíření přináší závěry badatelů v rámci kulturního komplexu La Hoguette, jehož rozšíření dominuje v prostoru jihovýchodní Francie a jihozápadního Německa. Některé nálezy dokládají přítomnost této keramiky v prostoru starší fáze kultury s lineární keramikou a svědčí o její časové synchronizaci. Jasně oddělení těchto dvou okruhů umožňuje značná specifičnost artefaktové náplně komplexu La Hoguette. Původ celé kultury i v rámci podobností s artefaktovou náplní je hledán v prostředí kultury cardio. Dle interpretací se jednalo o původní mezolitické obyvatelstvo, které přejímalo některé kulturní aspekty spjaté se zemědělstvím, výrobu keramiky, některé druhy domestikovaných zvířat a kultivovaných rostlin. Kamenná industrie však stále nese silné znaky mezolitické výrobní tradice v podobě mikrolitických nástrojů. Relativně málo dokladů sídelních areálů vede spíše k úvahám o mobilním způsobu života (Mateiciucová 2008c, 31).

4 Pohřební tradice v neolitu

V Anatolii se v neolitu takřka nenacházejí žádná oddělená pohřebiště. Hlavní pohřební tradicí se tak stává ukládání zesnulých na sídlištích, a to přímo v prostoru domů či v jejich bezprostřední blízkosti. Za nejvýznamnější pohřebiště a sídliště lze považovat lokalitu Çatalhöyük. Zde bylo odhaleno na 500 hrobů pod podlahami či lavicemi v obytných prostorách. Řada ostatků svědčí o nejrůznějších rituálních praktikách (Mellaart, 1966: 183). Mellaart interpretuje tyto tradice jako doklady sekundárních uložení. Některé z kostí nesou znaky po opálení, jež mohl být důsledek procesu odstraňování měkkých tkání před samotným uložením. Nástěnné malby, jež jsou pro tuto lokalitu typické, ukazují ve fázích VII a VIII častý výjev supů ve scénách vyjevující trhání lidských těl (Mellaart 1965, 92). Tento způsob pohřbu, jež je znám z řady etnografických pozorování, je považován za jeden z možných argumentů chybějících částí skeletů, které mohly být mrchožrouty odneseny. Dokladem pro ukládání po částečně či úplné dekompozici měkkých tkání jsou stopy nánosů zeleného a červeného barviva objevujících se nejčastěji na lebce, popřípadě dlouhých kostech (Mellaart 1967, 208-209). V řadě hrobů se lze setkat s druhotně vkládanými lebkami nesoucí stopy po domodelování tkání za pomoci hlíny a lastur vkládaných do očních důlků. S tímto chováním se lze setkat v řadě lokalit Blízkého východu (Květina a kol. 2015, 339).

Domy v Çatalhöyük mají několik úrovní. Po zakončení užívání každé z nich a vzniku nového obydlí v super pozici posloužily předchozí spodní prostory jako místa pro pohřby. V každém z domů se nalézá 6 až 30 pohřbů s výjimkou čítající 62 jedinců v jedné úrovni, uložených typicky ve skrčené poloze na boku. (Květina a kol. 2015, 339; Seeher 1993, 11). Původní interpretace předpokládala příslušnost jedinců do jedné rodiny, dle rozboru DNA bylo však prokázáno, že ostatky často nenesou příbuzné geny (Lewis-Williams – Pearce 2008, 142). Většina takto identifikovaných hrobů byla antropologicky určena jako hroby žen a dětí. Nepoměr v zastoupení mezi touto skupinou a mužskými hroby svědčí o alternativním pohřebním rituálu patřícímu aktivním lovcům (Mellaart 1966, 183). Lokalita Çatalhöyük svým souborem hrobů představuje jeden z nejucelenějších pohledů neolitického vztahu světa živých se

světem mrtvých. Jedinci jsou do domu ukládáni bez ohledu na pohlaví a věk. Jedinou proměnou tvoří vnitřní uspořádání hrobů. Starší jedinci se typičtěji nacházejí v centrální prostoře, mladší zesnulí v severovýchodní části a děti či nedospělí jedinci v oblasti kolem vstupu a otopného zařízení (Květina a kol. 2015, 339-340).

Tradice ukládání zemřelých na sídlištích je spojena s celým prostorem Blízkého východu v neolitu. Analogie k tomuto chování lze nalézt v lokalitách Hacilar (Mellaart 1970), Fikirtepe a Pendik Höyük v Turecku (Yakar 1991).

V hrobech anatolského neolitu se často lze setkat s velkým počtem milodarů. Rozbor přídavek na lokalitě Çatalhöyük prokázal příslušnost některých artefaktů k pohlaví. V hrobech mužů se objevují častěji kamenné klíny, šipky, mramorové kotouče, nože z přírodního skla, škrabadla, kostěné spony a háčky. V ženských hrobech se častěji nalézají barevné paletky, zrcadla z obsidiánu, kostěné jehly, malé ploché sekery vyrobené ze zeleného kamene, prsteny z kostí a mědi, náhrdelníky se zvířecími hlavami, surová měď, korálky z různých druhů kamene a červeného okru v prostoru hlavy a trupu (Mellaart 1967, 207). Podobná situace panuje i v lokalitě Hacilar, náležející již do keramického neolitu. Zde se kromě těchto předmětů objevují keramické nádoby v podobě typických červeně malovaných mís (Mellaart 1970, 88-89). Z lokality Köşkhöyük pochází mnoho milodarů především z dětských hrobů. Řadí se mezi ně nádoby s potravinovými milodary a miniatury předmětů nacházející se v hrobech dospělých jedinců, jakými jsou misky, kamenné sekery, kostěné jehly a náhrdelníky z kamenných korálků (Silistreli 1990, 98). Ve středomořských regionech se objevuje mezolitická mikrolitická kamenná industrie, s níž se lze setkat i na pohřebištích časného neolitu v Evropě. O kontaktech neolitu a evropského mezolitu, rozpínajícího se na řadě Řeckých ostrovů, svědčí četné nálezy mikrolitických nástrojů z pohřebního areálu v jeskyni Öküzini (Yalçinkaya 1997, 51-52).

Pohřbívání na sídlištích je nejtypičtěji zastoupeno uložením a hraje pro období celého neolitu velmi významnou roli. Značný nepoměr mezi jedinci na sídlištích a pohřebištích lze vnímat ve všech neolitických kulturách, minimálně ve

sledovaném prostoru původně homogenního komplexu lineární keramiky. Pohřby na sídlišti lze rozdělit do dvou kategorií. První z nich tvoří nálezy lidských těl v kulových, sloupcových, takzvaných stavebních jamách a zásobních sil. Důvod pohřbívání do již nepoužívaných objektů může být vysvětlován jako akt lidské oběti. Do ryze praktické roviny lze řadit interpretaci pohřbů v zimních měsících. Za takovýchto okolností bylo třeba zemřelého co možná nejrychleji pochovat, čemuž mohla bránit zmrzlá půda a bylo tak nutné vyhledat odpovídající alternativu (Kovárník 2010, 55).

Druhou skupinu tvoří pohřby na sídlištech v hrobových jamách, jež svým charakterem nepoukazují na odlišné zacházení ve srovnání s nálezy z oddělených pohřebišť. Často se v těchto kontextech lze setkat s pohřby žen a nedospělých jedinců. Důvody tohoto chování nejsou dodnes spolehlivě vysvětleny. U pohřbů dětí je na základě etnografických pozorování uvažováno o možných magických či náboženských důvodech (Gardelková 2011, 30). Výklad tohoto chování přináší kupříkladu kmen Wanga. V tomto společenství panuje přesvědčení, že zemřelý by neměl být vyloučen ani po své smrti z komunity. Kavirondové tak činí z lásky k mrtvým. Akkrové a Jorubové věří, že si zachovají přízeň duší zesnulých (Holý 1956, 240-241). Na děti, jakožto jedince, jež neprošli iniciačním rituálem, mohlo být pohlíženo jako na neplnohodnotné členy komunity. Jejich pohřeb tak nepodléhal tradičním praktikám (Kličová 2001, 219; Turek 2010, 7). Jinou možností by mohl představovat úzký vztah dětí k rodině. Etnografické paralely poukazují na obě možnosti. Kmen Jorubu v Nigérii tak činí z víry, že smrt dětí byla způsobena nadpřirozenými zlými silami. Kmeny Mundang, Nagala, Nikole, Nkudo a Giriama ukládají své děti uvnitř či v okolí domů ve víře v jejich pozitivní působení na svět živých, možnou reinkarnaci nebo zajištění plodnosti ženě, jež o své dítě přišla (Holý 1956, 238-244).

Velký nárůst dětských hrobů na sídlišti lze sledovat na francouzské lokalitě Menneville v regionu Hauts-de-France patřící kultuře s lineární keramikou, kde byly děti zastoupeny v 21 případech z 35 identifikovaných hrobů (Farruggia – Guichard – Hachem 1996, 124; Obr. 13).

Za třetí skupinu lze považovat pohřby uvnitř domů, jež bývají chápány jako základové obětiny. S výskytem pohřbů pod domy nebo v rámci konstrukcí se lze setkat v širokém prostoru napříč neolitickými kulturami. Na již zmíněné lokalitě Çatalhöyük (Mellaart 1967) se jedná o zcela běžnou praktiku. V Levantě lze pozorovat podobné chování na lokalitě Jericho a Khiriktia. Na Balkánském poloostrově v prostoru rozšíření komplexu Stračevo-Körös-Criș byla podobná situace pozorována na lokalitách Endröd a Traian (Gardelková 2011, 34). U řady etnografických pozorovaných kmenů existují možné paralely pro interpretaci tohoto chování často odrážející pohlaví a status zemřelého. Kmen Boni ve východní Africe ukládá své zesnulé v domech pod postelemi. Kavirondové u Viktoriina jezera pohřbívají mrtvé ženy a děti pod podlahu v kozích chlévech. V afrických kmenech Bob a Dojag náleží pohřeb v domě jen ženatým mužům a vdaným ženám (Holý 1956, 237-239). V Evropě je toto chování charakteristické pro komplex kultury s lineární keramikou a pro některé z lengyelských skupin. Za příklady obětiny staršího neolitu jsou zmiňovány nálezy z lokalit Veszprém (Maďarsko; Obr. 14), Jelšovica (Slovesnko; Obr. 15) a Vedrovicích (Česká republika). Ze středního a mladšího neolitu nálezy ze sídlišť Libenice (Česká republika), Plotiště nad Labem (Č51; Česká republika), Brześć Kujawski (Polsko), Griedel (Německo), Branč, (Slovensko) a Káloz (Maďarsko); (Gardelková 2011, 34; Podborský 2006, 147; Kovárník 2010, 52).

Další skupinou jsou pohřby v příkopech na sídlištích a rondelích. Takovýto příkop byl identifikován na francouzské lokalitě Menneville. Během výzkumu byl rozpoznán segmentový příkop, který vymezoval sídelní areál o velikosti 6,5 hektarů v délce 1 020 metrů. Charakter pohřební tradice v této lokalitě lze rozdělit do tří částí. 1) Na oddělené pohřebišti rozkládající se na jižní straně plochy. 2) V okolí dlouhých domů. 3) V segmentech příkopu (Farruggia – Guichard – Hachem 1996, 120-124). Nález hrobů v prostoru rondelu pochází z moravské lokality Těšetice-Kyjovice (Č52). Ve zmíněné stavbě byly identifikovány dva pohřby (H3, H8) datované do fáze IIa skupiny s malovanou keramikou. Otázkou však zůstává jejich vztah k rondelu a jejímu užívání (Podborský 1988, 148). Mezi Slovenské lokality lze řadit nález deseti zemřelých v příkopu rondelu v Ružindolu-Borové na okresu Trnová. Z vnitřní plochy rondelu pochází nález jedenácti hrobů identifikovaných v lokalitě Friebritz-Süd v Rakousku (Kovárník 2010, 53).

Oddělené pohřební areály jsou pro počátky neolitu v jeho primární oblasti značně netypickým jevem. To však neplatí pro mezolitické komunity žijící před neolitickou Evropou. Z mezolitu jsou známá pohřebiště v otevřené krajině svědčící o kontinuálním užívání s prostorovým oddělením sídelních a pohřebních celků. Mezi významné doklady se řadí Olenij Ostrov, Skateholm I, Skateholm II (Grünberg 2000). Kromě pohřebišť v otevřené krajině jsou využívány skalní převisy, jeskyně, popřípadě odpadní hromady. Doklady tohoto chování ukazují na silnou mezolitickou tradici, která se mísí s neolitickým způsobem života, a to s nejvyšším nárůstem v kultuře s lineární keramikou a následným úpadkem ve středním a mladším neolitu. Výrazný pokles lze zaznamenat ve skupinách ovlivněných lengyelskou nebo postalföldsskou tradicí ukazující na silné vazby k blízkovýchodnímu neolitu.

Další možná uložení v prostoru domu bývají interpretována jako základové obětiny. Velice často se jedná o pohřby dětí či nedospělých jedinců. Za příklad lze jmenovat pohřeb z prostoru dlouhého domu kultury s lineární keramikou ve Vedrovicích, pohřeb uvnitř domu kultury s vypíchanou keramikou z Libenic, nález jedince z prostoru domu v Plotišti nad Labem. Do prostředí lengyelské kultury patří pohřeb šestiletého dítěte ve Veszprému (Maďarsko) anebo nálezy z lokality Brześću Kujawském (Kovárník 2010, 52).

K ne zcela tradičním patří nálezy z hromadných hrobů. Tyto nálezy bývají v některých případech dávány do souvislosti s násilnými praktikami, nízkým postavením pohřbených nebo epidemiemi. Podobně jsou interpretovány nálezy z hromadného hrobu z lokality Wiederstedt v Německu. Zde došlo k identifikaci 14 jedinců v nepravidelné sídelní jámě kultury s lineární keramikou. Jedinci byly uloženy v neanatomických polohách na břiše a zádech. Dle antropologického určení se jedná o dva dospělé (muž 18-25, žena 35-45) a 12 nedospělých jedinců ve věku od 3 do 16 let. Dle rozboru osteologických pozůstatků dospělých jedinců bylo prokázáno strukturální poškození kosti, jež by mohlo být způsobeno infekcí. V takovémto případě by nález vysvětloval četnost nedospělých jedinců, u nichž lze předpokládat sníženou schopnost bránit se infekčním onemocněním (Meyer – Kürbis – Alt 2004, 47-54). U vícečetných

hrobů regulérně uložených jedinců na sídlištích a pohřebištích lze usuzovat o vzájemném vztahu zesnulých, což potvrdily v některých případech rozbor DNA. U hromadných hrobů, u nichž nebylo možno sledovat pietní uložení, je často uvažováno na základě dnešního pohledu normality jako na obětiny, popřípadě důsledky náhlých událostí. Stejně tak by ovšem v některých případech mohlo být uvažováno o mezifázi alternativního pohřebního rituálu, který lze v neolitu vzhledem k disproporcím sídlišť a funkčních objektů předpokládat. Z řady neolitických kultur je dobře známa a zdokumentována praktika sekundárního vyjímání ostatků a jejich ukládání do jiných hrobů nebo rituálních objektů po částečné či úplné dekompozici měkkých tkání.

4.1 Násilí v neolitu

K netypickým nálezům jsou rovněž řazeny nálezy lidských skeletů se stopami násilí, jež lze kategoricky řadit mezi možné lidské obětiny nebo důsledky válečných konfliktů. K významným dokladům svědčícím o násilném chování náleží lokalita Talheim v dnešním Německu (Obr. 16). K archeologickému výzkumu bylo přistoupeno ve dvou sezónách mezi lety 1983 a 1984. Během průzkumu došlo k odhalení nepravidelné jámy o průměru 2,9 a šířce 1,2 až 1,5 metru s doklady lidských skeletů v neatomických polohách svědčících o nepietním uložení. Po prvním ohledání byla situace interpretována jako doklad kanibalských praktik. Tato teorie byla vyvrácena po bližším antropologickém rozboru. Společně s ostatky došlo k nálezům drobných úlomků kamenných nástrojů, možného korálku a několik keramických zlomků kultury s vypíchanou keramikou. Kromě těchto drobných nálezů zde nedošlo k identifikaci předmětů poukazujících na hrobovou pohřební výbavu nebo milodary. Datování lokality do horizontu kultury s vypíchanou keramikou bylo potvrzeno radiokarbonovou analýzou kladoucí událost k rokům $5\,960 \pm 80$ a $6\,045 \pm 60$ před současností (před rokem 1950; Wahl – König 1987, 65-69). V objektu se nalézalo 29 lidských ostatků, v některých případech nesoucích znaky perimortálních zranění v oblasti hlavy (Wahl – König 1987, 171-173). Řada z jedinců byla identifikována v poloze na břiše. Tato poloha

poukazuje na vhození těla do jámy. Populace je zde zastoupena muži, ženami i dětmi bez zjevné vazby na místo a způsob uložení a reprezentuje tak vzorek populace odpovídající možné podobě jedné komunity (Wahl – König 1987, 71-72). V řadě případů jsou tyto nálezy interpretovány jako doklady válečných střetů v závěru kultury s lineární keramikou, která byla postupně pohlcovaná mladšími skupinami. V komplexním pohledu jsou však tyto lokality stále výjimečné a v rozporu s mnohem četnějšími nálezy, jež minimálně u kultury s vypíchanou keramikou dokládají kontinuální přerod ze starších struktur. Není ovšem vyloučeno, že mezi jednotlivými komunitami docházelo k výjimečným střetům, a to obzvláště v období zanikajících starších sociokulturních struktur a tvorby nových.

K podobné situaci jako na lokalitách Talheim či Asparn-Schletz byl řazen i nález z lokality Herxhaim ve spolkové zemi Porýní-Falc (Obr. 17). Na odkryté ploše se našel soustředěný dvojitý příkop kolem vnitřní osady kultury s lineární keramikou s doklady početných lidských skeletů přesahující počet jeden tisíc jedinců. Na kostech jsou pozorovatelné stopy po lámání, skalpování a oddělování měkkých tkání. Některé z lebek nesly známky po možném otvírání společně se stopami oddělování končetin a žeber od trupu (Zeeb-Lanz 2014, 172-174; Květina 2015, 49; Obr. 18). Původní objekt interpretovaný jako příkop po důsledném prozkoumání odhalil četné oválné jamy, jež se vzájemně překrývají a tvoří tak dojem celistvosti. Dnešní teorie dává areál spíše do souvislosti s rituálními praktikami nadkomunitního charakteru, projevujícími se sekundárním vyjímáním ostatků po částečné či úplné dekompozici a jejich přenášení na lokalitu Herxhaim, kde byly následně uloženy do vyhloubených oválných jam. Za doklady rituálního chování jsou považovány nálezy rozbitých keramických nádob identifikovaných v řadě z objektů. Mezi další z rozpoznávaných pohřebních inventářů patří celé keramické nádoby, kamenná industrie, drtidla a antropomorfní plastiky (Květina 2015, 49).

K dokladům, jež by bylo možno interpretovat spíše jako rituální praktiky, patří naleziště Blatné na Slovensku, kde v objektu 327/78 označeném jako pozůstatek zásobní jámy, byly objeveny dvě kostry novorozenců ve věku 8 - 15 měsíců

v silně skrčené poloze. V jejích okolí se našly pozůstatky dalších pěti dětí a jednoho dospělého jedince s doklady řady perimortálních zranění a stopami tepelné úpravy (Jelínek 2010, 44-45). Proces, při kterém mohla být z rituálních důvodů odstraňovaná tkáň, prochází napříč neolitickými kulturami Blízkého východu a Evropy. Některé z interpretací je spojují s kanibalskými praktikami. Pavel Jelínek dává tyto nálezy do souvislosti s rituály plodnosti, jejíž analogie hledá v antickém Řecku během uctívání bohů Orfea a Pentea, kdy docházelo k rituálnímu roztrhání obětí. V germánském prostředí je podobný akty spjat s kultem bohyně Nerthus (Jelínek 2010, 47). Za jeden z dokladů je považováno lámání kostí pro získávání a konzumaci morku. K takovýmto nálezům se řadí i hrob 30 - 40leté ženy z objektu 92 v lokalitě Štúrovo na Slovensku. Celá jáma a okolí skeletu bylo vyplněno zhruba 300 lasturami a zlomky lidských kostí více jedinců, jež dle antropologického rozboru nesou stopy typické po dobývání morku. Podobná situace pochází i z lokality Velký Meder, kde byly identifikovány dva sídelní objekty se třemi lidskými skelety zasypanými více jak 700 sladkovodními lasturami. Oba tyto dva případy náleží železovské skupiny, která se vyvíjí na samotném závěru kultury s lineární keramikou (Jelínek 2010, 45-46).

5 Starší neolit

Starší neolit je ve střední Evropě reprezentován dominantním komplexem kultury s lineární keramikou. Jihovýchodní okraj sousedí s rozšířením komplexu kultur Stračevo-Körös-Criș. Tato kontaktní zóna je známa pod pojmem Transdanubia a je obecně vydělována toky řek Dráva, Dunaj a Kapos, na západě pak Alpským pohořím a tvoří svou rozlohou téměř celou polovinu dnešního Maďarska. Prostor, jež je ohraničen dominantními geografickými činiteli, mohl tak tvořit významnou spojnici neolitizace na západ a severozápad, umožňující kontakt s Velkou maďarskou nížinou. Oblast tvořila velmi specifický region a vedla ke zprostředkování kontaktů severního okraje balkánsko-egejského regionu a severovýchodního okraje alföldské kultury. V oblasti se prolínají prvky mezolitické tradice, jakou je mikrolitická industrie a nové aspekty příchodního neolitického balíčku (Mateiciucová 2008b, 37; Kalicz 1993, 85-86).

Z Transdanubie je známa řada sídlišť kultury Stračevo sahající až k Balatonu. Celkový rozsah osídlení této kultury v Maďarsku činí 10 - 15 000 km², z níž je známo na 20 sídlišť. To je ve značném nepoměru s oblastmi Zadunají, kde je zhruba na ploše 2000 km² odhadováno až 300 lokalit. Tento stav by mohl dokládat pobyt malých komunit, jež přicházejí do této oblasti ze svých domovů. Zarážející je rovněž absence obytných struktur. Doklady osídlení přinášejí nálezy ze sídelních jam, které tvoří drtivou většinu nálezů této kultury v Transdanubie. Podobná situace panuje i v rámci pohřbů. Nandor Kalicz uvádí ve svém článku *The early phases of the Neolithic in Western Hungary* pouze jeden dvojhrob dospělé ženy a malého dítěte v sídelním objektu (Kalicz 1993, 87). Pohřební ritus v neolitu sice nepředstavuje důkaz o společenské hierarchizaci, ale podoba ucelených pohřebišť s kontinuitou pohřbívání může poukazovat na míru organizovanosti komunity, která v těchto oblastech zjevně chybí. Určitá krize kultur Stračevo, Körös a Criș vedla ke vzniku dvou středoevropských (Transdanubialních) celků. Na části území vzniká kultura Vinča a mimo tuto primární oblast kultura s lineární keramikou. V kultuře s lineární keramikou prozatím chybí doklady přechodové fáze. Nezpochybnitelnou návaznost na starší celky je možno sledovat u kultury Vinča (př. Drenovac; Kalicz 1993, 91).

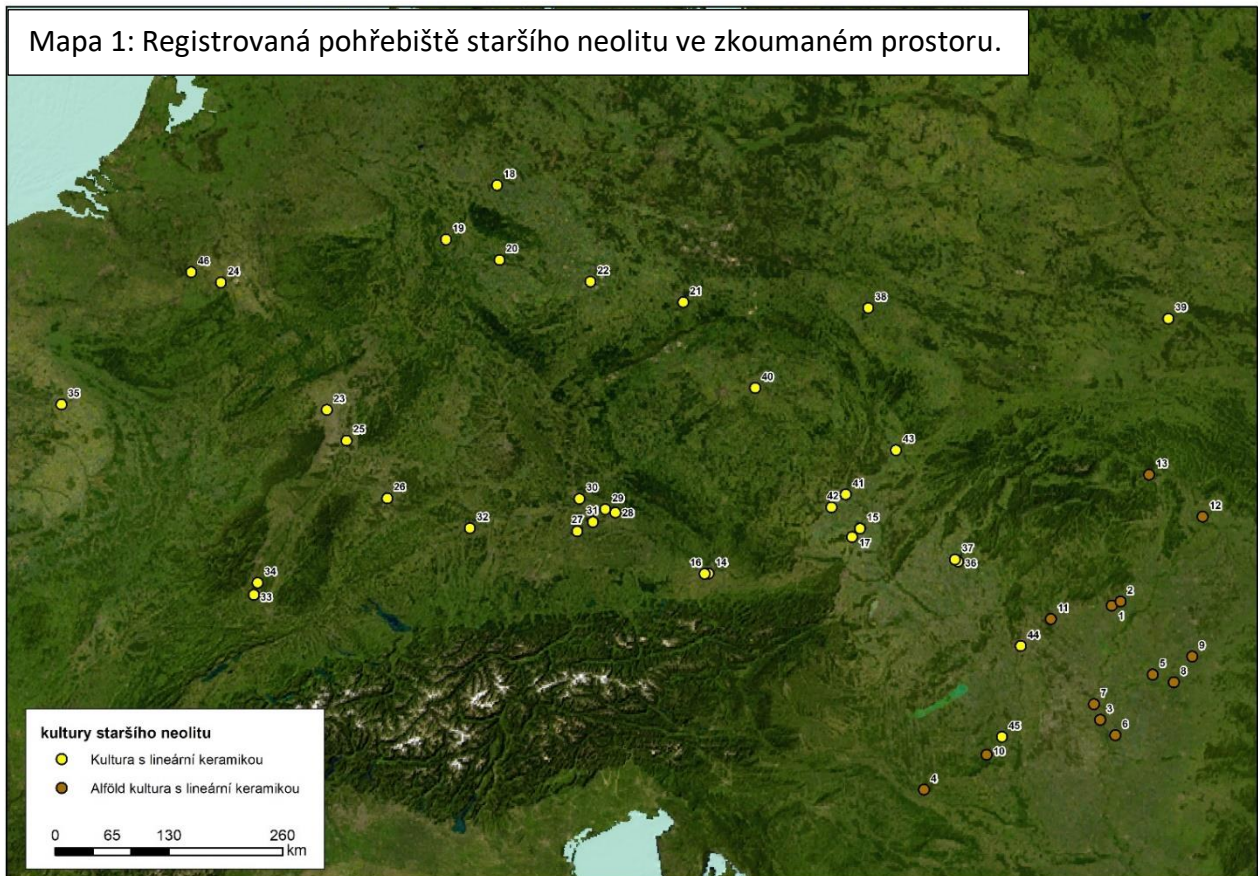
Vzájemné ovlivňování komplexu Stračevo-Körös-Criș a kultury s lineární keramikou je zjevné obzvláště v raných fázích kultury alföldské. Ta je pojmenována podle nížiny Alföld v Maďarsku a zaujímá oblasti Maďarska, východního Slovenska a severního Sedmihradska (Mateiciucová 2008b, 37). K nejvýznamnějším lokalitám, jež dokládají tento kontakt, patří Babarc, Vörs-Máriaasszony-sziget, Gellénháza-Városrét, Tihany-Apáti. První skupinou, která byla typologicky přiřazena do lineární kultury, je révfülöp-Balatonszepezd. Nejstarší doklady proto odkazují na původ v okolí jezera Balaton v Maďarsku (Bánffy – Oross 2010, 257-258). Na vývoj této skupiny mělo významný vliv působení kultury Körös, rozkládající se v jihovýchodním Maďarsku. Ta byla stěžejní pro formování fáze Szatmár, úzce vázané ke skupině Körös-Méhtelek. Horizont Szatmár je ztotožňován na Slovensku s protolineární fází (Mateiciucová 2008b, 37). Počátek kultury s lineární keramikou dle nejnovějších dat náleží mezi léta 5600 a 5500 před Kristem (Bánffy – Oross 2010, 268). Data z dolnorakouských lokalit Brunn am Gebirge, Rosenberg a Asparn-Schletz upřesňují začátek starší fáze kultury ve střední Evropě mezi roky 4850–4700 před Kristem (Mateiciucová 2008b, 41).

Periodizace komplexu kultury s lunární keramikou staví své základy na nejčastěji zastoupeném a zároveň značně chronologicky citlivém materiálu, kterým je keramika. Je známo, že keramická produkce, a to především její výzdobné projevy, podléhají značně trendovým nárokům, jež se dynamicky proměňují v čase a tím se stávají značně chronologicky citlivými. Základní dělení neolitu vyčleňuje západní okruh do starší a mladší fáze. W. Buttlera a H. Quitta díky značné specifičnosti některých kulturních projevů vydělují starší fázi a poukazují na další možné rozdělení této periody do dílčích podskupin. Nejranější projevy komplexu kultury s lineární keramikou jsou charakterizovány tenkými liniemi často uspořádanými v symetrických obrázcích, jež bývají opatřeny barevnou inkrustací. Nádoby často respektují profilaci do U s mírně zúženým hrdlem opatřeným drobnými uchy. S těmito tvary se lze setkat i v případech řady hrobových inventářů. Oproti projevům této zdobené keramiky o podobě nezdobených tvarů máme informace především prostřednictvím sídleních nálezů. Nezdobené tvary mohou být opatřeny plastickými lištami či otisky prstů. V nejranějších fázích je podoba výzdoby a tvaru shodná se širším územím, které se následně dělí dle

jednotlivých regionálních projevů do dílčích podskupin. Dle těchto aspektů byla sestavena relativní chronologie, která doplněná o data uhlíkové analýzy uvozují trvání neolitu mezi roky 5 700 až 4 900 před Kristem. Doba trvání lineární keramiky pak lze předpokládat zhruba 500 let mezi roky 5 700-5 200 před naším letopočtem (Nieszery 1995, 5-9). Dle nových radiokarbonových dat je závěr lineární keramiky uvozován roky 5180-5070 před Kristem (Riedhammer 2018, 52).

Na západním okraji alföldské kultury se postupně vyvíjí středoevropská kultura s lineární keramikou, jež se rozšiřuje do západního Maďarska (severní Zadunají) přes jihozápadní Slovensko, Burgenland do Dolního Rakouska, dále na Moravu do Čech a Malopolska. V následné fázi dále na sever k hornímu toku řeky Visly do regionu Kujavi a Chełmińska. Podél toku řeky Odry se kultura s lineární keramikou rozšiřuje do Slezska, dále do Saska, Durynska, Bavorska a Hesenska. Během takzvané flombornské fáze dochází k pronikání do oblastí horního Porýní a Alsaska. Po překonání řeky Rýn proniká kultura do Belgie a Nizozemska a Francie (Mateiciucová 2008b, 37). Nové doklady potvrzují rozsáhlou distribuční síť mezolitu, jež mohla být významným faktorem při šíření neolitu do střední Evropy (Točnick a kol. 1970, 72). Po zániku kultury Sračevo se lineární kultura přesouvá dále na jih a zabírá tato území (Mateiciucová 2008b, 37). Podobná situace nastává v mladším stupni kultury s lineární keramikou, kdy zabírá oblast zaniklé kultury alföldské (Točnick a kol. 1970, 72).

Mapa 1: Registrovaná pohřebiště staršího neolitu ve zkoumaném prostoru.

5.1 Alföldská kultura s lineární keramikou

Pohřební ritus kultury alföldské je oproti středoevropské kultuře s lineární keramikou odlišný. Doktorka Katalin Hegedűs při srovnání lidských skeletů ze sídlišť alföldské kultury Szakáihát, Csanyteleku (Č3), Csongrád-Bokros (Č7) a Vésztő (Č8), jež tvoří kolekci celkem 29 hrobů, dochází k závěru, že převážná většina pohřbů se nachází v již nevyužívaných částech osady (Hegedűs 1982–1983, 26). Často jsou rovněž užity původní sídelní objekty. K vydělení samostatných pohřebišť v tomto prostoru dochází až v mladším neolitu s výrazným nárůstem v chalkolitu (Korek 1970, 8).

Pohřby jsou často lokalizovány ve skupinách, jež by mohly ukazovat na rodovou příslušnost zemřelých. Tyto zvyky odkazují k archaickým tradicím a liší se od pohřebních praktik středoevropské kultury s lineární keramikou, která se vyznačuje zakládáním samostatných pohřebišť. Podobná situace byla identifikována i na sídlišti v

Dráždanech-Nickern, odkud pocházejí tři menší pohřební areály, jež jsou v superpozici s již opuštěnými částmi sídliště (Hegedűs 1982–1983, 26-27). Ne u všech projevů pohřebního ritu sledujeme takový soulad jako pro výběr místa uložení. Pro ranou fázi kultury alföldské je typické ukládání jedinců zcela bez milodarů. Dokladem těchto praktik může být nález sídliště a pohřebiště Dévaványán. Lokalita se nachází na vyvýšeném hřebenu nedaleko potoka Sártó. Stejně jako na jiných pohřebištích této kultury se šest odhalených pohřbů nacházelo již v nevyužívané části osady. Dle podoby osídlení byly hroby ztotožněny se Szilmengerovou fází, jež je charakterizována absencí milodarů. Značná část hrobů byla již dříve porušena a nebylo tedy možno jejich přesné zhodnocení. Pohřby se i přesto nacházejí ve skupinách, což József Korek interpretuje jako možná rodová pohřebiště (Korek 1961, 15-20). Na pohřebišti a sídlišti Aggtelek (Č10) nalézáme klasičtější projevy v pohřebních praktikách (Tompá 1929). Během archeologického výzkumu, jež zde byl veden v roce 1969, došlo k identifikaci pozůstatků sídliště překrytého žárovým horizontem s doklady tří sekundárních pohřbů (Korek 1970, 3-4). Dva z jedinců se nacházeli v typické skrčené poloze. Třetí v atypickém uložení s nataženými dolními končetinami, které tvořily společně s trupem tvar T. V hrobě číslo tři byly identifikovány čtyři nádoby včetně části velké keramické nádoby o poloměru dna 26-28 centimetrů (Korek 1970, 7-8). Pohřbívání jedinců v již nepoužívaných částech sídelních areálů odkazuje k podobnostem na Blízkém východě a Anatolii a mohlo by objasnit značnou disproporci mezi nalezenými sídlišti a pohřebišti. K dalším dokladům pohřebních areálů řadíme lokality Berettyószentmárton (Č9; Máthé 1979), Csanytelek (Hegedűs 1982–1983), Dévaványa (Č5; Korek 1961), Füzesabony (Č1; Domboróczki 1997), Mezókövesd (Č2; Kalicz – Koós 1997), Tépé-Lebó (Č11; Trogmayer 1969). Ve východním regionu označující prostor východního Slovenska náležejícímu do vlivu alföldské kultury není prozatím v klasické fázi registrováno žádné pohřebiště. Výjimkou je závěrečné období označované jako bukovohorská kultura. K dokladům vydělených pohřebních areálů bukovohorské skupiny patří slovenské lokality v Zemplínských Kopčanech (Šiška 1974; Šiška 1989; Hreha – Šaška 2015) a Šarišských Michalíanech (Hreha – Šaška 2015). Rozdílem, jež vedly k vyčlenění této skupiny jako samostatné kultury, je četnost pro alföldskou kulturu ne zcela obvyklých sídelních areálů v jeskyních. Archeologické výzkumy v jihoslovanském kartu ukazují na malý počet sídlišť v otevřeném terénu, jež se typicky nacházejí před jeskyněmi, v blízkosti

řek, potoků a vodních vřidel. V opozici stojí nálezy rozsáhlých sídlišť v otevřeném terénu bez zjevné vazby na jeskynní systémy v slovenských a maďarských nížinách. Důvod této sídelní strategie není dosud dobře znám. Jednou z interpretací je nárůst poměru pastevecké substance, jež přes letní měsíce vedla k přesouvání stád, a tvorbě krátkodobých sídel a obývání jeskyní (Pavúk 1970, 87-88). Mezi takováto naleziště patří lokalita Ardovo v okrese Rožňava, kde byly identifikovány ostatky pěti jedinců nerovnoměrně rozložených v prostoru jeskyně (Šiška 1989, 148).

K vyděleným pohřebištím náleží již zmíněný areál v Zemplínských Kopčanech, jenž byl objeven v roce 1960. V rámci záchranného archeologického výzkumu došlo mimo jiné k objevu dvou sídlištních objektů datovaných dle keramického inventáře do kultury bádenské (Šiška 1974, 3). Ve snaze vytvořit relativní chronologii zmíněné kultury došlo mezi lety 1971-1972 a 1974 k archeologickému výzkumu na ploše 1000 m² pod vedením Stanislava Šišky z archeologického ústavu v Nitře (Šiška 1989, 171). Během výzkumu došlo k identifikaci sídliště a přilehlého pohřebiště náležejícího kultuře bukovohorské, jež je často ztotožňována se závěrečnou fází kultury alföldské. Na ploše bylo rozpoznáno celkem pět hrobů. Pohřebiště náleží mezi nejstarší doklady neolitického osídlení na Východním Slovensku (Šiška 1974, 8). Oddělené pohřební areály se jeví jako dominantní prvek středoevropské kultury s lineární keramikou, jež působí v kontaktních oblastech s tradicemi kultury alföldské. Doklady středoevropské kultury s lineární keramikou jsou spíše ojedinělé. Jedním z takových příkladů může být nález lidského skeletu v lokalitě Nagytétényi (Č44). Zemřelý byl uložen ve skrčené poloze na levém boku s orientací západ-východ. Součástí hrobových přídavků byly i čtyři nádoby, jež svou morfologií a výzdobou ve třech případech odkazují ke středoevropské lineární keramice (Gallus 1936, 85-86). K dalším dokladům patří naleziště Medina (Č45) či Barcs (Č4; Kalicz 1993).

5.2 Středoevropská kultura s lineární keramikou

Detailněji lze některé aspekty kontaktu alföldské a středoevropské kultury s lineární keramikou sledovat na Slovensku. Slovensko je součástí regionu středního Dunaje, jež je považován za primární oblast rozšíření kultury s lineární keramikou, a to již kolem let 5500-5400 před Kristem. Vývoj lineární keramiky na území Slovenska, lze dělit na základě regionálních specifik a rozmanitosti projevů na západní okruh, rozšířený na jihozápadním Slovensku, v severní části Transdanubie a v dolním Rakousku. Druhou částí je východní region patřící pod vliv více zmíněné alföldské kultury (Pažinová – Daráková 2019, 184-185). Periodizace kultury s lineární keramikou na Slovensku je dělena do čtyř fází, jež mají své dílčí podskupiny. Ve fázi IV. se následně člení do dvou vývojových skupin. První je reprezentována typickou rytou výzdobou Tiszadob, Bükk a Szakálhát a druhá charakteristickou černě malovanou keramikou skupin Esztár, Raškovce, Piscoolt a Lumea Noua (Pažinová – Daráková 2019, 187-188). Tradice malované keramiky v lineární kultuře jsou hledány ve vlivech staršího neolitického komplexu Stračevo-Körös-Criș, pro niž představují jeden z dominantních kulturních prvků. Rozbory malované produkce ukazují na odlišné technologické postupy oproti výrobkům komplexu Stračevo a Criș. U balkánských kultur dochází k typické výmalbě před samotným vypálením, ale v oblasti kultury s lineární keramikou až po výpalu (Pavúk 1970, 30). Tento odlišný postup odkazuje k nápodobě a lokálním tradicím bez nutnosti převzít celý technologický koncept.

Počáteční projevy nově vzniklého komplexu zdobeného liniemi jsou v některých oblastech stále otázkou. Neméně je tomu i v případě pohřebního ritu. Na většině lokalitách, a to jak na sídlištích, tak pohřebištích nalézáme plně rozvinutý neolit se všemi svými aspekty. Lze ovšem předpokládat že pokud dochází k prolínání vlivu neolitické subsistence, měli bychom nalézat řady dokladů poukazující na tento proces. Z tohoto hlediska může být unikátní doklad z prostoru dnešní Francie. Roku 1977 byla ve městě Clomar-Meyenheim objevena v nově navezené půdě značná koncentrace střeptů náležející dle rozboru inventáře kultuře s lineární keramikou. Po ztotožnění byl původ půdy zařazen do města Ensisheim (Č34), kde bylo identifikováno sídliště lineární

kultury. Ve dvou sezónách let 1977 a 1978 byl proveden archeologický výzkum pod vedením R. a J. Schweitzera. V letech 1984 a 1985 došlo na jižní straně plochy k nálezům celkem 21 hrobů s dominantní orientací severovýchod-jihozápad s výjimkou hrobů 14 (Z-V) a 20 (V-Z), kde jsou zesnulí uloženi na levém boku, kromě hrobu číslo 20. Ve všech případech bylo rovněž identifikováno značné množství okrového barviva. (Gallay – Mathieu 1988, 371-372). V hrobech bylo nalezeno 10 ulit náležející atlantickým plžům druhu *nucena lapillus*. Otvory svědčí o probíjení ulit za účelem získání masa. Schránky byly druhotně použity jako ozdoby. Jedná se o zajímavé zjištění, jež svědčí o kontaktech tohoto lidu s oblastí atlantického oceánu, jež je vzdálená více jak 600 kilometrů od pohřebiště. Hrob číslo 13 náležející dítěti kolem šesti let věku obsahoval velké množství spondylových korálů a přívěšek z metakarpy ovce. Provenience spondylů spadá do prostoru Středozemního moře. Tento doklad poukazuje na kontakt s oblastí vzdálenou rovněž stovky kilometrů od lokality. Do přívěsku z ovčí metakarpy byly v horní části vyvrtány dva otvory, do nichž jsou vloženy kruhové prstencové výplně připevněné černou hmotou pocházející s největší pravděpodobností z roztočů. V hrobech nebyly doposud identifikovány žádné keramické milodary. Dle zastoupení typické kamenné industrie a podobě šperků je však jisté, že pohřby náležejí kultuře s lineární keramikou, pravděpodobně však jejímu časnému horizontu. Společně s lokalitou Wettolsheim-Schoenensteiinbach patří mezi nejstarší doklady pohřebních praktik této kultury (Gallay – Mathieu 1988, 373).

Největší množství poznatků o kultuře s lineární keramikou na Slovensku přineslo rozsáhlé pohřebiště v Nitře (Priemyslová ulice (Č36) a Mlynárce (Č37)) s doklady 81 kostrových hrobů (Pavúk 1970, 26 Plesl; 1952, 12-13). Dle keramických inventářů ze 76 hrobů z Priemyslové ulice byla lokalita užívána od mladší fáze kultury s lineární keramikou až do počátku železovické kultury doložené v jednom z případů (Obr. 19). U milodarů jsou zastoupeny nejčastěji globulózní keramické tvary a kamenné klíny. Ve čtyřech případech se v hrobech prokázala přítomnost červeného okru. Ze šperků a ozdob lze zmínit spondylové perly, sponu nebo kostěný náramek. V orientaci zemřelých převažovalo uložení v ose jihovýchod-severozápad. Zesnulí byly nalezeni v typické skrčené poloze na levém boku (Pavúk 1972, 5-8). Mezi výjimečné nálezy patří trojhrob s ostatky ženy ve věku 30-40 let a dvou dětí 2-3 a 3-5 let. Zemřelí

byli orientováni v poloze východ-západ bez hrobových přídavek (Pavúk 1972, 17-18). Kromě oddělených pohřebišť je registrována řada pohřbů v prostoru sídlišť. Z těchto lokalit lze jmenovat nález tří jedinců z Bíně, sedmi hrobů z Velkých Grobů, Ludanic, Mači, Bílého Kostela, Vozokan-Bešeňové nebo Blatné (Pavúk 1970, 26; Rulf 1996, 115).

Proti tomu území České republiky tvoří z pohledu pohřebních tradic neolitu a kultury s lineární keramikou dva odlišné regiony, Čechy a Moravu. V Čechách je dle Marie Zápotocké horizont lineární keramiky vydělen léty 5 600-4 900 před naším letopočtem (Zápotocká 1998, 13). Nejstarší lokality v České republice jsou datovány do fáze Ia. Na Moravě se počátek dle radiokarbonových dat klade zhruba 5 500-5 450 před Kristem (Kůča – Kovář a kol. 2013, 52). Tichý rozlišil kulturu s lineární keramikou do dvou fází odpovídajícím římským číslům I, II a III, jež se dále dělí do dvou vývojových fází A a B. Třetí stupeň nese též název Šárecký typ a je již řazen do středního neolitu (Tichý 1960, 433-437). Ve fázi II se začíná osídlení rozpínat do vyšších poloh Českomoravské vrchoviny a Vizovických vrchů (Kůča – Kovář a kol. 2013, 52).

Oblast Čech se stává unikátní svou absencí pohřebišť. Typickými jsou pohřby na sídlišti či hroby, jež chápeme jako osamocené mimo vlastní prostor sídliště. Zemřelí jsou uloženi buď v regulérních hrobových jamách, popřípadě v sídlištních objektech, jakými jsou zásobní či stavební jámy. Dle rozboru souboru pohřbů z území Čech bylo 60 % zesnulých lokalizováno v hrobových jamách, 31 % uvnitř stavebních a zásobních jam (v poměru 26 % ku 5 %). 1 % tvořily nálezy z prostoru dlouhých domů a 2 % z prostoru jeskyň (Vatansever 2019, 16). Jedince nalézáme buď v regulérní pozici, jež chápeme jako uložení ve skrčené poloze na boku, ale rovněž v atypických pozicích, jež nejsou tak vzácné. Nejtypičtějším případem neregulérního pohřbu je takzvané pohození. Ostatky v tomto případě zaujímají náhodnou pozici či představují symbolickou rovinu, jejíž význam dodnes spolehlivě neznáme. Další kategorií jsou nálezy jen části kostry, a to především v podobě dlouhých kostí a lebek (Pavlů – Zápotocká 2007, 83). Důvod absence pohřebišť není dodnes doložen. Někteří badatelé se domnívají, že Čechy tvoří z pohledu kultury lineární specifické území s tradicemi

alternativních pohřebních praktik, jež nejsou archeologicky podchycené. Z pohledu širšího rozsahu kultury lineární považují toto vysvětlení za ne zcela dostačující. Dalším aspektem je absence žárových pohřbů. Výjimkou je nález z lokality Litice v okrese Plzeň. Roku 1998 byl zde během předstihového archeologického výzkumu v souvislosti s budováním dálnice D5 v jednom z objektů datovaného do pozdního stupně kultury s lineární keramikou identifikován žárový pohřeb. Ostatky se nacházely v hloubce 15-30 centimetrů výplně sídelního objektu CCX. Dle antropologických analýz se jednalo o chlapce ve věku pěti až šesti let (Braun 2000, 102-104). Hrob náleží do samotného závěru kultury lineární v době, kdy se začínají projevovat silné vlivy kultury s vypíchanou keramikou, kde jsou žárové hroby běžné.

Do nejstarší fáze na Moravě patří lokality Boskovštejn, Bojanovice, ze severní Moravy Žádovice, Uničov, na střední a jihovýchodní Moravě stojí za zmínku kupříkladu Žopy, Spytihněv a Kladníky (Kůča – Kovář a kol. 2013, 52-54). Rovněž, alespoň prozatím, chybí komplexní zpracování radiokarbonových dat s výjimkou souboru z Vedrovic. Závěr jejího výskytu je dle radiokarbonových dat na Moravě kladem mezi roky 5 250 – 4 900 před Kristem (Kůča – Kovář a kol. 2013, 52-54). Ze samostatných pohřebišť můžeme zmínit lokality Vedrovice (Č41; Ondruš 1963; Podborský 1993), Těšetice-Kyjovice (Č42; Dočkalová – Koštuřík 1996; Kazdová – Koštuřík 1993; Podborský a kol. 2002) a Kralice na Hané (Č43; Šmíd 2013; Obr. 20). Kralice na Hané v okrese Prostějov patří k nejnověji zkoumaným pohřebišťům v České republice a společně s holandskou lokalitou Elsloo (Č46; Modderman 1970; Obr. 23), které patří k jednomu z největších žárových pohřebišť na území kultury s lineární keramikou. Areál byl identifikován a podroben předstihovému a následně záchrannému archeologickému výzkumu mezi lety 2002 až 2012 vyvolaného vznikem rozšiřující se průmyslové zóny města Prostějov. Celkem bylo odhaleno 8 kostrových a 69 žárových hrobů (Šmíd 2013, 7). V žárových pohřbech se typicky nalézal jeden typ artefaktu, a to buď keramický přídavek nebo kopcovitý klín (Šmíd 2013, 32). Díky rozsahu odkrývané plochy bylo objeveno sídliště, jehož doba trvání je dle keramického inventáře částečně synchronní s dobou užívání pohřebišť (Šmíd 2013, 46).

Mezi příklady pohřbů na sídlištích v České republice patří lokality Libkovice, Praha-Dejvice, Praha-Veleslavin, Praha-Vokovice, Radotín, Statenice nebo Tuchomyšl v okrese Ústí nad Labem či Praha-Horoměřice s doklady dvou pohřbů ve stavebních jamách. V Kolíně došlo k nálezů kostry malého dítěte v silně skrčené poloze umístěné v prostoru mezi dvěma domy anebo hromadný pohřeb pěti dětí ve věku 4 až 14 let v Třebestovicích na okrese Nymburk (Rulf 1996, 115; Obr. 21). Z moravského prostředí Boskovštein, Nová ves u Rosic, Velatice a Horákov u Mikulova, Předmostí u Přerova, Vinice-Líska, Běhařovice, Blatnice či Židenice (Steklá 1956, 706-708). V Brně-Kamýku byl odhalen hromadný hrob, který tvoří dva dospělý jedinci a jedno dítě, uložených v neanatomických pozicích (Rulf 1996, 115). Podobný rodinný hrob byl identifikován na lokalitě Blučina, ve kterém se nacházely ostatky muže, ženy a dítěte. Zajímavostí je, že skelet muže se nachází v ne zcela v typické podobě na zádech (Dezort 1963, 108-109). Mezi hromadné hroby patří nález 8 dětí od novorozeneckého věku do osmi let z lokality Žádovice na Hodonínsku (Rulf 1996, 115).

Z Německa jsou známy doklady řady pohřebišť, jakými jsou Aiterhofen-Ödmühle (Č29; Nieszery 1995), Aldenhoven-Niedermerz (Č24; Dohrn-Ihmig 1983), Dillingen-Steinheim (Č32; Nieszery 1995; Sommer 2006), Dresden-Nickern (Č21; Baumann 1960), Essenbach-Ammerbreite (Č27; Brink Kloke 1990), Flomborn (Richter 1968/69), Grone (Č19; Arndt 1996), Mangolding (Č30; Davis 1968; Nieszery 1995), Sengkofen (Nieszery 1995), Schwetzingen (Č25; Behrends 1989), Sondershausen (Č20; Kahlke 1954), Stephansposching (Č28; Schmotz 1986; Schmotz – Ganslmeier – Schröter 1992), Stuttgart-Mühlhausen (Č26; Biel 1983), Zauschwitz (Č22; Reuter 1988), Wittmar (Č18; Rötting 1983) a další tři areálů pocházejících z prostoru dnešního Rakouska, Haid (Č14; Kloiber – Kneidinger 1968; 1969; 1970; 1971; Obr. 24), Kleinhadersdorf (Č15; Neugebauer-Maresch - Lenneis 2015; Obr. 22) a Rützing (Č16; Kloiber – Kneidinger 1968; Obr. 24).

Celý tento region je v rámci kultury lineární velmi nápadně podobný. Oproti oblastem Francie a Maďarska je patrný razantní úbytek okrového barviva, jež se takřka v kontextech nevyskytuje. Na některých z pohřebišť lze sledovat silné vlivy

malované keramiky. Mezi takovéto lokality patří areál ve Flombornu (Č23) ve spolkové zemi Porýní-Falc, kde bylo rozpoznáno 85 hrobových kontextů. U 26 hrobů z 29 byly identifikovány keramické nálezy, obsahující stopy po inkrustaci červeným a bílým barvivem typologicky řazené do prostoru rakousko-slovensko-moravské malované keramiky (Richter 1968/69, 158-174).

Dosud největším pohřebním areálem, jež byl v prostoru rozšíření této kultury identifikován, je lokalita Schwetzingen ve spolkové zemi Bádensko-Württembersko. V roce 1988 zde došlo ke dvěma náhodně objeveným hrobům datovaných dle keramického inventáře do kultury s lineární keramikou. Na ploše bylo postupně objeveno 202 hrobů. Během stavebních prací před jejich pozastavením bylo nejméně 25 hrobových kontextů poškozeno. Na lokalitě byla zastoupena birituální pohřební tradice. Dle charakteru neolitických žárových pohřbů, jež jsou často velmi mělce zapuštěny, lze předpokládat další ztráty, a to vzhledem k faktu, že tato oblast v minulosti náležela k intenzivně zemědělsky obdělávané půdě. Lokalita svým charakterem odpovídá tradičním lokacím kultury s lineární keramikou a nachází se na původně mírném svahu v údolí řeky Rýn. Orientace kostrových hrobů nejčastěji reprezentuje osu severovýchod-západ. Zemřelí jsou uloženi ve skrčené poloze s dominantní polohou na levém boku. Dle předběžného šetření bylo zjištěno, že v lokalitě převažuje počet dětí a nedospělých jedinců, jež svým zastoupením neodpovídá žádné lokalitě této kultury. Mezi milodary patří typické keramické nádoby, kamenné nástroje a ozdoby (Behrends 1989, 45-56). Z prostoru Německa známe i četné doklady pohřbu na sídlištích, jakými jsou kupříkladu lokality Buchbrunn, Otzingu či Schwanfeldu (Sommer 2006, 64).

Jednou z otázek v případě nálezů velkých pohřebišť je jejich příslušnost ke komunitě. Jedna z interpretací u rozsáhlých areálů poukazuje na jejich možnou nadkomunitní funkci. Samotný vztah sídlišť a pohřebišť není zcela dobře poznán. Unikátním dokladem se tak stává nález na okresu Deggendorf v dnešním Bavorsku. V roce 1984 zde došlo k identifikaci fragmentů pohřebiště a následně, vzhledem k rozsáhlým stavebním pracím v oblasti, i přilehlého sídliště, jež dle rozboru

keramických nálezů odpovídá dobou trvání pohřebnímu areálu. Celá situace umožňuje sledovat vztah těchto dvou areálů aktivity a podobu pohřebních tradic v rámci sídliště a pohřebiště (Schmotz 1992, 12). Na zmíněné lokalitě Stephansposching byly na celkové ploše 900 metrů čtverečních odhaleny stopy birituálního pohřebního areálu. V rámci plochy došlo k identifikaci 25 kremačních hrobů v podobě mělkých hrobových jam převážně oválného až kruhového charakteru se stopami kremace. Součástí řady objektů byly hrobové přídavky v podobě keramických nádob a kamenných nástrojů. Druhou skupinu tvořilo deset inhumačních hrobů typicky uložených ve skrčené poloze s orientací východ-západ. Pohřební inventáře těchto dvou skupin se projevují stejně a není tam možné sledovat výrazné změny (Schmotz 1992, 14-19).

Do prostoru dnešního Polska se kultura s lineární keramikou dostává během poloviny šestého tisíciletí (Czerniak 2007, 233). Sídlní preference dokládají stejně jako v jiných oblastech osídlení inundačně významných toků a vazbu na bonitní půdy. V rámci jejího západního výskytu lze sledovat řadu intenzivních kontaktů mezi kulturou s lunární keramikou a paralelně běžícím neolitickým komplexem Narva-Nieme zaujímající široké území Litvy, Lotyšska, Estonska a části Ukrajiny, doložených řadou nálezů typicky broušené industrie komplexu kultury lunární. Tyto nálezy svědčí o intenzivních obchodních vztazích mezi těmito dvěma komplexy (Czerniak 2007, 235). Z prostoru dnešního Polska známe velmi omezený počet pohřebních areálů. Mezi doklady oddělených pohřebišť patří lokality Samborzec (Kamieńska 1964) a Stary Zamek (Č38; Kulczycka-Leciejewiczowa – Romanow 1985).

Za jeden z nejstarších dokladů osídlení a pohřbů v Polsku jsou považovány nálezy z polykulturní lokality Gniechwic a Starého Zámku v provincii Wrocław. Archeologický výzkum na ploše 4 070 metrů čtverečních, který probíhal během let 1972-1976, odhalil dvě sídliště rozkládající se v blízkosti řeky Czarnej Wody, tvořící jeden z přítoků nedaleké Odry. Lokalita je součástí Vratislavské nížiny, která svým charakterem tvoří primární sídelní zónu a je kontinuálně osidlovaná po celý pravěk. Význam tohoto naleziště pro pochopení raného neolitu v Polsku vedla badatele k pojmenování nejstarších projevů kultury s lineární keramikou jako fáze Gniechowice

(Kulczycka-Leciejewiczowa – Romanow 1985, 9-10). Kromě stop osídlení ve Starém Zámku došlo k odkryvu celkem čtyř hrobů, jež tvoří pravděpodobný fragment většího pohřebiště. Ve vzhledem k překrytí neolitické fáze v mladších obdobích došlo k značnému poškození celé situace a ztrátě některých pohřbů. Ve dvou případech označených jako objekt 136 a 175 byla na zesnulém objevena stopa červeného okru. Všechny hroby byly bez jakýchkoliv hrobových inventářů (Kulczycka-Leciejewiczowa – Romanow 1985, 29-32).

K základním rysům kultury s lineární keramikou v pohřebních inventářích patří několik typů artefaktů, které lze dle materiálové skladby dělit do tří skupin. První jsou keramické milodary definovány primárně globulózními tvary. Mezi základní tvary patří lahve, kulovité nádoby, misky, misky se zaobleným nebo hraněným dnem, popřípadě objemnější nádoby se středovou výdutí, výjimečně zúžených hrdel, opatřovaných rytou výzdobou, plastickými pupky či drobnými oušky. Keramická produkce je nezdobená, popřípadě typičtěji zdobená žlábkami a jemnými liniemi. Tyto přídavky jsou nejčastěji uloženy v oblasti hlavy a horní části těla. Do druhé kategorie patří kamenné přídavky v podobě broušených a štípaných nástrojů. Broušené nástroje jsou reprezentovány sekerami a kopcovitými klíny. Štípaná industrie nabízí větší péznum tvarů zastoupené hotovými artefakty v podobě hrotů, čepelí, škrabadel, ale také úštěpů či jader v různém stádiu formování. Ke kamenným přídavkům patří rovněž drtidla, v některých případech se stopami okrového barviva, třecí kameny a kamenné podložky. Třetí kategorií jsou šperky, jež jsou v kultuře s lineární keramikou typické svým provedením. Nejčastěji se jedná o korálky kruhové či trubicovité vyrobené z kamene, jantaru, ale častěji z ulit a skořápek s velkým zastoupením spondylů a atlantických plžů nucena lapillus. K výjimečným nálezům patří ozdoby z fosilních ulit a mušlí sladkovodních mlžů. Korálky se nacházejí v oblasti hrudníku, popřípadě hlavy a v okolí pasu. Podle jejich koncentrací jsou tyto předměty dávány do souvislostí se součástmi náhrdelníků, opasek, pokrývek hlavy a oděvních aplikací. Náhrdelníky bývají doplňovány spondylovými přívěsky, zvířecími zuby, popřípadě jejich kostěnými imitacemi. Některé hroby dokládají stovky kusů mušlí a ulit svědčící o velmi složitých náhrdelníkových soustavách a ozdobných prvcích. K dalším předmětům patří náramky, nápažníky a součásti spon.

Výskyt spondylových šperků, které lze registrovat po celé období neolitu, představuje jeden z výrazných příkladů obchodních kontaktů v mladší době kamenné. Doklady užití spondylových ozdob nalézáme již od paleolitu kupříkladu ve Španělsku. Propracovaný distribuční systém je možné registrovat až od neolitu s maximálním rozsahem kolem roku 5 000 před Kristem, kdy se rozpíná od center podél Egejského a Jaderského moře do takřka celé Evropy. Obchodní síť zasahuje kolem 5 tisíciletí před Kristem i do Anatólie, kde se již plně rozvíjí kultury doby měděné. Postupně dochází k úpadku systému až k jeho vymezení kolem roku 4 000 před Kristem. Doklady spondylových artefaktů v Evropě pocházejí takřka výhradně z hrobových kontextů a jsou dávány do souvislostí s prestiží a společenským statusem. Dle některých nálezů z adriatických lokalit mohly sloužit rovněž k obchodu a směně (Windler 2019, 1-3).

Kromě výše zmíněných artefaktů se v hrobech s menší četností nacházejí kostěná šídla, hřebeny, háčky, dláta. K dalším přídatkům se řadí masité milodary, o nichž svědčí pozůstatky zvířecích kostí nesoucí v některých případech stopy porcování. Z tohoto hlediska lze předpokládat i další složky potravinových přídatků, které ovšem není snadné archeologicky zachytit. K dalším přídatkům patří izolanty v podobě říčních valounů a pyritu.

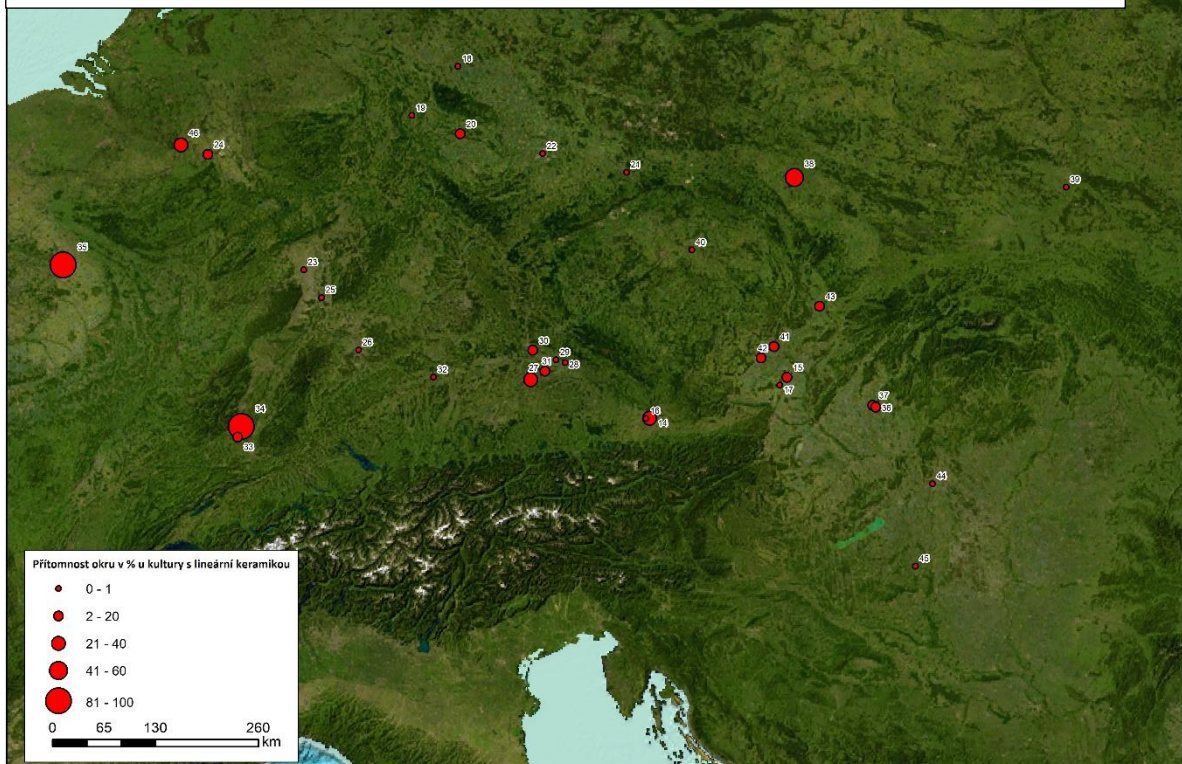
K dalším z praktik patří užívání červeného barviva. Typicky se s okrem lze setkat v okolí hlavy, vzácněji pak v oblasti pánve. Přítomnost okru je pozorovatelná napříč celým prostorem kultury s lineární keramikou s největší koncentrací ve Francii, kde se můžeme setkat s hroby vyplněnými několikacentimetrovou vrstvou barviva v celé ploše.

Vysvětlení nerovnoměrného výskytu okru ve středoevropské kultuře s lineární keramikou ukazuje v některých případech na evidentní vazbu k exploatačním areálům. Těžba hematitu představuje jednu z nejdéle těžených surovin v lidské historii. Užití červeného barviva pravděpodobně z rituálních důvodů lze nalézt již v paleolitu. Některé tradiční národy těží červený pigment pro jeho typické zbarvení dodnes. Jedná

se především o africké kmeny, mezi které patří i skupiny Himboveů v Namibii a Angole, kde pigment smíchaný se zvířecím tukem tvoří charakteristický kosmetický přípravek tamějších žen. V pravěkých komunitách se jeho užití dává do souvislosti se symbolikou krve, objevuje se na nástěnných malbách, v hrobech a od neolitu v některých z keramických produkcí (Goldenberg - Maass - Steffens - Steuer 2003, 179-180).

Z povodí řeky Rýna pocházejí doklady paleolitické a neolitické těžby z Kleinkemského údolí v inundaci řeky Rýn s prozatím sedmi identifikovanými montánními areály. V paleolitu probíhá těžba jako spíše příležitostná činnost pro osobní či komunitní užití. Od neolitu, a to především od druhé poloviny staršího horizontu, jsou doloženy rozsáhlé těžební areály svědčící pravděpodobně o specializované činnosti s možným distribučním systémem. Od mladší doby kamenné rovněž existují stopy svědčící o počátcích hlubinné těžby za pomoci šachet. V lokalitě Bad Sulzburg dle radiokarbonových dat byla hlubinná těžba zahájena nejpozději kolem roku 5 250 před Kristem. Toto zjištění poukazuje na počátky podpovrchové těžby na lokalitě v průběhu středoevropské kultury s lineární keramikou (Goldenberg - Maass - Steffens - Steuer 2003, 181-182).

Mapa 2: Mapa znázorňující procentuální výskyt orku na pohřebištích staršího neolitu.

Koncentrace na pohřebištích Ensisheim (Č34), Menneville (Č35) a Mulhouse-Est (Č33) může odkazovat k vazbě těžby a její distribuce k těmto komunitám. O výjimečnosti svědčí i výskyt velkého množství schránek mlžů a plžů tvořících bohaté garnitury ozdob. Původy těchto schránek ukazují na kontaktech v oblasti Atlantického oceánu a Středozemního moře vzdálených stovky kilometrů.

Za předpokladu, že výskyt spondylových šperků je odrazem prestiže a postavení, je možné nálezy na těchto pohřebištích vnímat jako odraz obchodních vztahů a bohatství plynoucí z distribuce a těžby okru. Přítomnost v hrobech tak může odrážet stejně jako u spondylů společenský status zemřelého. O významu starší těžby v Kleinkemském údolí svědčí lokalita Ensisheim. Na pohřebišti bylo identifikováno celkem 21 inhumačních hrobů bez dokladů keramického inventáře ukazující na velmi časnou formu lineární kulturní tradice s možným původem komunity v mezolitické populaci (Gallay – Mathieu 1988). Dle množství importovaných předmětů je možné proto uvažovat o počátku distribuční sítě již v nejstarším neolitu v oblasti s úzkým vztahem k původním komunitám. S nálezy okru jsou v některých případech jako na lokalitě Kleinhadersdorf (č15) v Rakousku spjaty kamenné podložky a drtidla se stopami hematitu svědčící o jeho zpracování (Neugebauer-Maresch – Lenneis 2015). Zajímavostí je, že v oblastech jeho prokázané těžby, se podobné artefakty v hrobech nevyskytují. Jejich přítomnost svědčí o možné redistribuci či druhotném zpracování pro kultovní účely.

5.3 Závěr kultury s lineární keramikou

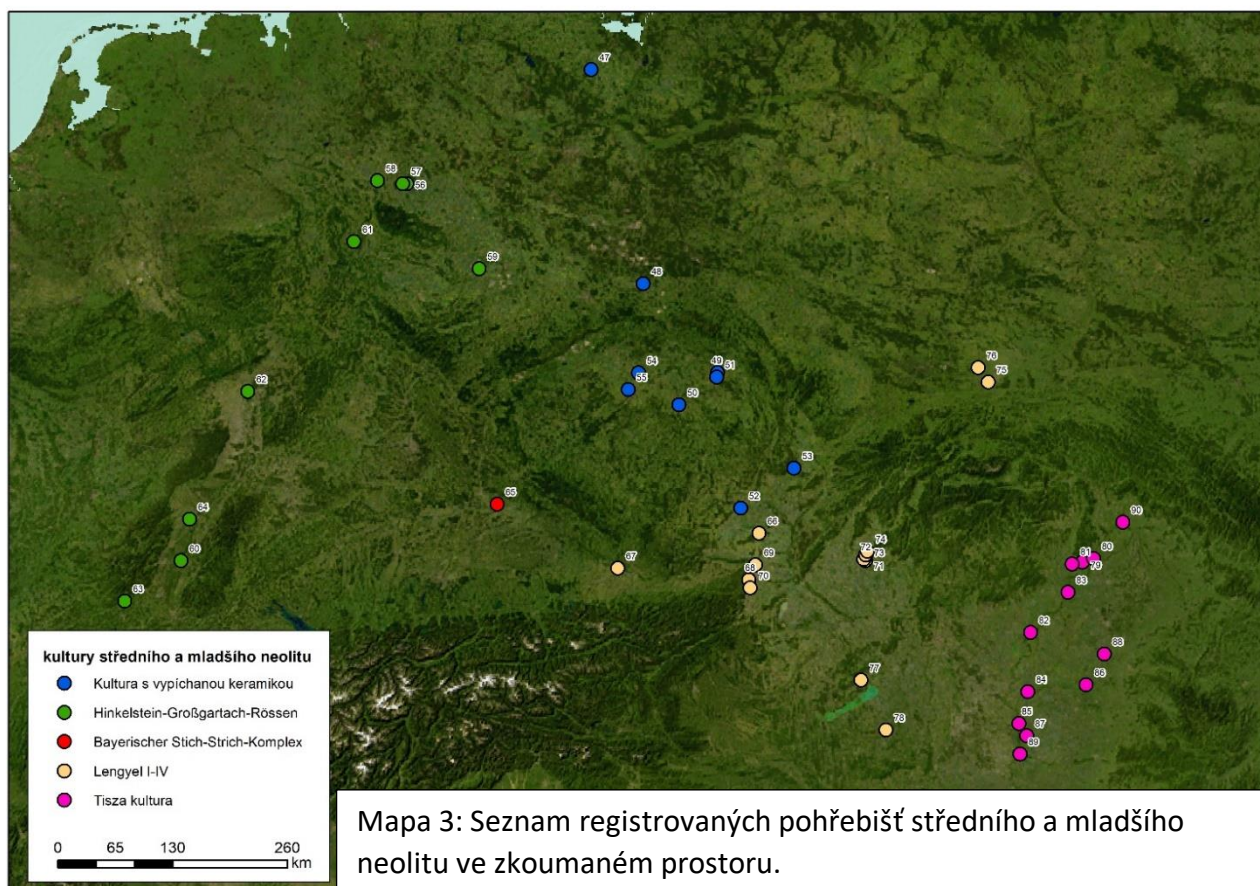
Zánik a transformace kultury s lineární keramikou není v prostoru jejího rozšíření stejná. Obecně přijímaný model předpokládá její postupný přerod či plynulý přechod do horizontu středního neolitu. Tedy, že tento proces podléhá spíše lokálním specifikům nežli jednotné události. V oblasti Saska je sledována zcela plynulá transformace kultury lineární do kultury s keramikou vypíchanou. Sídlní struktura neprochází nijak razantní změnou a původní sídliště se často rozkládají vedle sídel starších. Důkazy kontaktů těchto dvou kultur dokládá i charakter výzdoby (Balkowski 2017, 125). Podobnou situaci lze sledovat i v prostředí České republiky. Počátek středního neolitu je spjat s přechodovou fází šáreckého typu předznamenávající nástup kultury s vypíchanou keramikou (Zápotocký 2007, 201). V oblasti Rýna je zdokumentován zcela odlišný postup. V závěru kultury s lineární keramikou dochází k dramatickému snížení počtu sídlišť. Opětovný demografický nárůst sledujeme v kultuře Großgartachr. Vysvětlení tohoto demografického poklesu je několik. Především ve starších pracích je změna vysvětlována jako důsledek sociálních konfliktů nebo klimatických změn. Pro tuto teorii však chybí archeologické doklady s výjimkou lokality Talheim, jež je dnes dávána do souvislosti spíše s jednorázovými nálezy nežli důsledku širšího dění. Harald Stäuble, jenž se k tomuto tématu rovněž vyjádřil, považuje změnu za důsledek řady faktorů. Jedno vysvětlení předpokládá migraci obyvatel do jiných regionů. Tyto přesuny by mohly dokládat intenzivní výzkum v oblasti Graetheide v holandském Limburgu, kde se nachází zhruba 30 kilometrů od Rýna. Archeologické nálezy dokazují značný nárůst domů kupříkladu v lokalitě Elsloo (Č46) v závěru kultury s lineární keramikou. Doklady kontaktů těchto dvou oblastí ukazuje i charakter výzdoby a jejího provedení (Balkowski 2017, 125-126). Mezi diskutované projevy závěru kultury s lineární keramikou patří na jihozápadním Slovensku, v Panónii a přilehlém Rakousku, kde se začínají objevovat zcela nové prvky výzdoby označované pod souhrnným názvem železoviský tip (Pavúk 1970, 43). Původní názor, který tento typ řadil do závěrečných projevů kultury s lineární keramikou, je dnes spíše odsouván a řada badatelů tak uvažuje spíše o zvláštní kulturní skupině (Pavúk 1964, 66). Z železovické kultury lze nalézt pohřební areály na lokalitách Dvory nad Žitvou a ze sídliště v Levici

(Pavúk 1970, 26). V závěru jejího rozšíření jsou patrné impakty lengyleské kultury na pohřební výbavě na lokalitách Bicske, Boje a Békásmegyér (Pavúk 2007, 12).

6 Střední a mladší neolit

Z pohledu vývoje pohřebních tradic, jejíž hlavním determinantem je komplex původně homogenního komplexu kultury s lineární keramikou, nepředstavuje dělení středního a mladšího neolitu důležitý prvek pro jeho pochopení. Rovněž dělení prostoru postlineární fáze nelze provádět s ohledem na dnešní státoprávní celky, jelikož tradice neolitických kultur tyto hranice nerespektovaly. Proto zájem o vývoj širších kultur v omezeném pohledu jednotlivých států vede spíše k poukázání lokálních specifik, popřípadě ke zkreslení dat vzhledem k různé intenzitě vedených výzkumů, jež často odráží jak zákonné úpravy, tak vyspělost země v minulosti, ale i dnes. Přetrvávající výzkumné trendy mohou mít své důsledky jak v paradigmatických proudech, tak v archeologických tradicích jednotlivých zemí.

Závěr kultury s lineární keramikou dle dostupných dat lze předpokládat v celé oblasti jejího rozšíření zhruba ve stejné době. Výjimky představují oblasti Belgie a pařížské pánve. Na základě radiokarbonových dat, jež byly získány z řady lokalit, je konec kultury s lineární keramikou kladen mezi roky 5180-5060 před Kristem s určitou možností doznívání vlivů až kolem roku 5070 před naším letopočtem (Riedhammer 2018, 50-52). Doklady z lokality Tiefenellern nedaleko obce Litzendorf ukazují dle kalibrovaných dat ukončení pohřebních praktik v místních jeskyních zhruba kolem roku 5030 před Kristem. Podobná data ukazují na lokalitě Schletzem (Č17) ukončení užití areálu v relativně pozdním horizontu 5040-5020 před naším letopočtem. Poměrně velké množství radiokarbonových dat pochází i z lokality Herxheim. Nezávislé laboratoře z Miami, Vídně a Curychu poukazují na ukončení osídlení mezi roky 5060-5050 (Riedhammer 2018, 54-57).

6.1 Komplex Hinkelstein-Großgartach-Rössen

Do počátku středního neolitu náleží rozšíření kultur Hinkelstein I a II. Transformace této kultury s kulturou s lineární keramikou je dobře zdokumentována na eponymní lokalitě Hinkelstein. Zde na sídlišti v závěru kultury zdobící liniemi nasedá sídliště hinkelsteinské kultury. Dle radiokarbonových dat získaných na lokalitě je tato událost hledána v roce $4\,960 \pm 80$ před naším letopočtem (Riedhammer 2018, 63).

Oblasti západního Německa obsazuje komplex Hinkelstein-Großgartach-Rössen, který je nejrozšířenější v západním a středním Německu, části Švýcarska, Francie a Nizozemska. Tyto skupiny mají své charakteristické projevy a náleží regionálním oblastem s vlastním členěním. Radiokarbonová data z lokalit Großgartach ve Švýcarsku kladou průměrné datum osídlení kolem roku 4 800 před Kristem. Z lokality Hasselsweiler v Severním Porýní-Vestfálsku potvrzují tato data a kladou průměrnou hodnotu k roku 4 700 před Kristem. Z pohřebiště Entzheim v Alsasku patřící skupinám Hinkelsteina a Planig-Friedberg ukazují po kalibraci na vznik mezi lety 4 710 až 4 580 před naším letopočtem (Riedhammer 2018, 69-71). Mezi registrované pohřebiště patří lokality Treburu a Worme-Rheingewann (Pavlů – Zápotocká 2007, 97).

Rössenská kultura byla vydělena v důsledku výzkumu pohřebiště na eponymní lokalitě Rössen v Merseburgu (Německo). Nález a následná exkavace proběhla v průběhu 80. let 20. století, kdy došlo k identifikaci nového typu keramiky, která získala v nadcházejících obdobích pojmenování právě podle první komplexně prozkoumané lokality (Behrens 1973, 53). Ve fázi rozpadu kultury s vypíchanou keramikou, jejíž trvání se předpokládá mezi lety 4 900 - 4 500 před Kristem, se začíná formovat okruh kultury rössenské, jejíž doba existence je předpokládána v průběhu let 4 500 - 4 200 před naším letopočtem. Kultura rössenská záhy zaujímá velké části dnešního Německa, Rakouska, severního Švýcarska a severovýchodní Francie (Rinne – Krause-Kyora 2014, 33-34). Zvláštní kulturní formu Bavorka představuje skupina Oberlauterbach. Pohřební projevy této kultury jsou značně podobné s tradicí rössenskou, a proto nebude zvláště vyčleněna. Jejich blízká vazba na horizont Rössen je velmi úzká. Na vývoj měl do značné míry vliv intenzivních kontaktů v oblasti Bavorska mezi Oberlauterbachskými skupinami a kulturou s vypíchanou keramikou. Odlišný charakter ve výzdobných projevech uváděli badatelé v roce 1985 k vydělení původní podskupiny „Bayerisch Rössen“ do samotné skupiny Oberlauterbach (Sommer 2006, 68). Dle dokladů z Dolního Bavorska je prokázána na čtyřech z pěti zkoumaných lokalit (Langenstraß 1994, 182). K jedné z intenzivně zkoumaných lokalit patří Mötzing-Haimbuch v okrese Regensburg v Horním Falci. V roce 1983 zde došlo během výkopových prací k poškození několika žárových hrobů. Nález vyvolal potřebu

záchranného archeologického výstupu, během něhož bylo na ploše I o rozloze 1 200 metrů čtverečních odhaleno celkem 17 hrobů (11 žárových, 6 kostrových). Nedaleko této skupiny na ploše II téhož roku došlo k detekci dalších 7 kostrových hrobů. Dle keramického inventáře byly tyto nálezy zařazeny do skupiny Oberlautrbach. V roce 1985 během opakovaných prací byly rozeznány další tři hroby. Na základě zjištění nebylo možno určit, jestli tyto čtyři skupiny náležely k jednomu pohřebnímu areálu. Biritální pohřebiště je tvořeno celkem 27 hroby (11 žárových, 16 kostrových). U kostrových hrobů lze sledovat dvojí způsob uložení. Registrovány jsou jedinci v poloze na zádech či břiše (6 případů) v natažené poloze a jedinci ve skrčené poloze na boku (5 případů). V orientaci převažuje západně-východní směr. U kremačních hrobů, jež nebyly poškozeny, lze rozlišit jednu a více nádob (Riedmeier-Fischer 1998, 1-4).

Doklad, svědčící o postupném kulturním vývoji v Německu, lze pozorovat na pohřebišti Wittmar (Č57) v okrese Wolfbüttel v Dolním Sasku, které představuje jeden ze zajímavých dokladů kontinuálního pohřbívání od kultur s lineární keramikou přes kulturu vypíchanou a rössenská (Obr. 25). Výzkum byl vyvolán náhodným objeven lidských kostí roku 1976, během stavebních prací na nově se rozšiřující průmyslové zóně. Během první sezóny byla zdokumentovaná jen část pohřebiště ohrožená stavbou. V rámci dalšího rozšiřování plochy bylo ve výzkumu pokračováno v letech 1977 a 1978. K celkovému průzkumu nikdy nedošlo, předpokládá se že, alespoň prozatím, nebyly identifikovány všechny pohřby. V lokalitě se našlo 51 hrobů datovaných do mladšího a středního neolitu. 14 hrobů prokazatelně náleželo kultuře s lineární keramikou, jeden hrob kultuře s vypíchanou keramikou a 34 pohřbů kultuře rössenské. U dvou hrobů nebylo možno s určitostí potvrdit jejich příslušnost ke kultuře, jelikož se nacházely bez datovacího materiálu, ale dle jejich umístění náležejí pravděpodobně kultuře lineární (Rötting 1983, 135-137). Nejčastěji zastoupenou orientací je východ-západ s převahou uložení na pravém boku ve skrčené poloze. Jako pohřební přídavky se objevují keramické nádoby, kamenné sekery a klíny či spondylové šperky (Rötting 1983, 148-155).

Tvarová náplň pokračuje v tradici neolitické keramické produkce. Typickým projevem je výrazná, často v ploše dekorovaná výzdoba takzvaného dvojitého vpichu, jež bývá opatřen bělavou inkrustací (Rinne – Krause-Kyora 2014, 33).

Z prostoru rozšíření kultury pochází relativně málo osad oproti dokladům kultury s vypíchanou keramikou (Behrens 1973, 53).

V pohřebním ritu se objevuje dominantní orientace sever-jih. Tato tradice poukazuje na změny pohřebních zvyklostí oproti kultuře s lineární keramikou, ve které dominuje orientace zemřelých v poloze východ-západ. Vlivy této tradice jsou hledány ve skupině Gatersleben, jejíž hroby se rovněž nacházejí v prostoru pohřebiště v Rössenu (Č59). U této kultury dominuje téměř ve sto procentech výskytu orientace jih-sever. Velmi typickým milodarem se stávají mramorové prsteny a jejich imitace z kosti či ulit (Behrens 1973, 55-56).

Dle dokladů, a to nejen pohřebního charakteru, v podobě šperků, tvarové náplně nádob, seker či kopcovitých klínů, ale rovněž v charakteru osídlení, se poukazuje na kontinuální vývoj z kultury s lineární keramikou (Behrens 1973, 56). Souvislost mezi genetickou výbavou kultury s lineární keramikou a kultury rössenské prokázaly studie vzájemnou vazbu těchto dvou skupin. Jedna z těchto srovnávacích haplotypů studií byla provedena na polykulturním pohřebišti Wittmar v Dolním Sasku (Rinne – Krause-Kyora 2014, 33-34). Lokalita svým kontinuálním charakterem pohřbívání od kultury s lineární keramikou, kultury vypíchané a rössenské umožňovala díky dochovanému osteologickému materiálu antropologický průzkum a srovnání DNA (Rötting 1983, 135; Rinne – Krause-Kyora 2014, 37). Shoda ve výskytu Haplotypů HVO a K, jež jsou tradičně spjaty s neolitickým obyvatelstvem, odkazuje k vývojové genезi prvních neolitiků ve střední Evropě a lidu Rössenské kultury (Rinne – Krause-Kyora 2014, 37). Dle nálezů ze sídlišť a z pohřebních inventářů lze předpokládat intenzivní kontakty se skupinami dunajské lengyelské kultury, a to především se skupinou Gatersleben. Jedním z nejsignifikantnějších projevů této podunajské kultury je výzdoba v celé ploše, kterou nazýváme kobercový motiv. Tento způsob výzdoby není blízký pro

původní tradici rössenské kultury náležející do tradice kultur zdobící vpichem (Behrens 1973, 56).

Rössenská kultura je již během své existence promíšena s vlivy skupiny Gatersleben, jejíž rozšíření se nalézají především v oblasti středního Německa. Pohřební tradice skupiny se projevují primárně v podobě poměrně mělkých inhumačních hrobů. Jedinci jsou typicky uloženi ve skrčené poloze na boku se značně standardizovanou orientací. S žárovými hroby se lze setkat již méně a jejich příklady jsou registrovány na pohřebištích Rössen a Moritze. Typickým pohřebním inventářem jsou dvě nádoby, mezi šperky pokračuje tradice neolitického charakteru. Stejně jako v kultuře rössenské lze nalézt kamenné či kostěné prsteny. Z kamenných nástrojů hlavně sekery, oboustranné sekery a kopcovité klíny. Mezi výjimečné nálezy patří dvě měděné trubičky, jež byly identifikovány v hrobě číslo 57 na pohřebišti Rössen (Behrens 197, 64-65).

Mezi doklady pohřebišť skupin Hinkelstein a Großgartech patří lokalita Trebur (Č62) v Horním Porýní. Oblasti mezi tokem řeky Rýn a oblastí Odenwaldu představuje na konci pátého tisíciletí před Kristem (4 900 - 4 800 př.n.l.) významnou oblast rozšíření zmíněných skupin. Pohřebiště přináší zajímavé skutečnosti o provázání těchto dvou skupin. Dle prostorového rozboru bylo zjištěno, že starší hroby, které náležejí skupině Hinkelstein, zaplňují středovou plochu a jsou obklopeny mladšími hroby skupiny Großgartech. Hroby kultury Hinkelstein jsou uspořádány v řadách při přísně dodržované orientaci jihovýchod-severozápad. Skupina Großgartech tuto striktní orientaci nepřejímá, hroby vykazují rozvolněnost ve své orientaci. Obě dvě zmíněné kultury však pochovávají své zesnulé v natažené poloze na zádech. Ve třech případech byly identifikovány žárové pohřby, u nichž nebylo možno spolehlivě určit jejich kulturní příslušnost v rámci zmíněných skupin. Mezi typické nálezy řadíme keramické nádoby s často zaobleným dnem zdobené vpichem a bíle inkasovaným povrchem. Mezi ozdoby řadíme náhrdelníky z vápencových perel či korálek nebo z ulit. Často jsou doplňovány jeleními grandlemi či zuby menších predátorů (Göldner 1991, 12-16).

6.2 Kultura s vypíchanou keramikou

Do počátku středního neolitu řadíme rozšíření kultur Hinkelstein I a II a kulturu s vypíchanou keramikou fáze II., jež nese řadu podobností s doklady této kultury v Čechách. Pro pozorování přechodu kultury lineární na kulturu s vypíchanou keramikou se stává stěžejní sídliště Dresden-Prohlis v Sasku. Jedná se o jednu z lokalit, kde tento přechod byl velmi dobře zdokumentován. Doba existence osady se předpokládá v rozmezí 5 000 až 4 890 před Kristem. Transformace kultur dle předpokladu měla proběhnout kolem roku 4 950 před naším letopočtem (Riedhammer 2018, 61). Jedna z interpretací hovoří o genezi kultury s vypíchanou keramikou jako o postupné expanzi z oblastí severozápadních Čech a jižního Saska k Baltskému moři a do Horního Rakouska, východního Bavorska a Polska (Sommer 2006, 66). Závěr kultury s lineární keramikou a počátek kultury s vypíchanou keramikou v oblasti střední Evropy je dobře dokumentovaný na keramice takzvaného šáreckého typu, jenž představuje samotný závěr výskytu keramiky lineární. K periodizaci a bližšímu pochopení tohoto vývoje přispěly především výzkumy na lokalitě Hrbovicích-Chabařovicích. Keramické nálezy doložily prostředí, kde docházelo k promísení dvou technik, výzdoby v liniích za pomoci jednohrotého nástroje a užití dvojhrotého nástroje pro tvorbu tremolového vpichu, jenž se stává charakteristický pro kultury zdobící vpichy. Tyto tvořily na zmíněné lokalitě 70 % zastoupené keramické produkce. Keramika je reprezentovaná všemi tvary později typickými pro kultury s vypíchanou keramikou. Jedná se o hrubozrnnou keramiku bombovitých, hruškovitých nádob či hemisférických mís. V průběhu fáze II a kultury s vypíchanou keramikou dochází k postupnému šíření této tradice podél Labe až do Saska, do severozápadních Čech a podél Vltavy do pražské kotliny. V průběhu fáze II b a III pokračuje do Slezska a na Moravu a přes Šumavu do dolního Bavorska a do povodí řeky Sáaly. Část vlivu proniká až na území dnešního Rakouska (Zápotocký 2007, 199-201).

Z horizontu kultury s vypíchanou keramikou je známo několik datovaných sérií. Z oblasti dolního Rakouska se jedná především o osadu Bernhard-Frauenhofen. Podobná data o osídlení pocházejí z okolí Drážďan z lokality

Frauenhofenu 4 950 před Kristem. Z České republiky stojí za zmínku lokalita Třebíč na Moravě náležící III. stupni kultury s vypíchanou keramikou, odkud pochází datace 4 900 před naším letopočtem. Datování v rozpětí 4 870 až 4 750 před Kristem pochází z výplně příkopu rondelu v Chýnici na okrese Litoměřice ze severozápadních Čech (Riedhammer 2018, 91-92).

V rámci pohřebního ritu se lze setkat jak s oddělenými pohřebišti, jakými jsou Haimbuch-Mötzing (Č65), Kötitz (Č48; Reuter 1988), Lochenice (Č49; Buchvaldek 1990), Praha-Bubeneč (Č55; Horáková-Jansová 1931; Zápotocká 1998), Schapow (Č47; Raddatz 1959), Těšetice-Kyjovice (Č52; Kazdová 1989; Kazdová 1996), Tišice (Č54; NZ 2054/2000), Vyškov (Č53; Jaroš 1975-76), tak s pohřby na sídlišcích. Ze sídlištních situací můžeme jmenovat naleziště v Kolíně, Litoměřicích, Ústí nad Labem, Chynicích či Lovosicích (Rulf 1996, 117).

V Čechách představuje kultura s vypíchanou keramikou první neolitickou kulturu, u níž je pozorovatelné oddělení pohřebního a sídelního areálu. Mezi další pohřebišťe kultury s vypíchanou keramikou z prostoru Čech patří Miskovice (Č50; Zápotocká 1998; Obr. 26). V roce 1975 během zjišťovacího výzkumu došlo k odhalení prvních sídlištních objektů kultury s lineární keramikou. Kromě staroneolitického sídliště bylo na ploše odhaleno birituální pohřebišťe kultury s vypíchanou keramikou. Archeologický výzkum probíhající během let 1977-1979 pod vedením Ivana Pavlů a Marie Zápotocké z Archeologického ústavu v Praze identifikoval na ploše 3 020 metrů čtverečních (z celkové plochy 5 975 m²) celkem 69 hrobů (47 kremací, 18, inhumací a 4 nebylo možno určit). Radiokarbonové datování potvrdilo užívání pohřebního areálu mezi roku 4850–4900 před naším letopočtem. Pohřebišťe tvořili dvě výrazné koncentrace hrobů poukazující na odlišný pohřební ritus. Severozápadní sektor tvořila zjevná koncentrace pohřbů kremačních, zatímco v jihovýchodní části převažovaly hroby inhumací (Pavlů – Zápotocká 2007, 44-88). Mezi pohřební výbavu obecně náleží keramické nádoby, broušená a štípaná kamenná industrie, ozdoby s mušlí a v závěru jejího výskytu rovněž mramorové náramky, jež by mohly být předzvěstí vlivu rössenských skupin (Pavlů – Zápotocká 2007, 97). Další z

birituálních pohřebišť této kultury můžeme nalézt v katastru obce Plotiště nad Labem (Č51) a Předměřice nad Labem (Obr. 27). Zde pod vedením Aleny Rybové z Okresního muzea východních Čech bylo v souvislosti s průzkumem pohřebiště doby římské identifikováno celkem 16 hrobů náležejících kultuře s vypíchanou keramikou (Zápotocká 1998, 80). Areál lze dle rozmístění pohřbů rozdělit do tří funkčních částí. Na východní straně skupinu tvořily dva kostrové hroby a čtyři žárové, do západní skupiny náleželo sedm kostrových a jeden hrob nejistý, severní strana obsahovala jeden hrob žárový a jeden kostrový. V blízkosti pohřebního areálu byly rovněž odhaleny stopy po osídlení kultury vypíchané s dokladem pravděpodobně mužského pohřbu v jednom ze sídelních objektů. Mezi zajímavé nálezy patří dva bohaté dětské hroby LVII a LVIII. Objekty obsahovaly soubor 57 jeleních grandlí, náhrdelník sestávající z 74 spondylových skořápek, pravděpodobně zápona z jeleního parohu, tři miniatury sekeromlatu, dláto či pazourkové jádro se stopami po odbíjení čepelí včetně příslušných čepelí (Pavlů – Zápotocká 2007, 94-95).

Zajímavou skutečnost představují doklady import keramiky kultury vypíchané ve Francii. V oblasti Bretaně současně s trváním kultury s vypíchanou keramikou existují skupiny Morbihan Castel a Auzay-Sandun, které jsou známy výstavbou megalitických chodcových mohyl. Domácí produkce keramiky je značně tvarově jednoduchá bez užití přílišných výzdobných motivů, čímž mohlo některé importované zboží nabývat větší popularity (Cassen – François 2006, 78-79). Na lokalitě Er Mané v regionu Morbihan došlo k identifikaci tří mohylových staveb s doklady importované keramiky z oblasti střední Evropy. Během následné revize výzkumu došlo k zařazení dříve neurčených střepů, jež poukázala na jejich provenienci do oblasti kultury s vypíchanou keramikou. Vzdálenost mezi Er Mané a nejbližšími doklady této kultury v Bavorsku jsou vzdáleny přes 1 000 kilometrů vzdušnou čarou. Tento nález, který není v oblasti Bretaně ojedinělý, svědčí o kontaktu dvou kulturních celků natolik vzdálených, že jejich vzájemný vztah se jeví jako nepravděpodobný. Vazby na takovéto vzdálenosti ukazují na propracované obchodní systémy, které evidentně v neolitické Evropě existovaly. Obecný zájem o keramické tvary zdobené vpichem můžeme nalézt i na pohřebišťích francouzské kultury Cerny (Cassen – Chaigneau a kol. 2019, 565-568).

6.3 Lengyelská kultura

Lengyelské kultury zaujímají v nejmladším horizontu neolitu rozsáhlý prostor jihovýchodní a střední Evropy, na jihu hraničící s řekou Sávou a na východě v prostoru Maďarska tokem řeky Dunaj. Jedná se o území dnešního jihozápadního Slovenska, východního Rakouska a celého Zadunají (Pavúk 1970, 116). Počátky kultury lengyelské jsou hledány v oblasti Transdanubie a jihozápadního Slovenska, ve které zůstává evidentní těsná vazba na prostor utváření nejstarších forem kultury s lineární keramikou. V raných fázích lengyelských skupin se jeví jako stěžejní rovněž vlivy z oblasti Balkánského poloostrova. Pro obě kultury v jejich raných formách se stává významnou oblast mezi toky Dunaje a Tisy (Pavúk 2007, 11-12). V mladších fázích se vliv postupně rozšiřuje do Čech a Polska. V oblasti mezi toky řek Sávy a Drávy se hovoří o babko-lengyelské skupině. Jihozápadní Slovensko, východní Moravu a přilehlé části Dolního Rakouska zaujímá komplex rakousko-slovensko-moravské skupiny kultury s malovanou keramikou (Pavúk 1970, 116). V Maďarsku, části Slovenska, Rumunska a Zakarpatské Ukrajiny se vyvíjí skupiny polgár (tzv. Potiské kultury; Anders – Nagy 2007, 88). Mezi další menší celky patří Ariuşd-Cucuteni-Tripolje, Petreşti-Herpály, Gumelnita, Sălcuta, Vinča-Pločnik či Butmir (Pavúk 1970, 116).

Počáteční vývoj okolo jezera Balaton představuje značně komplikovanou situaci. Závěrem kultury s lineární keramikou se začíná formovat kulturní skupina železovice. Značná podobnost ve stylu výzdoby i morfologické skladbě odkazuje na vazbu a možné kontakty s oblastmi Potisí přesněji se skupinou Szakálhát-Lebő a kulturou Vinča-Turdaş (Pavúk 1970, 51). Současně s existencí železovické skupiny se v oblasti paralelně vyskytuje skupina Keszthely. Tato skupina čerpá řadu svých vlivů z kultury Malo-Korenovo s možným impaktem kultury Socot a následně vyvrcholuje v klasické projevy kultury Sopoty. Dle dokladů z lokalit Becsehely, Izmény či Hidasu se kultura Sopoty stává významnou pro následné formování Transdanubské varianty lengyelské kultury. Významným pohřebním areálem a přilehlým sídlištěm pro tuto ranou formu se stává lokalita Zengövárkony (Pavúk 2007, 11-12). Další vliv na vývoj lengyelské kultury v oblastech Malopolska přináší pravděpodobně vliv starší

kultury alföldské, jež se projevuje v některých charakteristických artefaktech, jakými jsou zoomorfní a antropomorfní sošky a plastiky na nádobách (Točnick a kol. 1970, 74).

V lengyelském období dochází dle dokladů oddělených pohřebišť ke změně, již lze chápat jako přeměnu pohřební strategie. V tradiční kultuře s lineární keramikou se objevují již od jejího počátku vydělená pohřebišť. Tento trend představuje v prostoru neolitu ne zcela tradiční paralelu. V oblasti primárního rozšíření neolitu na blízkém východě nejsou takřka známy žádné oddělené pohřební areály. Hroby se tradičně nacházejí v rámci sídlišť. V závěru neolitu, jenž je představován právě rozšířením četných skupin lengyelské tradice, dochází k značnému úbytku oddělených pohřebišť, a naopak k nárůstu pohřbů na sídlištích. Lze zmínit kupříkladu lokalitu Branč s 19 hroby (jeden mimo sídliště), Jelšovce (Č73) s 22 hroby a dalších šest jedinců bylo identifikováno ve sídelních objektech Výčapy-Opatovce (Č74) se 7 hroby (Točnick a kol. 1970, 155). S větší intenzitou oddělených pohřebních areálů se lze setkat ve skupinách polgár. V Polsku pak v rámci mladších fází lengyelské skupiny Kujawi, která patří již do eneolitu. V Rakousku se jedná především o tři lokality s větším počtem nálezů mimo samotné osady. Pohřebišť Friebritz (Č66) a Haid patřící do fáze Lengyel I a lokalitu Antonshohe-Mauer (Wien; Č68) chronologicky náležející do fáze lengyel II. Ve všech z dvaceti případů se jedná o inhumační hroby převážně ve skrčené poloze na boku v orientaci východ-západ (Maier 1771, 26-28).

Dalšími prvky, které se začínají objevovat s větší četností, jsou hromadné hroby či oddělené skupiny hrobů. U dvojhrobů, nejčastěji mužů a žen, se předpokládá rodinná příslušnost pohřbených. Tři takovéto pohřby byly identifikovány na lokalitě Výčapy-Opatovce náležející do potiské kultury (Porubský 1955). Hroby uspořádané do skupin bývají interpretovány jako pohřby specifických skupin. Na lokalitách Transdanubii, Zengővárkony a Mórágy-Tüzkődomb byla prokázána rodová příslušnost zesnulých (Točnick a kol. 1970, 155). Podobnou skupinu můžeme nalézt i v lokalitě Svodín, kde byla identifikována skupina osmi hrobů (2 ženy, 2 muži, 4 děti). Hroby vykazují typické vlastnosti pietních obřadů. Jedinci se nalézají v hrobových

jamách ve skrčené poloze s přítomností milodarů v podobě keramických nádob, spondylových šperků či kamenného klínu. (Něnejcová-Pavúková 1986, 143-146).

Na sídlištích se obecně lze setkat s pohřby trojího typu. První skupinu tvoří regulérně uložené jedinci, tedy ti, již se nacházejí ve skrčené či natažené poloze v samostatných hrobech, v sídelních objektech nebo příkopech. Druhou skupinu tvoří jedinci, kteří byli pohoženi do již nevyužívaných sídelních objektů, jakými jsou zásobní jámy či takzvané hliníky. Mezi zvláštní skupinu řadíme pohřby pod domy, jež bývají interpretovány jako základové obětiny. Za atypické objekty považujeme kupříkladu takzvané kultovní jámy. Tento objekt byl nalezen v lokalitě Bajč-Ragoň na Slovensku. V pravděpodobně již nevyužívané studni bylo odkryto šest jedinců a nejméně devět nádob uložených v různých úrovních (Točník a kol. 1970, 157-158). S velkou koncentrací pohřbů na sídlišti se lze setkat i v rámci ludanické skupiny mladší fáze kultury lengyelské na Slovensku v Nitře a jejím bezprostředním okolí. Jedná se celkem o patnáct lokalit, jež jsou Jelšovce, Drážovce, Nitra-Martinský vrch, Nitra-Mikov dvůr, Nitra-Dolní Krškany, Nitra-Čermáň, Ivánka u Nitry, Nitra-Mlynárce (Sony; Č71), Nitra-Mlynárce (Metro), Nitra-Mlynárce (Sconto), Nitra-Crenová, Lefantovce, Ludanice, Výčepy-Opatovce a Branč (Kuzma – Jakab – Kopčecová 2010, 65).

Mezi nejvýznamnější z těchto nalezišť patří sídliště Nitra-Mlynárce (Sony) v poloze Kapitulská. Zde bylo identifikováno celkem patnáct pohřbů v třinácti hrobových jamách a dalších deset pohřbů v šesti sídelních objektech. Celková výměra plochy sídliště je 3,5 hektarů čímž se řadí mezi největší a zároveň nejlépe zdokumentované sídliště ludanické kultury na Slovensku. Pohřby v regulérních hrobových jamách se povětšinou nacházely v typické skrčené poloze na levém či pravém boku v rozvolněné orientaci. Výjimku představuje hrob 2/06 a 6/07, kde byli identifikováni dva jedinci v jedné hrobové jámě. Rovněž jedna z žen v hrobě 2/06 byla uložena v atypické poloze na zádech s nohama v mírně pokrčené poloze na levé straně. Mezi zajímavé pohřby v sídelních objektech patří objekt 350, kde byly identifikovány čtyři lidské lebky, z níž dvě dle antropologického rozboru náležely ženám a dvě mužům (Kuzma – Jakab – Kopčecová 2010, 66-69).

Na rozdíl od kultur s lineární keramikou nalézáme u lengyelských skupin mnohem větší rozmanitost v pohřebních tradicích a hrobovém inventáři. Mezi typické přídavky řadíme nadále keramické nádoby, a to často ve větším počtu, štípanou a s menší četností broušenou kamennou industrii, třecí kameny, kostěné nástroje a masité milodary. Oproti kultuře s lineární keramikou rovněž dochází k úbytku šperků. Více se rovněž objevuje rituál spjatý pravděpodobně s rozbíjením keramických nádob a kamenných nástrojů. Tento jev dokládají kupříkladu nálezy z lokality Leondling v Rakousku (Maier 1771).

Na počátku eneolitu dochází k postupnému rozmělnění lengyelského komplexu. Toto období, jež nazýváme jako epilengyelské, se vyznačuje vznikem řady lokálních kultur. Pro oblast České republiky hovoříme o kultuře jordanovské, v oblasti Zadunají, Chorvatska a Slovinska o kultuře Balaton-Lasinja. Ve východním Rakousku se lengyelský horizont překlenuje do kultury Kanzianberg, na jihozápadním Slovensku se formuje ludenická kultura a ve středním a severním Maďarsku a zbytku Rakouska kultury Wolfsbach a Bisamberg-Oberpullendorf (Čižmář – Kalábková – Kazdová – Kovárník 2008, 80). V Polsku nadále pokračuje vývoj lengyelských skupin v jejich mladších fázích, a to až do počátku doby bronzové. Transformace pohřebního ritu na sklonku neolitu a doby měděné v polovině 5 tisíciletí před Kristem v regionu Körös v dnešním Maďarsku prokázala pozoruhodnou návaznost. Na ploše o rozloze 3 798.5 km² byly zkoumány vzájemné vztahy pohřební tradice na celkem 62 lokalitách náležejícím do závěru neolitu a 391 z časné doby měděné (Gyucha – Parkinson – Yerkes 2014, 273-276). Pro neolit v maďarské kotlině se stává typické pohřbívání jedinců v nevyužívaných částech sídliště. Tento trend je poprvé sledován u alföldské kultury s lineární keramikou. V mladší době měděné jsou jedinci typicky pohřbíváni ve skupinách v již opuštěných osadách bez prokázaných vazeb na domy. Délka pohřbívání a počet zesnulých svědčí o relativně krátkodobém užívání jednotlivých areálů. Výjimku v tomto zdánlivém pravidle tvoří lokalita Vésztő-Mágor, kde se zdá, že po opuštění osady vzniká kontinuální sídliště mladší doby měděné s několika fázemi. První samostatné pohřebiště rovněž nalezneme v mladší době měděné v regionu Tisa (Gyucha – Parkinson – Yerkes 2014, 279-281). Rovněž lze na většině území maďarské nížiny rozeznat standardizaci pohřebních zvyků a ve srovnání s předchozím obdobím se počet

hrobů výrazně zvyšuje. Objevily se i nové typy artefaktů. Ze stále přetrvávajících zvyků můžeme zmínit užití okrového barviva, přídavky v podobě broušené kamenné industrie, kančích klů či spondylových šperků (Bognár-Kutzián 1963).

6.3.1 Skupiny Kujawi a Chełmno Lan

Vývoj v Polsku představuje diametrálně odlišné prostředí. V rámci vývoje, jež následuje po rozpadu komplexu kultury s lineární keramikou v 5. tisíciletí před Kristem zahrnuje oblast, kterou bychom mohli nazvat jako dunajské kulturní prostředí. Oblast zaujímá směs lokálních značně izolovaných celků, jakými jsou Kujawi a Chełmno Land (lengylel) na severovýchodě Polska, tak kultury územně významnějšího charakteru, jakými je Rössen, Malice a potiszská kultura (Czerniak 2007, 233). Vývoj komplexu Malica nebude dále v práci řešen. Dle řazení její vznik náleží do oblastí, jež nemají přímý vliv na kulturní komplex lineární kultury. Kultura Malica byla považována za součást komplexu lengyelských kultur, z níž byla vyčleněna na základě výrazných kulturních rysů nelengyelské tradice. O původu této skupiny existuje několik teorií. Důležitým aspektem je ovšem její nezpochybnitelný vliv na vývoj Kujawiské skupiny, o čemž svědčí četné nálezy tohoto typu keramiky v raných fázích skupiny Kujawi na sídlištích. Marie Zápotocká považuje skupinu Malica za východní hranici kultury s vypíchanou keramikou. Jiná interpretace hovoří o její původu v maďarské skupině Polgár (Kaczanowska – Kamieńska – Kozłowski 1986, 95-96).

Definice dle absolutních dat v této oblasti klade závěr kultury s lineární keramikou do období kolem roku 4 850, jež představuje počátek fáze I. Během fáze II až III se začínají uplatňovat kulturní vlastnosti kultury Kujawi. Postlineární období je děleno do dvou periodických skupin I – II a (4850-4500/4400 př.n.l.) představující závěr lineárního období a počátek kultury Kujawi a fáze II b – III (4500/4400-3900/3800 př.n.l.) představující tradiční období této kultury (Żurkiewicz 2011, 48). Rozšíření lengyelské kultury v Polsku je dáván do souvislosti s půdními aspekty. Zatím co kultura

s lineární keramikou respektuje přirozené rozložení nejbonitnějších půd, tak v horizontu Kujawi začínají být obsazovány i ne zcela vyhovující půdy. Rozložení osídlení tak respektuje jednotlivé vývojové etapy. Zatím co fáze I/1, již chápeme ve výše uvedené stati jako nejstarší horizont závěru kultury s lineární keramikou, zůstává hlavním činitelem bonity půdy v mladších celcích I/2 (4 300-3 900 př.n.l.). Je kolonizována centrální Kujawická oikumena (probíhá synchronně se skupinou Pyrzycká) v oblasti jeho centrálního rozšíření ve fázi II/1 (3 900-3 700 př.n.l.) se začíná ze své původní oblasti šířit a postupně obsazuje prostor velké polské nížiny. V závěrečné fázi II/2 (3 700-3 000/2 900 př.n.l.) proniká osídlení do oblastí vyšších poloh, kolem velkých jezer a dochází k hustějšímu osídlení dříve kolonizovaných nížin (Czerniak 1980, 137-138).

Za počátek lengyelské tradice je považována skupina Samborzec-Opatów (Č39). Keramický inventář, jenž se s velkou četností nachází v hrobových inventářích, odkazuje na několik tradic. V typologii můžeme odlišit tři skupiny: 1) keramiku zdobenou rytou linií, 2) tenkostěnnou keramiku s malovanou výzdobou v podobě typických mis, pohárů a amfor 3) hrubozrnnou nezdobenou produkci. Významné doklady o této kultuře nalezneme v lokalitách Nowa Huta-Pleszów, Pleszów, Samborzec (Č39), Zawichost (Kaczanowska – Kozłowski 1994, 85-86). Hrobové inventáře se typicky nacházejí v prostoru sídlišť, která představují jednu z charakteristik lengelských pohřebních tradic, v nejstarší fázi I. Pak hlavně v bezprostřední blízkosti domů. Důkazy tohoto chování registrujeme na lokalitách Kujawy či Krakow-Pleszow v Malopolsku. K určité změně dochází během fáze II. V tomto období dochází k postupné změně sídelní strategie, jež se více váže k říčním tokům. Z pohledu pohřebního ritu nedochází k výrazné změně. Nově však registrujeme i pohřby, jež jsou vyčleněny na okraje osady. Mezi takovouto lokalitu náleží sídliště a pohřebiště Pleszow v Krakowie-Nowej Huci (Kozłowski 1968; Godłowska 1976; Kozłowski 1968). Lokalita Pleszow se stává rovněž eponimní lokalitou pro označení jedné ze skupin polského lengyelu úzce vázanou na těžbu soli v oblasti Visly (Godłowska 1994, 31-35). Na ploše bylo identifikováno celkem 14 inhumačních hrobů. Jedinci jsou uloženy typicky ve skrčené poloze s převažující orientací sever-jih a jih-sever. Mezi pohřebními milodary nalezneme keramické nádoby, typické sekery a štípané nástroje (Kaczanowska 1977,

32-44). Podobná situace byla zdokumentována rovněž na lokalitě Iwanowice (Č76; Lippert – Košner – Buchvaldek 2007).

Stejně jako u jiných kulturních celků, jež se vyvíjejí v prostoru původního lineárního komplexu, zaznamenáváme i zde značnou podobnost v materiálové skladbě a lze tedy uvažovat o těsném vztahu lokálních skupiny a kultury lineární.

Dodnes diskutovanou otázkou jsou vlivy, jež působí na toto prostředí ze severských oblasti v rámci kontaktu s kulturami Ertebølle či sibiřského komplexu Narva-Niemen-Zedmar (Czerniak 2007, 235).

Kultura Kujawi je řazena mezi kulturní tradici lengyelských skupin. Představuje značně specifické prostředí, a je proto některými badateli vyčleněna a společně se skupinou Chełmno Land bývá chápána jako samostatné celky. Doklady těchto dvou skupin v severovýchodním Polsku představují dnes jednu z nejhustěji osídlených ploch středního a mladšího neolitu v Polsku (Czerniak 2007, 235). Dle poznatků byla oblast původního rozšíření kultury Kujawi, jež se dříve předpokládala takřka výhradně ve stejnojmenných oblastech, rozšířena o regiony Wielkopolska a Chełmno Land (Czerniak 2002, 10). Mezi významné lokality náleží eponymní lokalita s doklady typických domů zužujících se směrem ke svému závěru Brześć Kujawski. Mezi další lokality s doklady domů typu Brześć Kujawski patří sídliště Barłožně, Bielawki, Rówina Dolna, Kuczkowo, Miechowice, Osłonki, Siniarzewo, Żegotki, Zelgno (Czerniak 2007, 234-235; Czerniak 2002, 10). Sídelní preference v těchto případech plně respektuje původní rozsah kultury lineární. Zajímavým zjištěním je řada lineárních osad, kde se nepotvrzuje intenzivní zemědělská činnost. Jednalo se spíše o menší osady krátké doby trvání (Czerniak 2007, 235).

6.3.2 Skupiny s malovanou keramikou

Přerod od kultury s lineární keramikou do lengyelského horizontu je reprezentován obdobím protolengyleské fáze. Na jihozápadním Slovensku a části Maďarska je toto období reprezentováno lužianskou skupinou. Pro toto území se stává lužianská skupina nositeli malované keramiky, jejíž značné podobnosti nalézáme na Moravě a Rakousku v horizontu kultury s rakousko-slovensko-moravskou malovanou keramikou. Pro definici tohoto období se stala stěžejní eponymní lokalita Lužianky (Č72), Nitra Mlynárice, Zeleneč či Krakovany (Novotný 1962, 16-19). Stejně jako ve zbytku námi sledovaného území se stává typické pohřbívání na sídlištích. Zemřelí byli i v této skupině pohřbíváni inhumací, popřípadě kremací. Za zvláštní můžeme považovat značný výskyt hrobů, jež Bohuslav Novotný interpretuje jako hroby symbolické. V těchto hrobech nalézáme velmi bohaté především keramické inventáře bez zjevného dokladu žárového či kostrového hrobu (Novotný 1962, 154-155).

První nález, jenž vedl k vyčlenění lužianské skupiny, je objev hrobu dospělého jedince, muže, z eponymní lokality v Lužiankach z roku 1942. Jedinec byl uložen na levém boku v orientaci východ-západ s doklady neobvykle bohaté výbavy tvořené za hlavou uloženým kamenným sekeromlatem a u pravé paže vloženým kopytovitým klínem. Kolem krku a na hrudi bylo nalezeno 610 spondylových korálků prokládaných 17 jeleními grandlemi společně tvořící pravděpodobně součást náhrdelníku. Mezi další nálezy patří 5 lichoběžníkových šipek, jedno opracované jádro, malé škrabadlo a množství okrového barviva. Z keramických nálezů se nedochovaly žádné celé nádoby, jen několik větších fragmentů typicky zdobné keramiky. Tento stav by vysvětlovalo recentní porušení spodní části těla, kde se typicky nádoby nacházejí (Novotný 1962, 150-151).

Zajímavostí této skupiny je častý výskyt bohatých náhrdelníkových soustav, především ze spondylových korálů doplňovaných jeleními grandlemi v mužských hrobech. V příbuzné skupině budrogkeresztúrské, jejíž hlavní rozšíření je na území dnešního Maďarska se velmi podobné ozdoby objevují výhradně v hrobech žen,

jak dokládá rozsáhlý výzkum Puzstaisvánháze v Potisí či na lokalitě Bodrogkereszúre (Novotný 1962, 150-151). Skupina lužianská postupně zcela splývá s podobně se projevujícími kulturami v Rakousku a na Moravě, symbolizované typicky malovanou keramikou.

Základní dělení malované keramiky rozděluje její trvání do stupňů I, II a jejich podskupin, popřípadě do stupně I až IV, přičemž závěrečný stupeň řadíme již do epilengyelského horizontu. V tomto čtvrtém stupni dochází k postupnému rozpadu a vzniku regionálních kultur, jakými jsou Balaton-Lasinja v Zadunají, Chorvatsku a Slovinsku, skupina Kanizanberg, Wolfsbach a Bisamberg-Oberpullendorf v Rakousku. V jihozápadním Slovensku a středním Maďarsku jej reprezentuje skupina Ludanice. V prostoru České republiky pak skupina Jordanov (Čižmář, Z. – Pavúk, J. a kol. 2004, 209-211).

Nejstarší fázi osídlení kultury s moravsko-slovensko-rakouskou malovanou keramikou na Moravě nalzáme mezi lety 4 800-4 700 před Kristem v oblasti západního Znojemska. Mezi lokality, které řadíme do tohoto časného horizontu (Ia) patří Boskovštejn poloha Výhon, Těšetice-Kyjovice (Č52) či Křepice. Postupně dochází k pronikání vlivů na Moravskokrumlovsko a do okolí Brna, kde leží lokality Neslovice, Oslavany-Luže, Prštice či Popůvky (Čižmář – Kalábková – Kazdová – Kovárník 2008, 76-77). Na severním okraji svého rozšíření za Vyškovem se střetává s komplexem kultury s vypíchanou keramikou (stupně IVa), dále se táhne na Prostějovsko a Olomoucko (Čižmář - Kalábková - Kazdová - Kovárník 2008, 77). Pro horizont kultury s vypíchanou keramikou obecně platí značný nedostatek radiokarbonových dat. Rovněž vymezení vtahů kultury s vypíchanou keramikou, kultury s lineární keramikou a rakousko-slovensko-moravskou malovanou keramikou není prozatím dostatečné (Kůča, M. - Kovář, J. J. a kol. 2013, 53). Rozšíření této skupiny se dotýká až oblastí náležejících současné skupině Oberlauterbach v bavorském Leoningu. Zde byl identifikován volně stojící hrob náležející dle keramického inventáře do kultury s malovanou keramikou. Tělo ženy bylo uloženo v natažené poloze v orientaci západ-východ. V hrobě bylo identifikováno celkem 13 nádob s typickým malováním.

Interpretace tohoto výjimečného nálezu je hledání v přízni ženy, jež mohla pocházet z prostoru tradičně ovládané kulturou s malovanou keramikou (Maier 1771, 24-26). Toto zjištění by poukazovalo na značnou mobilitu a provázanost jednotlivých kulturních oblastí.

K nejstarším lokalitám malované keramiky patří dolnorakouská lokalita Unterwölbingu, na okrese Sankt Pölten-Land. Keramická produkce dokládá velmi specifický typ a je považována za podobu nejstarší malované keramiky v Rakousku. Dle chronologické náležitosti nelze však přiřadit k žádným horizontům mladší fáze této kultury na Moravě a Slovensku. Kalibrovaná radiokarbonová data řadí osadu do doby 4 650 před Kristem. Prozatím jeden z nejrozsáhlejších souborů radiokarbonových dat pochází z pohřebního areálu Esztergályhorváti na okrese Transdanubia v Maďarsku. Vrcholnou fázi užití areálu reprezentují data 4 830 a 4 800 před naším letopočtem (Riedhammer 2018, 97-98).

Alespoň prozatím neznáme z prostoru rakousko-slovensko-moravské malované keramiky samostatná pohřebiště s výjimkou několika sporných nálezů (Klábková 2010, 64). Za netypické lze proto označit fragment pravděpodobného pohřebiště v Pečkách na okrese Kolín. Zde během záchranného výzkumu v roce 2007 vyvolaného stavbou rodinných domů došlo k identifikaci pěti kostrových hrobů. Dospělí jedinci byli umístěni na zádech se skrčenými nohama a hlavou směřující k jihu. Každý hrob obsahoval dvě až tři hliněné nádoby. Mezi přídatky se nalézali vápencové korálky, sekeromlat, štípaná industrie a okrové barvivo. V blízkosti pohřebního areálu bylo identifikováno mladoneolitické sídliště (Vávra – Šťastný 2010, 31). Z celého prostoru jejího rozšíření registrujeme asi padesát lokalit s doklady lidských pohřbů. V rámci sídlišť nalézáme podobnou situaci jako ve většině neolitických kultur. Registrujeme nálezy celých skeletů v hrobových jamách či sídelních objektech nejrůznějšího charakteru, rovněž pohřby žárové nebo nálezy neúplných koster a jednotlivých kostí. Orientace uložení nehraje evidentně výraznější roli (Kovárník 2010, 50). Další skupinu tvoří pohřby, které lze chápat jako atypické. Z lokality Střelice-Bukovina v okrese Znojmo pochází hrob jedince v natažené poloze na břicho s milodary

(Kovárník 2010, 50). Jako zajímavý nález lze zmínit hrob H14 ze sídliště v Těšeticích-Kyjovicích, kde byla identifikována polovina kostry ženy svědčící o druhotném vyjímání kostí. Pohřeb byl datován do nejstaršího stupně kultury s malovanou keramikou Ia, a to z něj dělá jeden z nejstarších dokladů této skupiny v České republice (Čižmář - Kalábková - Kazdová - Kovárník 2008, 79-80). Další dva hroby (H3, H8) náležející do horizontu II a byly identifikovány v prostoru zdejšího rondelu. Oba pohřby mohou svědčit o druhotném použití areálu po zániku funkce rondelu (Podborský 1988, 148). Za typické považujeme hroby až z II. stupně této kultury s výjimečnými nálezy stupně I b, kam můžeme zařadit hrob z Jaroměřic nad Rokytnou na okrese Třebíč (Koštuřík – Dočkalová 1992, 40). Z II. stupně jmenujme pohřeb dvou dospělých jedinců a psa z lokality Sněhotice v okrese Prostějov anebo hrob ženy s dítětem z lokality Medlova v okrese Olomouc (Kovárník 2010, 50). Z fáze II b pochází rovněž pro kulturu s moravskou malovanou keramikou unikátní hromadný hrob dvanácti jedinců z lokality Džbánice identifikovaný roku 1937. Kromě lidských skeletů se v objektu nalézala lebka psa a šestnáct malovaných nádob. Jedinci byly uloženi ve skrčené poloze na pravém boku (Horňanský – Skutil 1950). Ze stejné lokality pochází pohřeb dospělého jedince v netypické rovnoběžkové orientaci uloženého na levém boku s hlavou směřující k severu (Kovárník 2010, 51).

Za příklady žárových pohřbů fáze I b považujeme nálezy ze sídliště Lesůňky na okrese Třebíč v poloze Hloušek či z lokality Vedrovice (Č41) na okrese Znojmo z polohy Široká u lesa. Z mladší fáze této kultury stojí za zmínku pohřby z výšinného sídliště Výrovice na okresu Znojmo, poloha Velká skála (Kovárník 2010, 51). Nálezy samostatných hrobů žárového charakteru nalézáme například na rakouských lokalitách Ursprung a Henkleschalen. Kremační pohřeb na lokalitě Ursprung doprovázela malovaná mísa na nožce a zlomky střepů z minimálně dalších dvou nádob (Ruttkey 1987, 211-217).

6.4 Potiszské kultury

Mladší a pozdní neolit východního Maďarska, části Slovenska, Rumunska a Zakarpatské Ukrajiny je spjat s rozšířením takzvaných potiszských kultur, jež získaly své jméno podle toku řeky Tisza. Období jejich existence reprezentuje závěr neolitu a počátek chalkolitu. Nejvýraznější celky jsou horizonty Tisza a Tiszapolgár. V obou fázích se lze setkat s řadou dokladů pohřebních praktik na sídlištích či v jejich bezprostřední blízkosti. Střední a mladší neolit je reprezentován skupinou Tisza, jež se dělí do čtyř vývojových fází: Tisza I (proto-Tisza), jejíž počátek je datován dle radiokarbonové analýzy z lokality Szegvár-Tűzköves kolem roku 5 030 před Kristem, Tisza II (Raná Tisza), jejíž periodizace je určena dle naleziště v Gorzse mezi roky 4 970 - 4 850 před naším letopočtem, Tisza III (Klasické období) kolem let 4 850/4 800-4 700 před Kristem, Tisza IV (Pozdní Tisza) trvající 4 700-4 450/4 500 před naším letopočtem následované vznikem skupiny Tiszapolgár (Gulyás - Sümegi - Molnár 2010, 1460). Mezi lokality s doklady pohřbů řadíme naleziště Berettyóújfalu (Kalicz – Raczky 1984), Hódmezóvásárhely (Banner 1930; Gazdapusztai 1963; Horváth 1987), Kenézló (Č80; Korek 1989), Kisköre (Kiss 1939), Öcsöd (Č84; Raczky 1987), Polgár-Csószhalom (Č83; Tompa 1929; Bognár-Kutzián 1966; Raczky – Meier Arendt – Kurucz – Hajdú – Szikora 1994), Szegvár (Č85; Csalog 1958; Korek 1987), Szerencs (Č81; Korek 1989), Tápé-Lebó (Č89; Korek 1958; Obr. 12) či Vésztő (Č86; Hegedűs 1976; Hegedűs – Makkay 1987).

Jedním z jevů, jež lze pozorovat, je vazba sídlišť na starší struktury. Příkladem takovéto kontinuity může být sídliště a pohřebiště Hódmezóvásárhely (Č87), jež jsou známá z archeologického bádání již od roku 1929, kdy zde provádí první výzkum Archeologický ústav univerzity v Szegedu. Na ploše došlo k identifikaci sídliště alföldské kultury a pohřebiště skupiny Tisza. Během druhé sezóny v roce 1940 dále k identifikaci sídliště kultury Tisza a Tiszapolgár o předpokládané rozloze 30 000 metrů čtverečních. (Banner – Foltiny 1945, 27-28). Mezi lety 1956-1957 během dalšího průzkumu k objevu dvou nových hrobů (Gazdapusztai 1963, 21-22). Uspořádání sídliště svým charakterem reprezentuje Polgárovsou tradici v podobě domů obklopujících středový prostor. Vesnice byla během své existence několikrát spálena, o čemž svědčí

četné žárové horizonty (Horváth 1986, 35-36). Příkladem rozsáhlého areálu s doklady pohřbů v prostoru sídliště je lokalita Polgár-Csőszhalom-dűlő v Maďarsku. Zde bylo během sezón mezi lety 1995 až 2004 odhaleno na ploše 35 000 metrů čtverečních rozsáhlé sídliště se 123 hroby. Většina hrobů se nacházela podél východní a jihovýchodní strany staveb. Ve dvou případech došlo k identifikaci pohřbů v slouповé jámě uvnitř domů. V obou případech se jednalo o pohřby dětí, jež bývají interpretovány jako základové obětiny. Během výzkumu byly odebrány vzorky pro uhlíkovou analýzu, jež pomohla datovat existenci sídliště a pohřebiště do let 4 940-4 610 před Kristem (Anders – Nagy 2007, 84-86).

V prostoru kultury Tisza se téměř nenachází oddělená pohřebiště, ta se začínají hojně prosazovat až od ranného chalkolitu. V pohřebním inventáři je možné sledovat určité diference pohlaví. V ženských hrobech se s větší četností objevují šperky, opasky z korálek či aplikace oděvů. V mužských hrobech převažují broušené nástroje. Mezi společné přídavky můžeme řadit štípanou industrii a keramické milodary. Příkladem sídliště ze závěru neolitu s doklady četných pohřbů na sídlišti pochází z lokality Polgár-Csőszhalom. V roce 1995 bylo nedaleko dříve identifikovaného několikafázového sídliště a rondelu známého jako Tell-Circle, zkoumaného v 50. letech 20. století, identifikováno přilehlé sídliště o velikosti 34–35 hektarů s 124 hroby v okolí domů a 68 studněmi. Radiokarbonová data stanovila závěr trvání osady zhruba mezi lety 4 450 před Kristem (Sebők – Faragó – Hajdú – Anders Alexandra–Raczky 2013, 29-32).

Počátky kulturního komplexu Tiszapolgár předznamenává nástup doby měděné. Radiokarbonová data dle vzorků z lokalit Vésztő-Bikeri a Körösladány-Bikeri kladou závěr neolitické kultury Tisza a počátek časně doby měděné do let 4 450–4 250 před naším letopočtem (Gyucha – Parkinson – Yerkes 2014, 282). Tato nová data přehodnotila původní předpoklady o počátku doby měděné kladené kolem roku 3 300 před naším letopočtem. Synchronně s dobou měděnou v Maďarsku zaznamenáváme vznik eneolitických komplexů ve střední Evropě. Elisabeth Ruttkay předpokládá ve stejné době vznik rakouské kultury Bisamberg-Oberpullendorf (Ruttkay 1976, 300). V

souvislosti s horizontem Tiszapolgár je již patrná řada vydělených pohřebišť. Podobnou lokalitou, jež byla identifikována roku 1924 a prozkoumána Szabem Kalmánem, je sídliště Tiszaug-Kisrépart, kde bylo rozpoznáno sídliště a pohřebiště skupiny Tiszapolgár. Záznamy i většina nálezů získaných během exkavace byla zničena během druhé světové války. Na základě revizního výzkumu, jež byl vyvolán výstavbou vodního díla, která nově ohrožovala širší území včetně lokality Tiszaug-Kisrépart. Tři sondy, které svým umístěním zasahovaly do prostoru, odhalily příkop, jenž obklopoval lokalitu ze tří stran a doplňoval tak přirozenou hranici tvořenou řekou. Příkopová ohrazení se stávají jedním z typických projevů (Siklódi 1982, 231). Sídliště kultury Tiszapolgár se často nacházejí na místě původního osídlení starší kultury Tisza. Mezi významné pohřební areály patří lokality Kisköre-Gát, Mórógy-Túzkódomb (Č82; Zalai-Gaál 2002), Berettyóújfalu-Herpály (Č88), Szegvár-Túzköves, Vésztő-Mágó, Hódmezővásárhely-Gorzsa a Vésztő-Mágó (Anders – Nagy 2007, 88).

7 Projevy a transformace pohřebního ritu

Již profesor Veron Gordon Childe uvádí, že pro pochopení fungování paleolitických a neolitických komunit je vhodné využívat možných srovnání z prostředí žijících etnik (Ucko 1969, 262). Srovnání se žijícími skupinami umožňuje blíže nahlédnout do života společenství, jež nebyla fatálně ovlivněna naším moderním vnímáním času a prostoru.

Při interpretaci v archeologii je nutné vnímat tyto skupiny s jistým odstupem. Není možné přímo aplikovat poznatky a způsoby života těchto komunit na archeologické kultury. Archeologická kultura z podstaty své existence je dle definice Evžena Neústupného: mrtvá, statická, nefunkční, věčná a nemá. Tyto pojmy ji jasně vydělují ze života, a tím i do jisté míry zamezují jejímu pochopení. Hledání analogií z řad těchto komunit se stávají důležitými pro rozšíření fantazie. Mysl je velmi svázaná životem ve společenství dnešní doby. Proto je člověk často i neúmyslně vázaný na chápání světa značně modelově. Společnosti, jejichž život nebyl fatálně ovlivněn moderními činiteli, mohou posloužit jako studnice pro lidskou fantazii ve věcech jen těžko přestavitelných aspektů chování a myšlení.

Využití etnografie pro pochopení pohřebních praktik není tak jednoznačné. Řada badatelů se odvolává na variabilitu a dynamiku přeměn funerálních tradic, které zamezují jejímu vztažení do archeologické kultury. Lze vnímat dvě základní roviny vývoje v pohřebním ritu. Pokud je možno doložit kontinuitu vývoje a lze se na něj odvolávat, jedná se nezpochybnitelně o velmi vhodný pramen ke studiu. V tomto případě je nutno vnímat rozdíl mezi pohřebním rytmem a vírou (náboženstvím) dané komunity. Ačkoliv pohřební ritus může být stále stejný či procházet jen zcela drobnými obměnami, které nelze vnímat jako determinanty výrazné změny, tak víra (náboženství) se může změnit (Ucko 1969, 264). Křesťanský svět vytržen ze svých antických kořenů velmi dlouho předpokládal, že ukládání lidí na vymezených místech, kterými jsou hřbitovy, je vlastní pouze křesťanské komunitě. O všech ostatních pohanských společnostech včetně té antické se předpokládalo ještě v 18. století, že své mrtvé pohřbívají náhodně, a to i přesto, že byly známé římské tradice hřbitovů podél

cest. Vysvětlení tohoto chování bylo hledáno z různých důvodů, kdy Židům nebo Římanům byl přisuzován akt neúcty ke svém zesnulým (Ariès 2000, 60-61).

Cílem, kterého by mělo být dosaženo, je chápání samotného pohřbu. V tradičním pojetí je pohřeb vnímán jako projev víry v posmrtný život či náboženství. V takovém případě jsou hrobové přídavky stejně jako uložení zemřelého vnímány jako projevy těchto představ o posmrtném životě. Proto člověk neandrtálský nemohl pohřbívat své zesulé intencionálně, jelikož nelze předpokládat vyšší strukturu víry. Toto mínění je však velmi liché a akt pohřbu by měl být chápán spíše jako projev individuality a úcty k zesulému či jako ryzí projev ustáleného zacházení s ostatky, jež je vlastní lidem a blízkým i některým vyšším primátům.

Nupové v Nigerii mají i vlastní příběh o původu pohřbu. Dle legendy měli první dva lidé tři děti, dva syny a jednu dceru. Bratři se hádali o svou sestru až jeden zabil druhého. Zbylí dva sourozenci ale nevěděli, co udělat s tělem. Nosili zemřelého tři dny na ramenou a truchlili. Třetí den se Bůh smiloval a nechal rozestoupit zemi, kam zemřelého uložili. Takto vznikl pohřeb. Dodnes je proto k pohřbům přistupováno s jistou mírou profánosti, která není vlastní nigerskému majoritnímu náboženství, kterým je dnes islám (Ucko 1969, 264). Peter John Ucko, který se touto problematikou rovněž zabýval, upozorňuje na nutnost jejího uchopení od počátečních pramenů a provedení důkladného zpracování osteologických pozůstatků, struktur, kontextů a umístění jedinců v hrobě. Toto zhodnocení by mělo být prováděno v reflexi s etnografickými poznatky (Ucko 1969, 263-264).

Bantuové obývající rozsáhlá území Afriky vnímají hrob a s ním související pohřeb spíše jako podružnou záležitost. V jejich kultuře nikdy nevznikl složitější koncept o představě posmrtného života ani o duši samotné. Pohřeb se dostává až na okraj společenských zájmů. Hrob nabývá rozměru pouze jako prostor, v němž přebývá duše zemřelého (Ucko 1969, 265).

Společnost Nueru žijící v oblastech dnešního Súdánu vnímá pohřeb pouze jako prostou likvidaci pozůstatků. V tomto duchu probíhá velmi rychle za minimálního obecnstva. Hroby nejsou nijak označeny a téměř bezprostředně po uložení se na ně zapomíná (Ucko 1969, 265).

7.1 Milodary

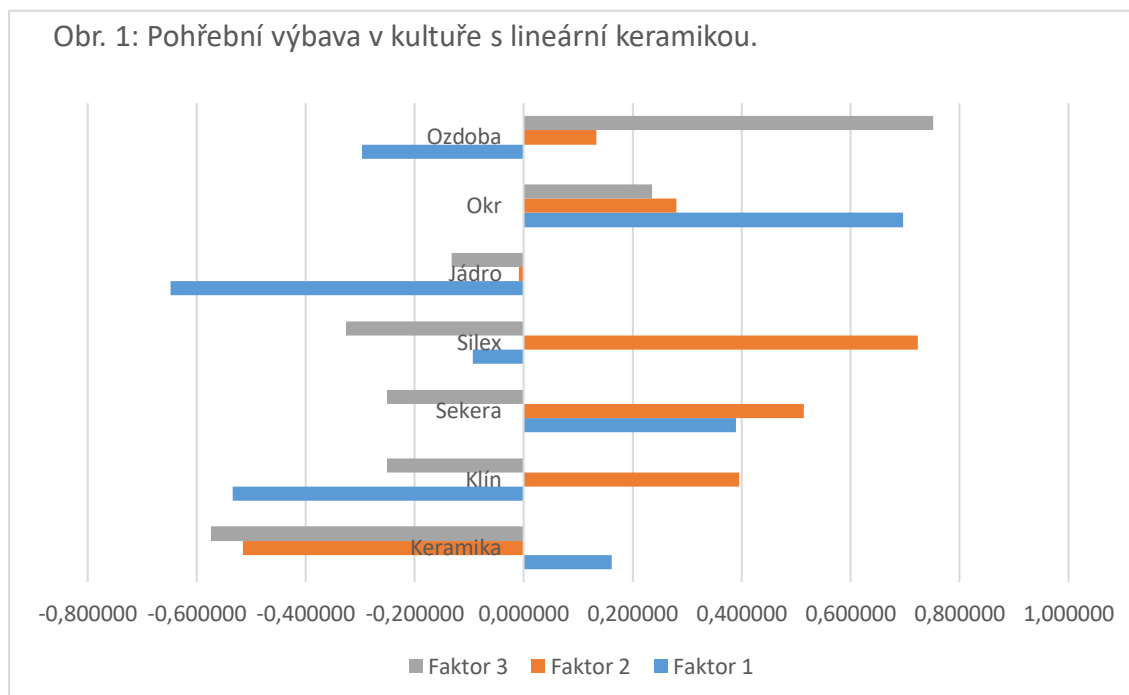
Skupiny v Ghaně přidávají milodary do hrobů za podmínky, že nedošlo k osvobození duše od těla. V takových případech nedokázal šaman (Nugwol) osvobodit duši zesnulého, a ta je tak navždy uvězněna ve svém hrobě. Během rituálu přednese Nugwol před shromážděným obecnstvem všechny prohřešky a skutky zemřelého, které nesmí zůstat nevyřčeny. V případě, že zemřelého tíží vážné prohřešky, musí rodina zaplatit obětinami zvířat, a tím ho očistit. Ale ani tak rituál nemusí být úspěšný (Evans-Pritchard 1956, 209). Za předpokladu, že se takovýto pohřeb stane předmětem archeologického zájmu, dochází zřejmě k velmi zavádějícím závěrům. Několik málo hrobů, jež by obsahovaly milodary v podobě drobných šperků (náramky, přívěšky) či kamenných šipek, by bylo pravděpodobně vyhodnoceno jako pohřby zvláště významných jedinců (Ucko 1969, 265). Což by ovšem odpovědně nereflektovalo skutečnost zkoumané společnosti (kultury). Právě pohřební výbava v této komunitě odráží naopak těžké zločiny, které zabránily odchodu duše na onen svět.

Lugbberové z Ugandy přidávají do hrobu milodary nikoliv jako projev aktivit funerálních, ale jako jasné označení postavení jedince ve společnosti. Každý předmět tak vyjadřuje jistou činnost, která je přímo spjata s jeho postavením. V mužských hrobech lze nalézt toulec, který muže staví do role lovce (válečníka), nádoba z tykve mu propůjčuje právo pít s ostatními a upozorňuje na věk aktivního lovce, naopak židle se odvolává na stáří jedince. Věštecké předměty ukazují na roli šamana. U žen se lze setkat s korály, které ukazují na dívky, mlecími kameny symbolizujícími provdanou ženu a brouskem upomínajícím na roli matky (Ucko 1969, 265).

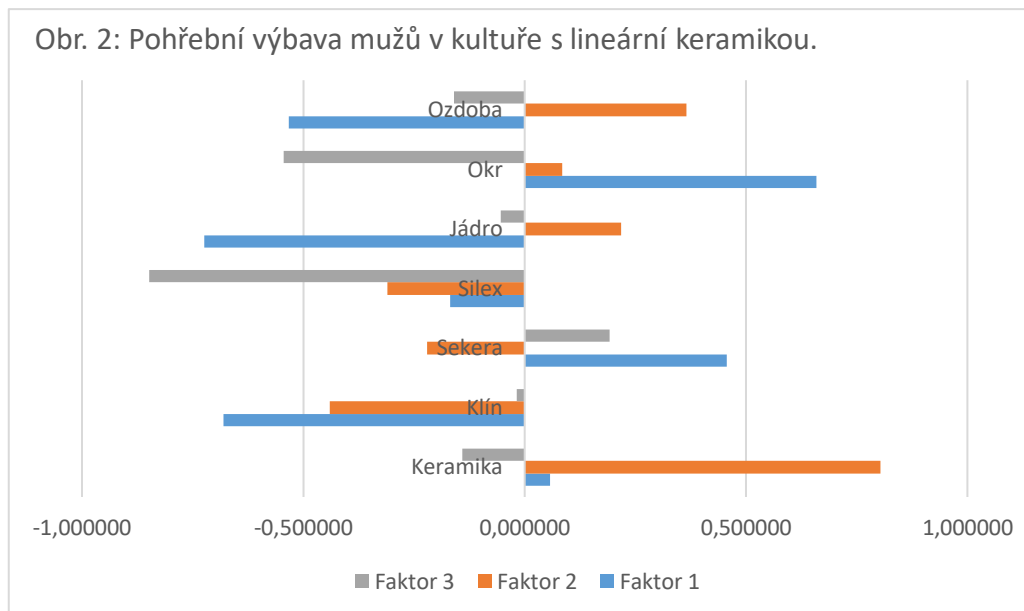
Podobnou analogii lze hledat i v antickém světě. V raných obdobích řecké státnosti kolem roku 700 před Kristem se v hrobech často vyskytují zbraně a šperky, ačkoliv není toto období obdobím velkého rozkvětu a bohatství. V mladších obdobích nejen v pevninském Řecku, ale i v koloniích v Itálii a na Sicílii, lze nalézt poměrně prosté hroby s mnohem chudším inventářem, a to v době rozkvětu a prosperity řeckých měst. Mezi hrobové inventáře náleží vázy, lampičky a hliněné figurky často z ne příliš kvalitní hlíny. Výjimečněji pak zrcátka, kovové nádoby a ozdoby, které ačkoliv bývají i zlaté, tak jsou z natolik tenkého plechu, že byly zjevně zhotoveny jen pro potřeby pohřbu (Childe 1944: 86). Důvodem může být míra vyspělosti kultury, popřípadě civilizace. Zdá se, že čím je kultura vyspělejší, tím má zapotřebí méně plýtvat. V rozporu s tím se jeví náboženské koncepty založené na potřebě přenést co možná nejvíce věcí ze života na Zemi do života po životě, a tím si zajistit svou moc, statut a pohodlí jako u starých Egyptanů či vládnoucích složek starověké a středověké Číny.

Proti přijímání milodarů jako průkazný znak bohatství se vyjadřuje i Veron Gordon Childe. Ten na základě rozborů hrobů doby bronzové upozorňuje na nutnost jisté opatrnosti. Argumentuje výskyty některých předmětů v hrobech, kdy prokazatelně vyspělejší společnost mladší doby bronzové ukládá jen drobné milodary v podobě šperků, kostěných špendlíků, korálků či břitvy, ačkoliv ve starší době bronzové lze identifikovat předměty jako meče, štíty, oštěpy, sekery. V Dánsku jsou originální předměty v mladší a pozdní době bronzové nahrazovány věrnými miniaturami. Při interpretaci bohatství upomíná na synchronní i diachronní aspekty inventářů. Množství milodarů nemusí reflektovat bohatství daného jedince ani při porovnání hrobových inventářů různých období. Množství a podoba pohřební výbavy nemusí odrážet vyspělost doby ani bohatství lidí (Childe 1944: 85-86).

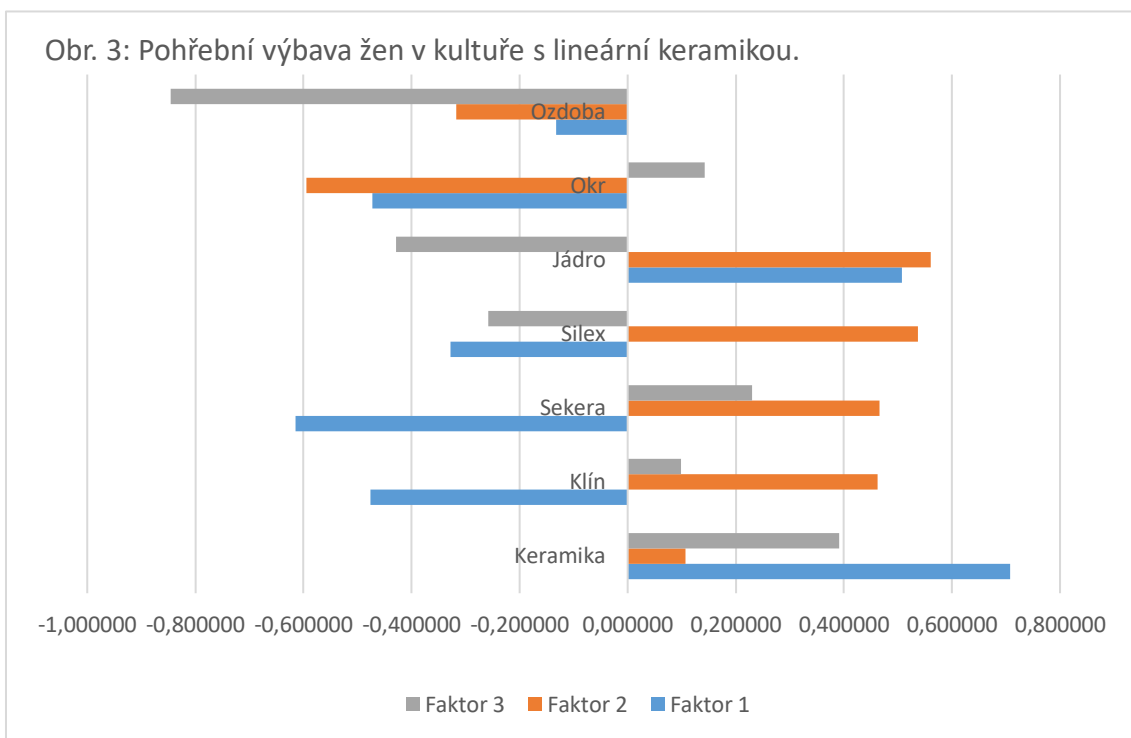
Obr. 1: Pohřební výbava v kultuře s lineární keramikou.

Za pomoci faktorové analýzy provedené na získaném souboru pohřbů v oddělených pohřebních areálech došlo k identifikaci několika pohřebních struktur. V obecných rysech staršího neolitu zahrnujících projevy alföldské a středoevropské kultury s lineární keramikou je patrná u faktoru 1 disproporce mezi broušenou industrií zahrnující kopytovité klíny a sekery (Obr. 1). Z analýzy vyplývá, že pokud je v hrobě zastoupen jeden ze zmíněných broušených nástrojů, se u většiny případů jejich společný výskyt vzájemně vylučuje. U zachycených hrobů se většinou proto nalézá jen jeden z milodarů. Na tuto situaci lze pohlížet v několika rovinách. Za předpokladu, že vydělená pohřebiště byla nadkomunitní a sloužila tak větším celkům, dalo by se uvažovat o třech skupinách reprezentujících tři sféry vlivu. Každá z komunit by se tak přikláněla k užití jistého typu nástroje. Populace žijící v jejich kontaktních zónách užívala oba typy. To je však dle dokladů mobility a evidentně složitým obchodním systémem značně nepravděpodobné. V tomto případě chybí nálezy menších komunitních pohřebních areálů s výskytem jen jednoho ze zmíněných nástrojů. Kopytovité klíny se typičtěji vyskytují společně s kamennými jádry, ozdobami a silexy. Na opačné straně stojí kamenné sekery objevující se častěji s okrovým barvivem. Druhý faktor je zastoupen dominantním výskytem kamenných předmětů, jako jsou především silexy, klíny a sekery v opozici s nádobami. Oba dva tyto faktory reprezentují dle dalších rozborů náznaky pohlavní diference u mužů a žen.

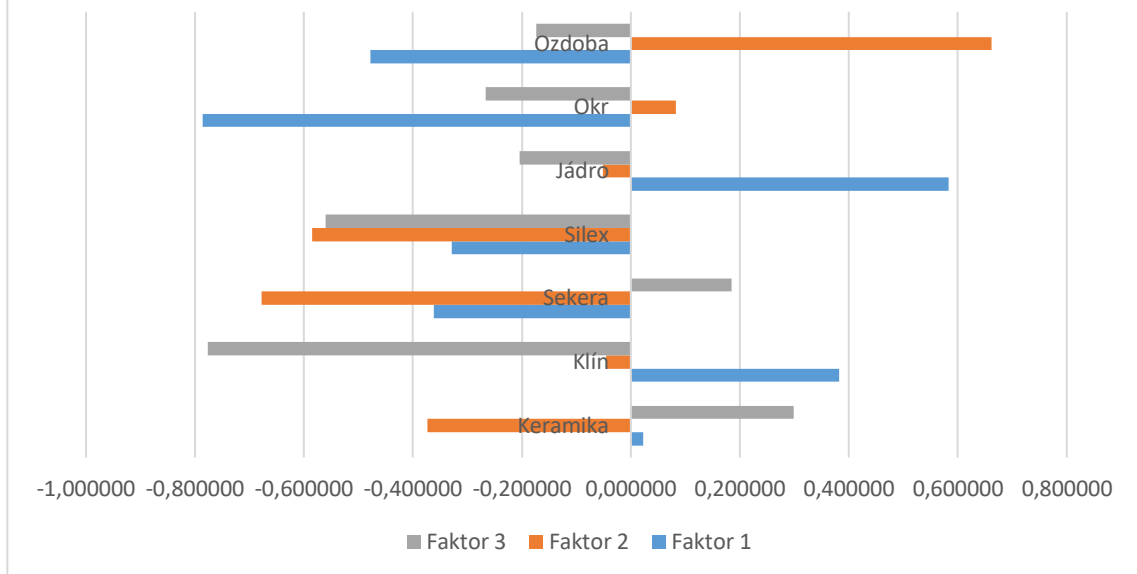

Ačkoliv u kultury s lineární keramikou není předpokládána diference pohřební výbavy vůči pohlaví, je možné v rámci jednotlivých skupin sledovat řadu odlišných struktur (Obr. 2). U mužů lze registrovat disproporci mezi výskyty seker a kopcovitých klínů. Obecně jsou tyto předměty dávány do souvislosti s mýcením a těžbou dřeva pro potřeby výstavby osad či vytváření životního prostoru. Důvodem tohoto stavu by mohlo být užití nástrojů k odlišné činnosti, a s tím spjatý společenský či symbolický význam artefaktu. Jedná se rovněž o jediný artefakt, jenž se téměř ve všech případech vyskytuje pouze v jednom exempláři. U potiské kultury Tiszapolgár řadící se do počátku chalkolitu a reprezentující kontinuitu vývoje středně neolitického komplexu potiských skupin, dochází k postupnému vytrácení broušených seker na úkor nově se objevujících měděných sekeromlatů. U těchto artefaktů je předpokládán jejich význam jako zbraně. Náhrada kamenných seker novým artefaktem může odkazovat k významu neolitických seker jako loveckých atributů, popřípadě symbolu bojovníka.

U žen se zdá zajímavá disproporce mezi výskytem keramických nádob a broušené industrie (Obr. 3). Ačkoliv se stejně jako u mužů objevují všechny typy artefaktů, ve většině ženských hrobů se nachází buď keramické nádoby nebo kamenná industrie. Tato nerovnováha může vypovídat o společenském postavení žen v komunitě. V první skupině hrobů se nalézají nádoby typicky doplněné ozdobami. Druhou skupinu tvoří hroby s kamennou industrií doplněné s větší četností červeným okrem. Poměr hrobů žen s výskytem broušené kamenné industrie je vzácný. Z celkového počtu 116 rozpoznávaných ženských pohřbů se ve 13 případech nacházejí přídavky ve formě broušené industrie. Společný výskyt těchto dvou předmětů poukazuje na určitou poměrně malou skupinu žen, která mohla hrát v lineární společnosti zvláštní roli. Z etnografických paralel by se dalo uvažovat vzhledem k okolnostem, že je broušená kamenná industrie povětšinou v mužských hrobech, o genderovém statusu držitelky propůjčující jí pro ženu ne zcela obvyklou společenskou pozici. Za předpokladu, že se broušená industrie vztahovala k specifické činnosti náležející spíše k mužskému pohlaví, lze uvažovat o genderovém postavení muže. U těchto hrobů se rovněž nenacházejí téměř žádné doklady ozdob, které tvoří výraznější atribut v řadě ženských hrobů.

Obr. 4: Pohřební výbava nedospělých jedinců v kultuře s lineární keramikou.

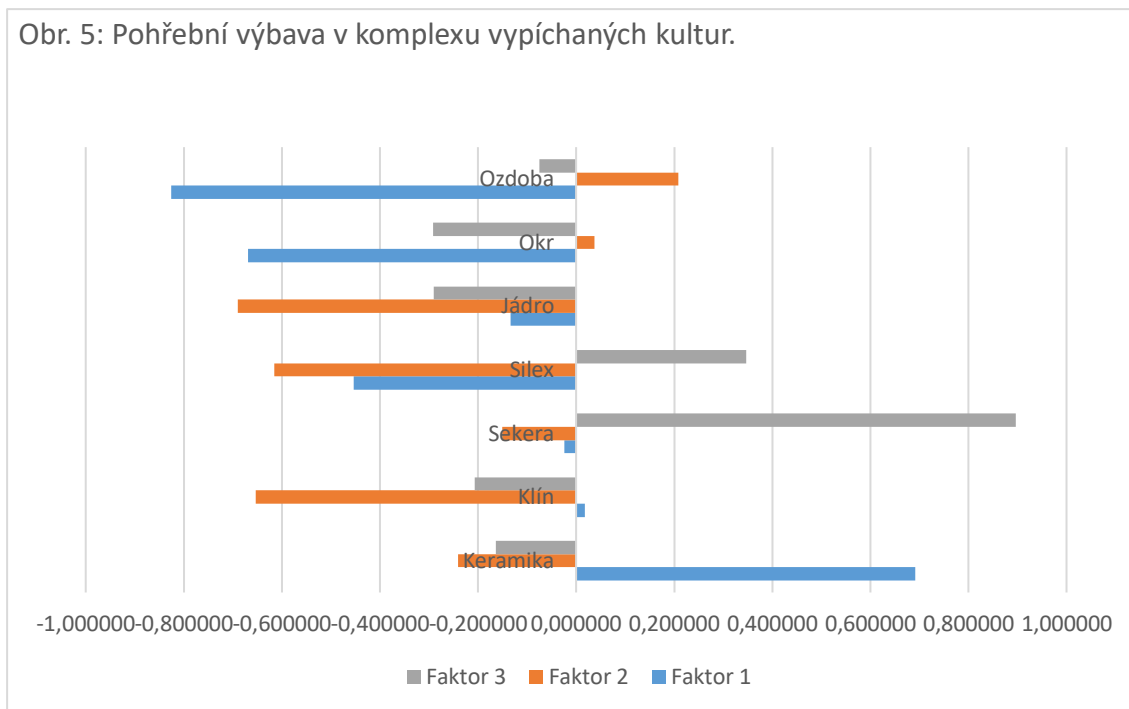
V případě nedospělých jedinců se objevují velmi podobné struktury jako u dospělých (Obr. 4). V rámci jednotlivých faktorů se jeví tři struktury. První tvoří hroby s výskytem klínů, jader, silexů a seker v opozici s ozdobami a okrem. V druhém faktoru klíny, kamenná jádra a ozdoby v opozici se sekerami a silexy. Třetím faktorem se ukazují na jedné straně ozdoby, silex a kopytovité klíny v silné disproporci především s keramickými přídavky. Výsledky analýzy by poukazovaly na možnou diferenciaci odvíjející se od pohlaví zesnulého jako u dospělých jedinců. Je proto možné, že v takovémto případě by se jednalo o milodary vkládané jinými členy komunity. Tyto by propůjčovaly posmrtně společenský status dospělým jedincům. V křesťanském světě byla filozoficko-teologická otázka věku mrtvého po nanebevzetí stanovena na 33 let odpovídající věku smrti Ježíše Krista. Tedy dle těchto úvah by všichni po posledním soudu vstupovali do společnosti věkově jednotné skupiny. Otázkou zůstává, jestli podobná úvaha společného posmrtného života, vázaného v tomto případě spíše na status jedince, existovala již dříve. Tato otázka otvírá interpretaci důvodů většího poměru dětí a nedospělých jedinců na sídlištích. Vysvětlení by mohlo spočívat ve vnímání kognitivní primogenitury existující po matčině nebo otcově linii. U řady archaických, historických a současných společností se koncept primogenitury v některé podobě odráží ve vnímání takovýchto jedinců. Úmrtí by tak mohlo být spjato s větší společenskou váhou. Pokud oddělené pohřební areály tvořily v kultuře s lineární

keramikou koncept starších mezolitických tradic, je možné, že uložení na takovýchto plochách tvořilo spirituální prostor vázaný ke světu předků. Zatímco uložení na sídlištích je určeno jedincům, kteří nesplnili svůj pozemský úděl a je jejich duším dána nová příležitost pro vstup do světa předků. Jejich duše se tak měla v místě živých znovu obrodit v dalším životě. Koncept konečného počtu duší existujících v určitém koloběhu se stal předmětem některých minulých a současných náboženských i filozofických přístupů.

V případě druhého a třetího faktoru se v kultuře s lineární keramikou objevuje jeden ze silných prvků, kterým je opozice ozdob zastoupených v kladném spektru a keramické přídavky. Ačkoliv se u jednotlivých deskriptorů v rámci pohlaví a věku objevují specifika, zůstává tato proměnná značně dominantní. S výjimkou mužských hrobů se tento prvek objevuje jen u prvního faktoru ve značně nevýrazné podobě, která může odrážet nesprávně určené hroby, popřípadě genderový status odpovídající ženě. Ani toto chování není v rámci tradičních kultur typické. Keramický milodar se jeví tak významným prvkem v neolitické pohřební tradici, že jeho absence je v řadě případů jen pravděpodobně důsledek transformačních procesů. Další vstupující proměnou jsou lokality řazené jako časně lineární pohřebiště, na nichž se keramické přídavky nemusí nevyskytovat.

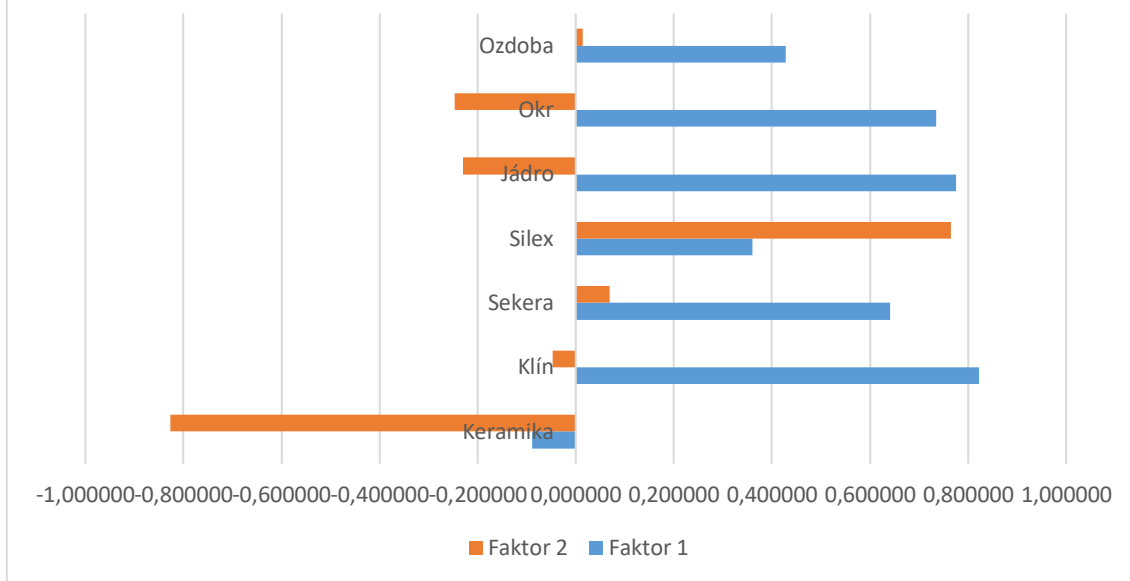
Střední a mladší neolit je tvořen hlavními dvěma komplexy. Tím prvním jsou skupiny zdobící vpichem zahrnující kulturu s vypíchanou keramikou, komplex Bayerischer Stich-Strich a Hinkelstein-Großgartach-Rössen. Komplex je ve svém charakteru evidentní pokračovatel pohřební tradice střeoevropské kultury s lineární keramikou. Vzniklé struktury v tomto komplexu jsou značně podobné a odkazují tak k příbuznosti v kulturou s lineární keramikou. Z tohoto důvodu je z analýzy vyřazena kultura rössen, v níž se evidentně projevují nové prvky spjaté s externími vlivy. Zde u faktoru 1 dominuje v kladné hodnotě deskriptor keramika v opozici s ozdobami, okrem, sílexy a jádry (Obr. 5). U druhého faktoru jsou patrné v kladném spektru okr a ozdoby, na protější straně převažující proměnné jádro, klín, sílex, sekera a nádoba.

Obr. 5: Pohřební výbava v komplexu vypíchaných kultur.

Do druhého komplexu spadají lendyelské skupiny. Zde se u faktoru 1 na kladném pólu vyskytují pouze nádoby v opozici s ostatními deskriptory v pořadí dle četnosti klín, jádro, okr, sekera, silex a ozdoby (Obr. 6). Ve faktoru 2 stojí v kladném poli pouze proměnná silex v opozici s deskriptory nádoba, okr, ozdoba, jádro, klín a sekera. Z důvodu nedostatku antropologicky určených jedinců nelze tyto závěry klást do souvislosti s pohlavím. Dle analýzy však vyplývají dvě jasné skupiny. Skupinu první tvoří jedinci pouze s nádobami s malou četností hrobů obsahující nádobu a další ze sledovaných milodarů. U druhé skupiny platí totéž pravidlo se silexi. Množství dat, vzhledem k tomu faktu, že u kultury lengyelské převažují pohřby v prostoru sídlišť, jež nejsou součástí této analýzy, se zdají neprůkazné. Za mnohem jasnější prvek se jeví značná odlišnost získaných faktorů. Tento prvek odkazuje na evidentní nedomorodé tradice.

Obr. 6: Pohřební výbava v komplexu lengyelských skupin.

Absence milodarů však nemusí odrážet společenský status ani prostor pohřbeného či společenský aspekt. Etnikum Yorubů v dnešní Nigerii nepřikládá do hrobu žádné milodary. Archeologický odraz proto není žádný a mohlo by se tedy uvažovat o jisté materiální chudobě. Skutečností je, že toto etnikum milodary, jež patřily zesnulému nebo mu byly darovány, jsou využívány během rituálů a po uplynutí smutku a uložení do hrobu jsou darovány členům rodiny. Výjimka nastává pouze v tom okamžiku, když zemřelí nemá žádné příbuzné. V takovémto případě jsou předměty dány do hrobu (Ucko 1969, 267).

S aktem posledního rozloučení je spjata i otázka pohřebních obalů, které jsou známé u většiny kultur a civilizací od starověkého Egypta a Říma až po židovské, křesťanské a islámské kultury. V neolitu se často uvažuje o použití organických materiálů pro svazování jedinců do polohy skrčence. V některých kontextech byla rozeznána natolik extrémně skrčená těla, že lze o podobných praktikách uvažovat. K dalším nálezům patří stopy po organických podložkách, rohožích, na kterých je možné ukládání zesnulého do hrobu. Podobné předměty lze pozorovat u některých afrických národů v podobě kůry, jako u kmene Mbuti. Další možností jsou rohože, které lze registrovat u kmenů Rundi, Banda a Kpelle. S

pasteveckými národy je zase spjato použití nejrůznějších druhů kůží. U kmenů Lango, Iraku či Issansu kůže hovězí (Holý 1956, 247).

Dnes jsou základní rozdíly společenského postavení nebo bohatství hledány v již zmíněných milodarech (četnost, materiálová a tvarová podoba), velikosti nadzemních konstrukcí či přítomnosti a velikosti hrobových komor nebo hloubka hrobu a velikost hrobové jámy. Dalším aspektem může být vydělení některých jedinců z prostoru pohřebiště, a to jak z důvodů jejich společenské výjimečnosti, popřípadě naopak despektu vůči nim (Ucko 1969).

Vydělování určité skupiny jedinců z různých důvodů lze pozorovat na řadě míst světa po dobu celé historie. Na křesťanských pohřebištích se v minulosti setkáváme s vyčleněním chudiny, která byla pohřbívána v severní část hřbitova. Do těchto prostor dopadá povětšinou nejmenší množství slunečního svitu. Ten dle víry odstrašuje všechny zlé síly. Ve starém Římě náležely chudině speciální hřbitovy nebo byli jedinci odhozeni společně s odpadem na smetiště a ponecháváni napospas zvěři. Lidé u hinduistů, kteří mají prostředky na zpopelnění, jsou spáleni a odneseni do Gangy. Ti, kteří nemají dostatek financí, jsou z hygienických důvodů uloženi do země (Ucko 1969, 267-268). Zcela opačný přístup lze nalézt u starých Egyptanů, ti povětšinou nerozlišují společenské třídy dle umístění v rámci plochy s výjimkou vládnoucí rodiny, ale v podobě hrobu. Důležitým ukazatelem se stává jeho velikost, vnitřní členitost, výzdoba a vybavení (Abdul-Qader Muhammad 1966, 4). Do určitého období byly rovněž hrobky chápány jako domy mrtvých a členění místností domu tomu odpovídalo (Donadoni 1990, 233). Kupříkladu v Thébách jsou mezi většími hroby náležejícími významnějším jedincům vkládány hroby menší, prosté. (Abdul-Qader Muhammad 1966, 3-4). Výjimku společnosti tvořili faraóni a jejich rodiny. Samotná podoba královských hrobek procházela jako u jiných civilizací zřetelnou proměnou a v době jejího užívání byl daný "model" běžným lidem nepřístupný. Po obměně daného typu, kupříkladu změně pyramid na skalní hrobky, se začaly zcela běžné objevovat pyramidy i na běžných pohřebištích (Donadoni 1990, 232). Od 18. dynastie Nové říše začal být kladem větší důraz na diferenciaci, což se projevuje v případě Thébské nekropole

rozdělením plochy do několika skupin. Svah vyššího pahorku Šejk Abdul-Qvurn je určen výše postaveným úředníkům, zatímco méně důležití úředníci mohli své hrobky stavět na úpatí a v rovině Díra Aabunnaga (Abdul-Qader Muhammad 1966, 3).

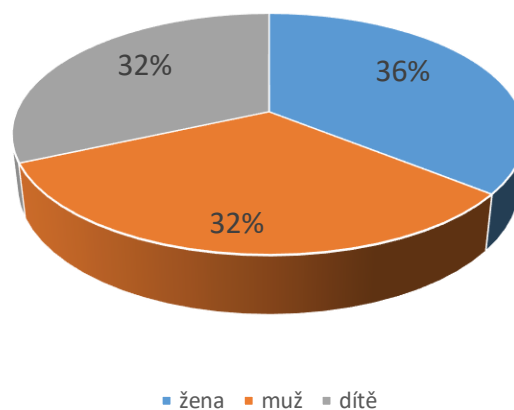
Výjimečnou skupinou populace, která je i dnes chápána za ne zcela standardní, jsou děti. Zvláštní zacházení s dětmi a nedospělými jedinci se odráží i v pohřebních praktikách v řadě společenstev. Ve starověkém Římě kupříkladu děti, které neměly ještě zuby, neměly nárok na pohřeb. Mezi skupinou Shoni v Zimbabwe náleží dětem a nedospělým jedincům místo v záplavové zóně řeky (Ucko 1969, 170-171).

William Lloyd Warner popisuje ve 30 letech 20. století jazykovou skupinu Muringy, kterou dnes nalezneme pod souhrnným označením Yolngu. Tvoří jednu z podskupin národů australských Aboridžinců. Mezi jazykovou skupinu Muringy patří kmeny Miwuyt, Wulamba, Yolngu a Yuulngu v Austrálii, ti pohřbívají jedince nedospělého věku na sídlištích. Malým dětem náleží okolí domů, zatímco starším dětem hranice vesnice (Warner 1958, 423-425). Některé kmeny v Ghaně ukládají zesnulé děti v okolí křižovatek cest (Ucko 1969, 171).

S podobným chováním se lze setkat i v neolitu. V kulturách, jež oddělují pohřební areály, je možné

sledovat disproporci vztahující se k věku a pohlaví. U kultury s lineární keramikou, s vypíchanou keramikou a komplexu Hinkelstein-Großgartach-Rössen se stává typická zvýšená četnost žen a dětí umístěných na sídlištích a v blízkosti domů.

Obr. 7: Pohlaví a věk na pohřebištích kultury s lineární keramikou.

Ve střeoevropské kultuře s lineární keramikou lze i přes toto chování sledovat vyrovnaný poměr žen, mužů a dětí na oddělených pohřebištích (Obr. 7). Jako děti jsou v tomto případě chápani jedinci do 15 let věku. 15 let se jeví i z pohledu řady etnografických pozorování jako významný milník. Kolem tohoto věku dochází k iniciačním a přechodovým rituálům oddělujícím svět dětí a dospělých. Dle antropologického určení tvoří každá ze zmíněných skupin zhruba jednu třetinu registrovaných případů. To poukazuje na fakt, že pohřeb na pohřebištích byl určen všem členům komunity bez ohledu na pohlaví a věk. Zjištění stojí v opozici s pohřby na sídlištích, kde jsou jasně patrná kritéria výběru.

Dle průzkumu sídlišť by se dalo uvažovat nad dělením komunity dle definovaných kritérií na děti a část žen, kterým náležely pohřby na sídlištích, a dospělým jedincům, jež byly ukládány na pohřebištích. Tuto úvahu však nebylo možno u většiny kultur prokázat. Jako výjimka se jeví skupina Tizsa patřící do potiszského kulturního komplexu středního a mladšího neolitu. Zde vyplývá skutečnost, že většina hrobů patřila dospělým jedincům, a to z 80 % registrovaných případů. Pokud se na vydělených pohřebních areálech nacházejí děti, tak často v hrobech společně s dospělým jedincem, nejčastěji ženou. Z důvodu malé četnosti získaných případů se však jedná pouze o úvahu.

Nejen děti a nedospělí jedinci tvoří výjimečné skupiny. U řady národů, kultur, civilizací a náboženství se lze setkat s vyčleněním jedinců, jež zemřeli na neštovice, mor, při porodu nebo v boji, samovrahy, utopili se. Dále i ti, kteří byli obviněni z vampirismu, čarodějnictví, malomocní, popřípadě představovali výjimečnou složku společnosti jako kněží, šamani, náčelníci, králové. Lze se setkat s vyčleňováním velmi starých jedinců, obecně těch, jež zemřeli nadpřirozenou smrtí či dvojčat (Ucko 1969, 171). Z lokality Hnanice na okrese Znojmo je známa kostra 17 - 19leté ženy, pohřbené v jedné ze stavebních jam, která dle antropologického rozboru zemřela na tuberkulózu (Kovárník 2010, 51).

U kmene Nandi v Nigérii jsou zesnulí jedinci tradičně ponecháni divoké zvěři. Výjimku tvoří děti a velmi staří členové, kteří jsou dle víry natolik blízko světu duchů, že jsou uloženi rovnou do hrobu. U některých národů jsou ti, kteří umírají na nemoc, pohozeni do křoví. Jedincům, kteří utonuli či zesnuli daleko od svého domova, jsou v některých případech vztyčovány památníky v podobě kenotafního hrobu (Ucko 1969, 171). Samotné vnímání smrti mimo své rodové území nebylo vždy chápáno s takovou benevolencí. U starých Egyptanů panovalo přesvědčení, že jedinec, jenž je tak pošetilý a dovolí, aby zemřel daleko od svého rodiště, nemůže nikdy spočinout v poklidu a je uložen jen ze soucitu (Donadoni 1990, 233). Křesťanská společnost pohřeb mimo hřbitov považovala až do 19. století za něco pohanského, ukazující na prokletí či vyobcování jedince z církve. Jeden z takovýchto příkladů, jež se objevil v několika dílech křesťanských spisovatelů a teologů je pohřeb Manfreda Štaufského (nelegitimní syn Fridricha II.), který padl roku 1266 v bitvě u Beneventa (Kampánie). Ten byl po své smrti vyobcován z církve a pohřben pod mohylou nedaleko bojiště. To však popudilo natolik papeže, že nemohl dopustit, aby vyobcovaný člověk byl pohřben na území svatého státu, že jej nechává převést na nové místo a znovu pochovat (Ariès 2000, 62-63).

Jednou z nezodpovězených otázek je nepoměr mezi pohřby a sídlišti. Tato disharmonie je společná pro celý prostor komplexu kultury s lineární keramikou a jejich nástupců do eneolitu. Tradičně je tato nerovnováha dávana do souvislostí s alternativním způsobem pohřbu, který není možno archeologický podložit a nebyl patrně společný všem členům komunity.

Jedním vysvětlením je ponechání zesnulých volně pohozených v krajině. Analogie pro toto chování lze nalézt kupříkladu v Austrálii či Nigérii. Právě kmenům Nandi v Nigérii náleží pověst, která staví toto zacházení do naprosto etického, ba co víc, vyžadovaného způsobu pohřbu. Dle folklóru po smrti umírá stín živého. To, co ale stále žije, je jeho srdce, které je třeba dopravit do říše předků. Toho může být dosaženo pouze za předpokladu, že srdce bude zkonsumováno dravými ptáky (Ucko 1969, 270). Na lokalitě Çatalhöyük je o těchto praktikách uvažováno na základě

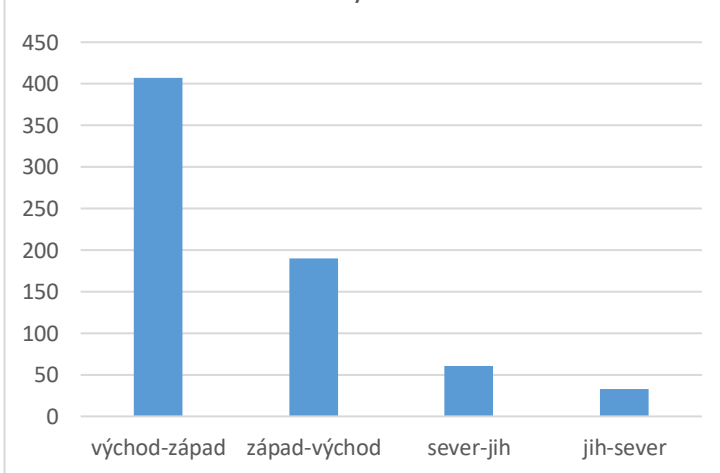
rozboru nástěnných maleb se scénickými výjevy často v podobě loveckých motivů. Některé z postav nemají hlavu a povětšinou se svým zevnějškem odlišují od ostatních lovců. Dle jedné z teorií, jež se opírá o nápadnou podobnost s druhotným vyjímáním lebek z hrobů, jsou postavy považovány za dávné lovce, kteří jsou přizváni k zajištění úspěchu výpravy. Podobné zobrazení bezhlavých jedinců ležících na boku lze nalézt ve výjevech se supy trhajícími lidská těla (Lewis-Williams – Pearce, 146-148).

7.2 Orientace

Orientace zemřelých ke světovým stranám představuje nejen z pohledu archeologie neolitu střední Evropy značný problém, ale i její paralely ze světa etnografie neposkytují dostatečně jasná stanoviska. Základním pohledem řady i soudobých archeologů je myšlenka orientace respektující představy kultur o říši mrtvých, popřípadě sledování vesmírných těles, jakými jsou Slunce, Měsíc, výrazné hvězdy či souhvězdí.

Dominantní orientací se v neolitu stává poloha ve směru k východu a západu. Z celkového počtu 693 hrobů ze staršího, středního a mladšího neolitu respektovalo 59 % z nich orientaci východ-západ, 27 % pak polohu západ-východ (Obr. 8). U střeoevropské kultury s lineární keramikou, která tvoří největší část souboru, je z celkem 518 určitelných hrobů 61 % směřováno v poloze východ-západ a 27 % ve směru západ-východ.

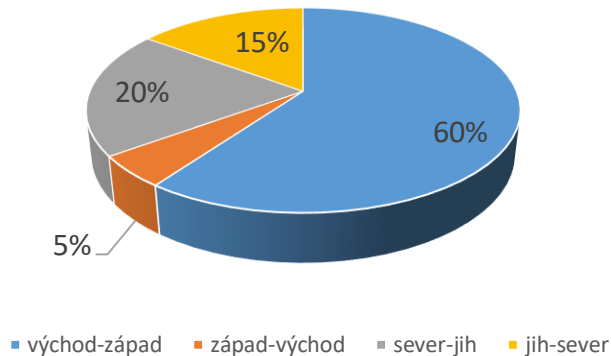
Obr. 8: Orientace zemřelých v neolitu.

Variace těchto dvou směrů jsou typické pro střeoevropskou kulturu s lineární keramikou a kultury zdobící vpichem s výjimkou rössenské kultury, kde se

pod vlivem skupiny Gatersleben stává dominantní orientace jih-sever. U alföldské kultury s lineární keramikou převažuje v 60 % procentech orientace východ-západ (Obr. 9). Opačná poloha je zastoupena minoritními 5 %. 35 % ale tvoří hroby s orientací v polohách sever a jih, z nichž 20 % souboru představují zemřelí v orientaci sever-jih.

Obr. 9: Orientace zemřelých v hrobech Alföldské kultury.

Dominance směru východ-západ se stává významnou od počátku kultury s lineární keramikou se značnou variabilitou ve střeoevropské lineární tradici. Vlivy lineární kultury se projevují i v následných kulturách středního a mladšího

neolitu, a to hlavně u kultur zdobících vpichy. Jiná tradice je patrná u kultury lengyelské, která se pravděpodobně úzce váže k balkánským tradicím. Většinově je zastoupena orientace ve směru západ-východ, a to u 50 % sledovaných případů. Směřování východ-západ se zde objevuje s menší četností, do 24 % procent z celku.

U většiny společností je toto chování rovněž velmi různorodé. Kmen Merinů obývajících oblasti centrálního Madagaskaru přísně respektuje orientaci zemřelých hlavou k východu. Pro Meriny se staly typické prostorné společné hroby s přísnou orientací vstupu na západ. Toto umístění, ač by se mohlo na první pohled zdát, nijak nerespektuje směr, kde je tradičně umístěná dle legend říše předků. Merinové za ni považují oblasti nacházející se za severovýchodním horizontem. Tradičně se s orientací západ-východ lze setkat v křesťanství. Tato orientace má umožnit zesnulému při povstání z hrobu během posledního soudu směřovat na východ (Ucko 1969, 272). Později však ani v křesťanském světě nehraje orientace zesnulého natolik významnou roli jako místo uložení, kterým musí být vždy posvěcená půda (Ariès 2000, 63). I v křesťanské tradici lze pozorovat vydělování některých jedinců prostřednictvím uložení. Církevní hodnostáři mají být uloženi v opačném směru než jejich ovečky, a to v

orientaci východ-západ. Toto umístění má upomínat na směr, v němž probíhá bohoslužba. Kromě orientace náleží církevním klerikům vydělený prostor na hřbitově či zvláštní hrobky, krypty (Ucko 1969, 272). Kmen Dahome ukládá své zesulé hlavou směrem k moři, kde se dle tradic nachází svět předků. Kmeny Bafia, Kavirondo, Burungi a Mbuti směřují své zesulé hlavou k východu slunce (Holý 1956, 248). Ve starém Egyptě žádaný směr zpodobňoval tok řeky Nil. Řeka ve starém Egyptě symbolizovala cestu zemřelého, po níž se má vydat k poslednímu soudu a do říše mrtvých (Abdul-Qader Muhammad 1966, 12). V islámském světě by zemřelý měl být pohřben v bílém suknu a směřovat k Mekce (Gatrad 1994, 522).

Mnohem důležitějším kritériem, než je orientace, se jeví směřování obličejem zemřelého. V některých oblastech Afriky se stává významným znakem pohlaví mrtvého, které určuje jeho polohu. U kmenů v africké Nigérii a Ghaně se směrodatným stávají zcela praktické úvahy tamějších komunit. Muž je uložen na pravém boku směřujícím na východ a žena na levém boku směřujícím tváří na západ. Důvodem je, že muž čeká na úsvit slunce, aby se mohl vydat na lov, zatímco žena očekává pohledem k západu návrat muže (Ucko 1969, 272-273). Příslušníci kmene Lango v Uganě rovněž ukládají své zemřelé na bok ve vazbě na pohlaví. Afričtí Issansuové zas určují polohu dle příslušnosti k rodu (Holý 1956, 247).

Ne vždy jsou praktiky tak jednoznačně pozorovatelné. Kmeny Ašatiů v dnešní Ghaně věří, že tělo zemřelého nesmí hledět směrem k vesnici. Některé skupiny jsou ale přesvědčeny, že se tělo po svém pohřbu stejně může otáčet ve svém hrobě. Z těchto důvodů jsou někteří jedinci, kteří by mohli po své smrti negativně ovlivňovat klid vesnice, obrácení čelem ke vsi v domnění, že tím bude zemřelý zmaten a otočí se na opačnou stranu (Ucko 1969, 274).

K orientaci patří i uložení zesulého. Jak v neolitu, tak u etnografických a historických paralel lze sledovat dvě základní polohy: skrčená a natažená. Ve starším neolitu se takřka ve 100 % uplatňuje skrčená poloha na levém či pravém boku. Ve středním a mladším neolitu se začíná více tradice rozvolňovat a v

řadě případů se projevují impakty jiných kulturních tradic. Zatím co u kultury s vypíchanou keramikou a lengyelskou kulturou jasně dominují vlivy starších tradic, v komplexu Hinkelstein-Großgartach se stává charakteristickým ukládání zemřelých v natažené poloze na zádech. Tato tvoří 65 % z registrovaných pohřbů.

7.3 Hrob

Další proměnou je hloubka a tvar hrobové jámy. Toto kritérium nepředstavuje u většiny sledovaných komunit významnou proměnou pro určení společenského statusu, pohlaví či věku, často se jedná o spíše praktický aspekt. To platí i pro většinu afrických národů, kde se stává hlavním ochránit zemřelé proti divé zvěři. Kupříkladu Irakové tak chrání těla proti hyenám. Hloubka se může razantně měnit od půl metru až do dvou metrů. Menší hloubky dosahují hroby kupříkladu kmenů Sandawe a Kindiga. Největších hloubek dosahují u kmenů Pare, Burungi, Iraku či Lango. Langové věří, že zesnulý musí ulehnout na posvátnou červenou hlínu, která se nachází vždy v jiných hloubkách, a proto hroby nerespекtují žádné standardizované hloubky a velikosti (Holý 1956, 246).

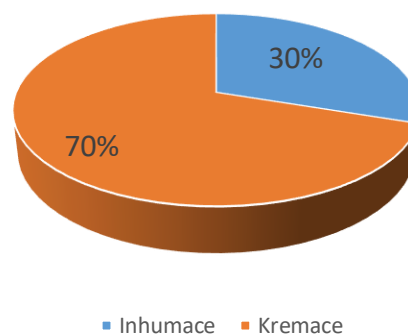
Tvar hrobu je rovněž rozličný od kruhových, oválných či pravouhlých. U některých kmenů jsou překryty mohylami. U Bafitů a Issansů mohou dosahovat výšky až půl metru. Kmen Nyaturu označuje hroby vztyčením kúlů. Většinou se lze setkat s pohřby prostými bez označení (Holý 1956, 247). Úvahy o zviditelňování hrobů v neolitu jsou často dokládány vzájemnou neporušeností a uspořádáním do řad a skupin. Skutečné doklady jsou však velmi vzácné. Podobná situace panuje v otázce viditelného vydělení pohřebiště, jež lze sledovat u řady případů etnograficky zkoumaných skupin a po značnou část historického období. Z prostoru kultury s lineární keramikou jsou takto interpretovány nálezy z lokality Mulhouse-Est (Č33) ve východní Francii v blízkosti německých hranic a toku řeky Rýn. Archeologický výzkum, probíhající v letech 1964 – 1972, vyvolaný v důsledku rozšiřující se průmyslové zóny města Mulhouse (Mylhúzy) odhalil nejprve dva hroby datované do kultury s lineární keramikou a následně dalších

21 pohřbů z téhož období. Na ploše pohřebiště v jeho neporušené východní části byla identifikována rovnanina větších oblázků, jež ve své délce odpovídají hranici funerálního prostoru. Dle rozborů jejich skladby nepocházejí ze zdejších zdrojů, ale z povodí řeky Rýn, a byly sem evidentně dopraveny. Joël Schweitzer interpretuje tento nálezn jako možný doklad hranice pohřebního areálu (Schweitzer 1977, 13-14).

7.4 Pohřební ritus

Kromě pohřbů kostrových dochází v prostoru kultury s lineární keramikou k nárůstu hrobů žárových. Tento trend však nepředstavuje nový prvek neolitu a tvoří jednu z pravděpodobných složek mezolitické funerální tradice. I přes prokazatelný nárůst oproti mezolitu tvoří žárové hroby jen 12 % ze všech registrovaných pohřbů na pohřebištích. Pohřeb žehem se následně přerývá do pozdějších období středního a mladšího neolitu a vyskytuje se napříč kulturami. Nízké zastoupení v souboru není přímým odrazem skutečnosti. Žárové pohřby se často nacházejí v mělkých jamách podléhajících

Obr. 10: Pohřební ritus kultur zdobících vpichem.

rychlejší zkáze výlevem eroze a zemědělské činnosti. Významným faktorem se stává i metodika odkryvu, která vedla ke ztrátě řady těchto objektů hlavně u starších archeologických akcí.

K mnohem zřetelnějšímu nárůstu dochází až ve středním a mladším neolitu. U kultur zdobících vpichem činí tento trend 70 % registrovaných případů (Obr. 10). U kultury alföldské se žárové pohřby na pohřebištích nevyskytují. Tento fakt může upomínat ke starším neolitickým tradicím, u nichž se žárový pohřeb vyskytuje s menší četností nebo jej zcela postrádají. Vzhledem k vlivu transdanubinské tradice na

utváření kultury lengyelské se rovněž na pohřebištích této kultury kremace takřka neuplatňuje a tvoří pouhá 3 % pozorovaných pohřbů.

Důvody nárůstu mohou být hledány v náboženských či spirituálních představách mezolitu implikujících se do neolitu. Důvody však nemusí být jen náboženské, o čemž svědčí řada srovnání. Ve starém Římě dochází ke změně a mísení pohřebních tradic bez zjevných náboženských důvodů. Ve velké Británii zase lze sledovat nárůst pohřbu kremací po schválení zákona z roku 1885. Téhož roku došlo pouze k třem kremacím, ale v roce 1960 se již jednalo o 35 % všech pohřbů (Ucko 1969, 274).

Oba dva způsoby zacházení často odrážejí zcela odlišný pohled na smrt. Při náhledu do historie, popřípadě etnografie se lze setkat buď se snahou tělo zachovat, tím pádem i jej pietně uložit, anebo tělo zničit. Zničení ostatků bývá často odrazem víry v transformaci těla a duše po smrti (Rebay-Salisbury 2012, 15). Robert Hertz ve svém díle z roku 1907 uvádí, že tento proces závisí na třech hlavních hybatelích: tělem mrtvého, duši zemřelého a pozůstalými (Hertz 1907,136-137). Mnohem častěji však přesné důvody užití kremace či inhumace nejsou známy. V některých komunitách je k tělu daným způsobem přistupováno jen z prosté víře v tradici. Tedy to, co dělali předci je správné, a proto bychom je měli následovat, popřípadě jsou znalosti zpřístupněny jen některým členům komunity (Rebay-Salisbury 2012, 15).

Řada kmenů věří, že smrt není otázkou okamžiku, jedná se spíše o proces, kdy duše přetrvává v blízkosti těla, případně hrobu, a musí být transformována, aby mohla poklidu odejít do říše mrtvých. Některé národy tak kladou značný důraz na péči o tělo, popřípadě jeho správné zničení či přetvoření, aby mohla duše v poklidu opustit svou pozemskou schránku. U některých indiánských kmenů v severozápadní Americe panuje přesvědčení, že tělo je postupně duchy předků obíráno každou noc a odnášeno do země mrtvých ve středu země, kde je opět složeno. Jediné, co tak zůstane jsou kosti, které již člověk ve své nové podobě nepotřebuje. Panuje názor, že duše žije

před svým definitivním odchodem dvojí život. Jedna jeho část v říši mrtvých a ta druhá u rozkládajícího se těla. Melanéšané na pacifických ostrovech se domnívají, že právě v této fázi je duše zemřelého velmi slabá a může být polapena či zneužita. Pokud však živý duši ochrání, stane se z ní tinalom – duch, jenž bude živé chránit a oni ho budou uctívat (Hertz 1907, 76-77).

Proces kremace mohl probíhat v předhistorickém i klasickém období různými způsoby a dozajista se vyvíjel v čase. Lze uvažovat o pálení na hranicích, rovinách, v jamách nebo v pecích. Lze říci, že i tento proces podléhal dynamickému vývoji, stejně jako pyrotechnická produkce, která se vyvíjela a zdokonalovala (Rebay-Salisbury 2012). Ve starém Řecku a Římě docházelo k pravidelnému střídání a prolínání dvou zmíněných trendů. Přesné důvody změn nejsou známy. Ve starých textech, kupříkladu v Homérově Ilias a Odysee, je kremace vylíčena jako hlavní pohřební praktika. Hrdinové jako Patroclos, Hektor, Elpenor a Achille jsou pohřbeni žehem. Řadu dokladů nalézáme rovněž na nádobách geometrického období. Dle písemných pramenů víme, že existovalo několik myšlenkových proudů, které vedly k existenci těchto dvou způsobů zároveň. Existovala teorie, že duše zemřelého se musí očistit a odpoutat od těla, čehož mohlo být docíleno jeho zpopelněním. Současně však existoval názor, že už v momentu smrti dochází k odpoutání duše. V šestém století líčí Herodotos teorii o obrození duší, tedy reinkarnaci. V době římské začala převažovat myšlenka, že duše dále žijí ve svých hrobkách či blízko nich. To vedlo k řadě celoročních praktik a rituálů, kdy se na hřbitovy nosilo jídlo a pití. Ačkoliv existovalo mnoho myšlenkových směrů a pohledů na duši a tělo, podoba pohřbu zůstala rozvolněná. Během Římské republiky začíná stoupat trend pohřbu kremací, ačkoliv některé rodiny si dále udržovaly tradici inhumace. Mezi takové patřil i rod politika, vojevůdce a poději diktátora Sully. Dle písemných zmínek byl Sulla první z jeho rodiny, jež se nechal zpopelnit. Pohřební ritus tedy do jisté míry závisel na individuálních tradicích rodin a přání jednotlivců (Rebay-Salisbury 2012, 19-21).

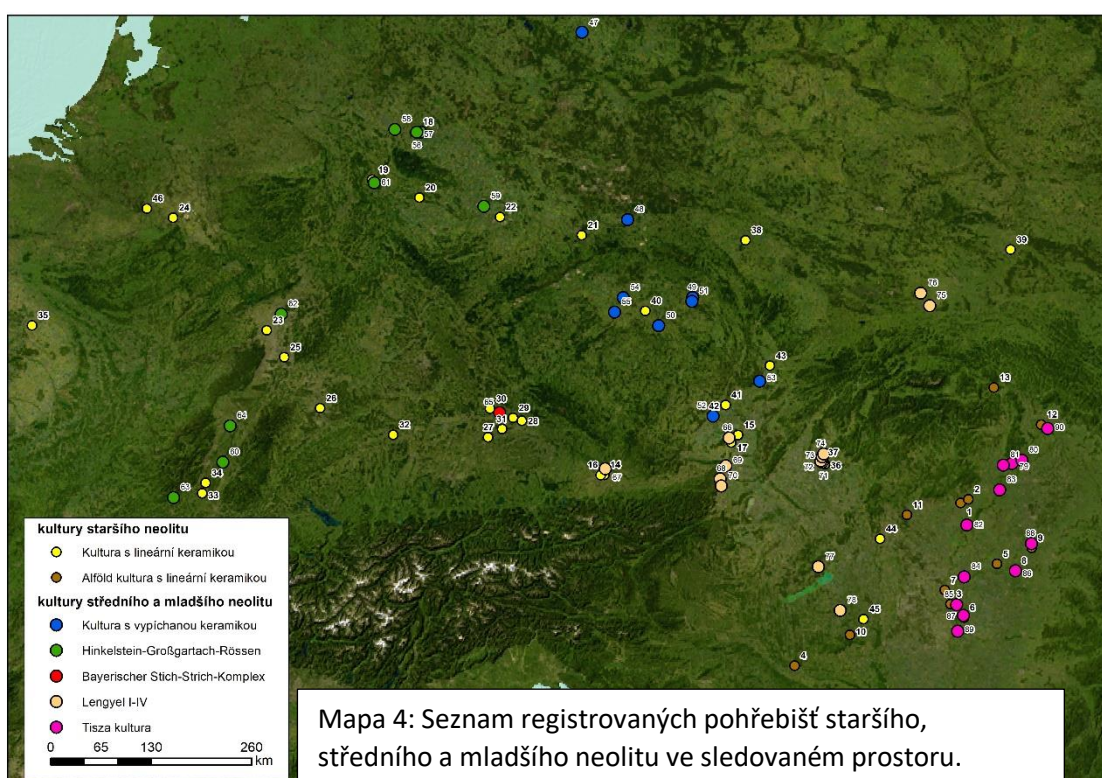
V neolitu lze předpokládat dvě metody kremace. Prvním z nich je nazývaná jako rychlé hoření. Za těchto okolností je tělo zesnulého uloženo na hranici

ze dřeva, roští, slámy, listí, popřípadě jiných hořlavých materiálů. Ke zpopelnění dochází postupně během několika hodin. Čas, během něhož je tělo stravováno, je ovlivňován řadou faktorů, kvalitou užitého materiálu nebo klimatickými podmínkami. Druhou možností metody rychlého hoření je uložení těla vedle, popřípadě do hranice, která jej obestavuje. Metoda vystavování těla intenzivnímu žáru okolo 800 až 1200° C je značně časově a energeticky náročná, užití se proto příliš nepředpokládá. Druhou metodou je pomalé hoření. V toto případě je tělo na hranici zakryto méně hořlavým, popřípadě velmi vznětlivým materiálem, jež během svého hoření tvoří tenkou popelavou vrstvu a umožňuje plamenům mnohem delší hoření. Vlivem nižší teploty okolo 600° C se délka kremace prodlužuje za cenu menších energetických nároků (Šmíd 2013, 70-71).

Studium metod kremace v předhistorických obdobích je značně zkomplikovaná nedostatkem dokladů pohřebních hranic. Archeologickým odrazem takovýchto objektů jsou takzvaná žároviště, která jsou známá z několika málo příkladů. Z neolitické kultury protosesklo pochází doklad žároviště z pohřebiště Souphila Magula v dnešním Řecku (Šmíd 2013, 85). Z prostoru kultury s lineární keramikou známe nález z lokality Elsoo v Holandsku. Zde byla identifikována jáma podobného tvaru a velikosti jako většina inhumačních hrobů na pohřebišti s tou výjimkou, že stěny objektu nesly stopy po intenzivním žáru. Ve výplni byla rovněž zachycena silná vrstva aktivních uhlíků se stopami kalcinovaných lidských kostí volně rozprostřených v prostoru jámy (Modderman 1970, 71).

7.1.1 Metoda faktorové analýzy

Pro účely archeologické deskripce byl vytvořen jmenný seznam registrovaných oddělených pohřebních areálů v prostoru komplexu kultury s lineární keramikou v Evropě a jejich nástupců do období eneolitu. Pro starší neolit reprezentovaný kulturou s lineární keramikou se podařilo shromáždit celkem 46 oddělených pohřebišť, z toho 13 náležejících alföldské a 33 středoevropské kultuře s lineární keramikou. Ve středním a mladším neolitu se podařilo identifikovat 44 podobných areálů, z čehož 19 oddělených pohřebišť náleží do skupiny vypíchaných kultur, a to 9 kultur s vypíchanou keramikou, 9 komplexu Hinkelstein-Großgartach-Rössen a jeden případ komplexu Bayerischer Stich-Strich. Do lengyelského horizontu I-IV se řadí 13 podobných areálů. Poslední skupinou je potiská kultura Tisza s 12 registrovanými lokalitami. Pro vyhodnocení získaných dat vztahujících se primárně k pohřební výbavě byla zvolena

metoda faktorové analýzy (vektorové syntézy). Deskriptory byly záměrně vybrány pro účely analýzy, z těchto důvodů jsou opomenuty typologické vlastnosti artefaktu a hlavní zájem se soustředil na jednotlivé druhy. Vytvoření deskriptivního systému jakožto součásti analytické fáze je konstruováno do sloupců tvořící jednotlivé

deskriptory a řádků představujících dílčí objekty, v tomto případě identifikované hroby. Popis zvolených faktorů je součástí příloh. Dle principů vektorové syntézy musí tyto zvolené proměnné obsahovat vždy reálná čísla popisující četnost, váhu a rozměry, popřípadě dichotomické činitele vyjadřující se k sledovanému prvku a její přítomnosti či absenci. Z takto nadefinovaných dat byly vytvořeny vstupní tabulky, kde za prázdná pole je vložena nula. Vzhledem k faktu, že v některých hrobech nebyly identifikovány žádné milodary, došlo za pomoci filtrace k odstranění těchto objektů pro zajištění správnosti výsledků. Pro potřeby této práce byly jednotlivé proměnné pro každý objekt označeny číslem 1 reprezentující její přítomnost a 0 vyjadřující absenci prvku.

Z nadefinovaných vstupních dat byla vypočítána korelační matice, jejíž výsledkem je součet závislých koeficientů. Ty byly stanoveny čísla -1 a 1, která vyjadřují poměr korelace v souboru. 0 představuje statistickou nevýznamnost, 1 označuje absolutní korelaci, oproti tomu -1 představuje pravý opak. Za statisticky významné jsou následně považovány jen ty, které zastupují alespoň 5 % souboru (viz. Tabulky 1-6; Neustupný 2007).

K dalším výstupům patří propočet faktorového skóre. To umožňuje určení společné hodnoty jednotlivých faktorů pro každý ze sledovaných subjektů. V tomto případě hodnota každého faktoru pro jednotlivé hroby umožňuje sledovat faktory v prostoru. Metoda může být užita u pozorování hrobů v prostoru sídliště. Vynesením faktorového skóre mohou vzniknout shluky objektů vykazující společné vlastnosti poukazující na dílčí struktury (Neustupný 2007).

Posledním krokem je validace získaných dat. Té se docílí za pomoci srovnání získaných struktur se subjekty, jež nevstupují do samotné analýzy. Pokud dojde ke vzniku dvou nezávislých struktur odhalující stejné složení je jistota, že nedošlo ke vzniku chyby během výpočtu (Neustupný 2007).

8 Diskuze

V pohledu neolitické expanze lze dle pohřebního ritu a její podoby uvažovat o dvojitým vlivu na kultury s lineární keramikou, a tím i neodvratně na kultury a skupiny středního a mladšího neolitu v této oblasti. V alföldské kultuře s lineární keramikou je zjevný výrazný vliv komplexu Stračevo-Körös-Criș, především pak kultury Stračevo, která je nejpatrnější v počátečních fázích jejího výskytu. K výraznému prvku patří pohřby na sídlištích a na oddělených plochách v již nevyužívaných částech osad. Tato tradice se pravděpodobně váže k praktikám starších neolitických kultur přenesených do nové rodící kultury. Oblast Transdanubie se díky svému charakteru stává expanzní zónou kultury Stračevo, která se zde nachází ve značně netypické podobě projevující se absencí významnějších dokladů sídelních a pohřebních areálů. Z nějakých důvodů však nedosáhla úspěchu pod vlivem nově se rodících neolitických struktur v oblasti původně výhradně mezolitického obyvatelstva. Pohřební strategie se evidentně rozvolňuje v závěru této kultury, a to v oblastech jejího intenzivního kontaktu se středoevropským kulturním komplexem známém jako bukovohorská skupina. Důkazy o kontaktech těchto dvou celků a jejich vzájemné prostupnosti svědčí i ojedinělé nálezy pohřbů tradiční lineární kultury

Vývoj kultury, jež je v této práci označena jako středoevropská kultura s lineární keramikou, pod níž je chápána tradiční podoba této kultury bez alföldského horizontu, v jehož těsné vazbě se formuje. Ta se nejprve šíří z prostoru jejího vzniku podél významných toků Dunaje a Labe a zhruba za 100 let pohlcuje rozsáhlá území střední Evropy. Tato expanze je do značné míry pravděpodobně podmíněna složitým mezolitickým distribučním systémem, který umožňuje rychlé splynutí původních tradic s novým neolitickým způsobem života v oblastech primárního vlivu i původního obyvatelstva a skupin kolonistů. Je velmi pravděpodobné, že šíření v určitém okamžiku svého procesu přejímá podobu čisté myšlenkové difuze, a to i za předpokladu, že populace zůstává značně mobilní. O jistém převzetí původních obchodních vztahů mohou svědčit nálezy z pohřebišť, v nichž se nacházejí doklady keramické produkce. V těchto případech se povětšinou jedná o nejstarší doklady

lineárních kultur v daných oblastech. To by mohlo dokládat přijetí jen části neolitického balíčku, popřípadě dopad obchodních impaktů na původní mezolitické obyvatelstvo, a tím i počátky formování pohřebních tradic. O těchto procesech mohou svědčit značně fragmentarizované osady nejmladších fází této kultury.

Ve středoevropské kultuře s lineární keramikou se více projevují prvky mezolitické tradice. Dochází k většímu rozvolnění orientace, jež se ustaluje takřka výhradně v polohách východ a západ odkazující na již mezolitické struktury. Mezi výrazný prvek, který je rovněž nesen staršími tradicemi, patří pohřbívání na oddělených pohřebištích. Pohřbívání zemřelých na oddělených plochách tvoří součást mezolitické tradice, která se u starších neolitických kultur nesoucích silnější vlivy blízkovýchodního neolitu nevyskytují vůbec nebo jen v omezené míře. Pokračování starších tradic by se dalo interpretovat jako udržení původní vazby k předkům, odkazující na silný vliv původního obyvatelstva na nově se rodící neolitickou strukturu. Stále chybí doklady pohřebišt s kontinuální tradicí od mezolitu, je tedy možné uvažovat i o prosté nápodobě. Význam těchto vydělených pohřebních ploch v kultuře s lineární keramikou odráží v poměru pohlaví a věk vyrovnanou skupinu. Otázkou proto zůstává vydělování některých jedinců hlavně žen a dětí na sídlištích. Převážný poměr těchto jedinců tvoří děti. Z několika lokalit, kterým je kupříkladu sídliště a pohřebiště v Mulhouse-Est (Č33), pocházejí evidentně vydělené plochy pro nedospělé jedince. Náležel jim prostor příkopu obklopující osadu a okolí některých dlouhých domů. Důvod tohoto chování je možné sledovat v demografickém nárůstu populace, která byla charakterizována usedlým zemědělským způsobem života. Tento proces je ilustrován na řadě lokalit, kde lze sledovat trend zvětšujících se sídlišť, který je vzápětí přerušen a v době rozpadu kultury s lineární keramikou zaznamenává útlum. Populační nárůst vede i ke zvětšování rodin, a tím i většímu počtu dětí a jejich úmrtnosti. Těsná vazba na děti je patrná u řady etnografických sledovaných kmenů a starých civilizací. Vysvětlením by mohla být touha po blízkosti těchto jedinců. Další četnou skupinou jsou hroby žen. V tomto případě by mohlo být uvažováno o podobném chování, a to u žen neprovdaných, popřípadě bezdětných, o čemž lze nalézt rovněž řadu paralel. Časté pietní uložení ukazuje na akceptované členy komunity. Tito jedinci však nemuseli projít některým typem iniciačních nebo přechodových rituálů a tím splnit svůj cíl, aby mohli

vstoupit do světa předků. Za předpokladu, že oddělené pohřební areály tvořily vazbu mezi živými a světem předků, lze uvažovat o sídlištích jako o světě živých. Ponechání zemřelých na těchto plochách by odráželo snahu o zachování duší. Jedincům by tak byla dána příležitost znovuzrození, a tím i druhá šance naplnit „správně“ svůj pozemský život. Kromě pohřbů v hrobových jamách se v souvislosti s nálezy lidských ostatků na sídlištích lze setkat s pohřby atypickými. Jedná se o případy takzvaných pohozenců, částí koster či nálezy takzvaných kultovních jam. Charakter tohoto chování by mohl být důkazem fáze rituálního vyjímání ostatků a s tím spjatými praktikami, popřípadě nutnost náhlého pohřbu vyvolaná nepřízní osudu.

Doznívání kultury s lineární keramikou neprobíhá v celém jejím prostoru současně. V některých regionech dochází dle pozorování k enormnímu poklesu obyvatelstva, který se zdá alespoň pro některé regiony jako přerušení kontinuity vývoje. V jiných oblastech zase došlo k pozvolnému přerodu původních lineárních skupin do kultur zdobících vpichem. Nejjasnější doklad představuje šarecká fáze, na níž lze pozorovat postupný přechod mezi starším a středním neolitem. Kontinuita procesu je dobře zdokumentována rovněž u kultury hinkelstein, náležející do prostoru komplexu vypíchaných kultur. O posloupnosti vývoje svědčí řada dokladů pohřebních areálů i sídlišť přerůstajících postupně do středního neolitu. U pohřební výbavy se nadále uplatňují tvary starší neolitické produkce. V orientaci přetrvává uložení respektující polohu ve směru východ a západ.

Kultura hinkelstein je postupně převrstvena horizontem rössen, jež v závěru kultury s vypíchanou keramikou zabírá některé z jejích regionů v Rakousku a Německu. Do pohřební tradice vstupují zcela nové prvky projevující se především ve změně orientace na jih a sever a polohy natažené na břicho nebo zádech. Změny, jež svým charakterem odkazují na nelineární tradici, přicházejí nejpravděpodobněji s vlivem kultury Gatersleben. Společně s přijetím změny orientace se hojněji v hrobech začínají objevovat kamenné či kostěné prsteny poukazující na zvětšení rozmanitosti kulturní výbavy. U pohřební tradice staršího neolitu lze usuzovat o silné vazbě na původní mezolitické představy smrti a života po životě. Zatím co řada aspektů,

přicházejících s neolitem, svědčí o razantní změně původního myšlení, pohřební tradice, alespoň ta na oddělených pohřebištích, se pravděpodobně nadále vztahuje k původním tradicím. Víra v iracionální, a tím i spjaté zacházení s ostatky je na tolik silná, jak ukazuje historie náboženství či kultů, že její změna je velmi pomalá a často podmíněna direktivním rozhodnutím elit. Lze proto jen těžko předpokládat příchod zcela zformované podoby uniformní víry bez nutnosti příchodu rozsáhlých populací. Ačkoliv posuny i větších celků, a tím spjatá mobilita, je víc než pravděpodobná, nelze dnes již předpokládat příchod tisíců zemědělců. Ačkoliv důkazy o kolonizačních snahách je možné nalézt u kultury Hacilar v pevninském Řecku, Stračevo v Transdanubii, stejně tak rané formy expanze kultury s lineární keramikou podle Rýna. I přesto u kultury Rössen nadále zůstává silná vazba ke kultu předků, o čemž svědčí vazba pohřebních areálů na původní struktury.

Odlišnému procesu utváření podléhá oblast velké maďarské nížiny. Zde po zániku alföldské kultury a rozpadu kultury s lineární keramikou vzniká řada lokálních skupin. Mezi ti patří rovněž skupina Keszthely, čerpající řadu svých vzorů z kultur Malo-Korenovo a Socot. Ta vrcholí v podobě kultur Sopoty, jež stojí za významným zdrojem formování lengyelské tradice. Oblast jejího vzniku je hledána v prostoru Transdanubie, přesněji jezera Balaton. Lengyelská kultura s sebou přináší evidentně nový způsob myšlení a zacházení s mrtvými. V této kultuře se takřka nevyskytují oddělená pohřebiště s výjimkou okrajových regionů, kde lze uvažovat o silném mezi kulturním vlivu. Charakter tohoto chování odkazuje na své kořeny v tradičním pojetí neolitického myšlení. Nejen absence pohřebišť, ale i výzdoba nádob malováním, se úzce váže k starším tradicím. Teprve až v lengyelské kultuře dochází pravděpodobně k prolomení původních stereotypů vztahujících se k mezolitu. Toto chování lze vyjádřit jako splynutí obou světů, kdy mrtví se stávají stálou součástí světa živých. Toto chování představuje zcela standardní neolitické chování odkazující k historickým kořenům a chápání světa. Společně s tímto chováním razantně přibývá dokladů zvláštního ba rituálního zacházení se zemřelými, odstraňování tkání, sekundárního vyjímání ostatků a hromadných hrobů, které odkazují svou paralelou do regionů Blízkého východu, Anatolie a časně neolitických kultur Evropy. Společně s lengyelskou tradicí se v dnešním Maďarsku, části Slovenska, Rumunska a Zakarpatské

Ukrajiny objevují počátky potiszské kultury, která ve svém projevu je pokračovatelem původní tradice alföldské kultury. Ta se vyvíjí v počátku chalkolitu do podoby kultury Tiszapolgár, obsahující již všechny aspekty tradičního střeoevropského kultovního světa.

9 Závěr

Počátky neolitické subsistence se rodí v oblasti Blízkého východu. Plocha mezi pohořími Zagros, Taurus a údolí Levanty díky svému specifickému charakteru a ideálním klimatickým podmínkám umožnila kultivaci prvních rostlin a domestikaci hospodářských zvířat, jež přispěla k rozkvětu prekeramické společnosti. V keramickém neolitu se objevuje další, výrazný prvek: keramika. Všechny nové poznatky umožnily lidem žít životem usedlých zemědělců. Ten, jak se zdá, byl natolik progresivní změnou, že se ve formě takzvaného neolitického balíčku šíří do Afriky, Malé Asie a dále do Evropy. Způsob tohoto procesu zaznamenává dvojí směr pomocí 1) středomořské kolonizace do oblasti jižní a části západní Evropy, 2) suchozemskou cestou nejprve na Balkánský poloostrov, později do střední, zbytku západní a severní Evropy. Suchozemská trasa představuje pro sledované prostřední stěžejní vliv.

Blízkovýchodní tradice se primárně projevují pohřby na sídlištích, pod domy či jejich blízkosti v podobě inhumačních hrobů ve skrčené poloze na boku. Mezi milodary náleží keramické nádoby, kamenné a hliněné korálky, kamenné klíny, šipky, mramorové kotouče, nože z přírodního skla, škrabadla, kostěné spony, jehly, háčky, barevné paletky, zrcadla z obsidiánu, prsteny z kostí a mědi, náhrdelníky se zvířecími hlavami, surová měď, kamenné korálky a červený okr. V oblastech Malé Asie se pod vlivem mezolitické tradice vyskytuje mikrolitická kamenná industrie.

První vlivy přicházejí do pevninské Evropy z oblasti dnešního Turecka společně s kulturou hacilar (horizont A 6500–6200 př.n.l.), již lze registrovat v přímořských regionech pevninského Řecka. V průběhu první poloviny 7. tisíciletí se postupně tvoří kultura protosesklo, sesklo, anzabegovo, galäbnik-pernik a karanovo I-II vedoucí v 6. tisíciletí ke vzniku komplexu stračevo-körös-criş. Ta má nezpochybnitelný vliv na utváření nejstarší kultury alföldské v oblasti Velké maďarské nížiny. V periférii alföldské kultury se začíná utvářet komplex středoevropské kultury s lineární keramikou. Ta v relativně krátkém čase prostupuje do oblasti Evropy a zaujímá ve svém konečném stavu dnešní státy Německo, Rakousko, Slovensko, Polsko, Maďarsko, Českou republiku, části Francie, Nizozemí, Belgie a Ukrajiny.

Pro kulturu alföldskou se stává významným prvkem přetrvávající starší tradice, a proto se s výjimkou její starší fáze nelze setkat s vydělenými pohřebními plochami. Stěžejním faktorem se tak stává vazba na sídliště, a tím i možný vztah ke starším tradicím. Oproti tomu se ve středoevropské kultuře s lineární keramikou již od počátku vyskytují oddělené pohřební plochy. Oddělené pohřební areály nepředstavují v neolitu nový prvek a lze uvažovat o významném vlivu původních mezolitických tradic. Kromě starší tradice se ale nově začínají objevovat pohřby na sídlištích společně s usudým způsobem života. Ty ve své podobě odpovídají řadě aspektů neolitické tradice prolínající se napříč zemědělskými kulturami. Mezi regulárními pohřby, za které lze považovat uložení v hrobových jamách ve skrčené poloze na boku s častou přítomností milodarů, Na sídlištích a pohřebištích není znatelný markantní rozdíl jejich provedení, což odkazuje evidentně k akceptovaným členům komunity. Vydělování některých mrtvých pak může odrážet specifické vnímání prostoru a její vazbě ke světu předků. Kromě těchto regulárních hrobů se na sídlištích lze setkat s větším spektrem praktik než na oddělených pohřebištích. Jedná se o lidské skelety v sídelních objektech, ve stavebních žlabech domů či kultovních jamách. Pohřby v sídelních objektech lze určovat dle jejich podoby. V některých případech se jedná o pohřby regulárního charakteru bez vzniklé jámy, které mohou odrážet nepřízeň osudu, která mohla hlavně v zimních měsících bránit vytvoření hrobové jámy. Druhou skupinou jsou nálezy jen části lidských skeletů, ostatky pohozené nebo jinak netypicky uložené jedinců. V tomto případě lze uvažovat o rituálních praktikách spjatých s druhotným vyjímáním ostatků, projevy kultovního chování či folklóru.

K pemzu milodarů patří keramické nádoby, broušená a štípaná kamenná industrie, kostěné nástroje, šperky a ozdoby ze schránek mlžů, plžů nebo kamene, keramické a kostěné korálky. S tímto typem milodarů se lze setkat v celém prostoru lineární tradice, jež se výrazně odráží i do následných kultur středního a mladšího neolitu. Mezi broušené artefakty patří kopcovité klíny a sekery. V hrobových inventářích se tyto dva artefakty nacházejí typičtěji u mužských hrobů. Zde dle faktorové analýzy vyplývá struktura poukazující na jejich vzájemnou výlučnost. Lze proto předpokládat, že každý z těchto milodarů tvořil jiný symbolický předmět a jeho vložení do hrobu odkazovalo na specifickou činnost nebo postavení zemřelého. V

ženských hrobech se jeví jako výrazná struktura disproporce keramických přídavků a kamenných nástrojů, z čehož lze usuzovat o dvojím postavení žen v komunitě. Dětské hroby odkazují k možnému dělení dle podobné struktury jako dospělí jedinci. Zemřelí se typicky nacházejí ve skrčené poloze na boku v orientaci sever-západ nebo západ-sever. Dominantní orientací alföldské kultury je rovněž poloha východ-západ, druhou nejzastoupenější je pak poloha jih-sever. K základním pohřebním praktikám patří birituální ritus. Pohřeb kremací nelze sledovat jako prvek neolitické funerální tradice, spíše se jedná o pozůstatek starších praktik, který nabývá na intenzitě. V usedlé komunitě bylo dozajista snazší uskutečnit proces kremace než pro pohyblivé skupiny. Otázku významu pohřbu žehem nelze zcela dobře zodpovědět. Lze předpokládat, že forma uložení nepředstavovala významnou proměnu, důležitým se mohla jevit správná podoba pohřebních rituálů. Zpopelnění tak mohlo být založeno na vůli zesnulého, popřípadě rodinné tradici. Výrazným aspektem řady hrobů se stává přidání červeného barviva. O okru v hrobech se dá uvažovat jako o krvi představující pomíjivost lidského bytí, prvek životní energie a symbolu smrti. Extrémní četnost barviva v hrobových kontextech může odkazovat k distribučním centřům, mezi které patří i Kleinkemské údolí v inundaci řeky Rýn. Zde lze z četnosti importovaných ozdob uvažovat o bohatství, které komunitě plynulo z těžby a distribuce.

Na konci 5. tisíciletí dochází k postupnému rozpadu homogenního komplexu středoevropské kultury s lineární předznamenáním zánikem alföldské kultury. Za významný činitel lze považovat rozpad původního symbolického a ekonomického systému, jenž se stal pravděpodobně výrazným hybatelem jejího vzniku. Rozpad vedl k fragmentarizaci původního celku do dílčích, často lokálních kultur a skupin. Proces zániku a rozpadu není v celém prostoru jednotný, je ovlivněn regionálními procesy. Zatímco v části původního rozšíření vznikají následné kultury reprezentované komplexem vypíchaných kultur, v oblastech Velké dunajské nížiny se začínají formovat nové skupiny spjaté s počátky lengyelské tradice. Oblasti západního a středního Německa, Čechy, Polska části Rakouska, Švýcarska, Francie a Nizozemska zaujímají kultury zdobící vpichem reprezentované především komplexem Hinkelstein-Großgartach-Rössen (západní a střední Německo, části Švýcarska, Francie a

Nizozemska) a kulturv s vypíchanou keramikou (Čechy, jižní Sasko, Horní Rakousko, východní Bavorsko a Polsko).

Pohřební tradice zůstávají značně podobné. Lze registrovat jak oddělená pohřebiště, tak pohřby na sídlištích. Do kulturní tradice rovněž vstupují nové prvky odkazující do lengyelského prostoru, k nim patří kupříkladu kruhové stavby typu rondelů. K milodarům se nadále řadí keramické nádoby upomínající svou morfologií k lineární tradici, kamenná broušená a štípaná industrie, řada ozdob a šperků. O rozpadu alespoň části distribučního systému lineární kultury svědčí úpadek importovaných spondylových šperků. V případě orientace zůstává nejzastoupenější polohou směřování východ-západ. Výjimku tvoří kultura rössenská, kde se pod vlivem skupiny Gatersleben stává dominantní orientace jih-sever ve skrčené poloze na boku. V pohřebním ritu u kultury s vypíchanou keramikou dochází k velkému nárůstu pohřbů kremací svědčící o změně pohřebních priorit. Oproti tomu v kultuře lengyelské, kde lze předpokládat vlivy mnohem tradičnějších neolitických systémů, tvoří kremace zcela zanedbatelný podíl. Dynamický nárůst pohřbu žehem se v rámci vypíchané tradice neprojevuje plošně, o čemž svědčí komplex rössen-gatersleben. Ve vypíchaných kulturách se rovněž častěji začíná objevovat uložení v natažené poloze na zádech či břiše. Významný nárůst lze registrovat v souvislosti s formováním a sílícím vlivem kultury hinkelstein a následně skupiny großgartech, pro které je tento způsob uložení typický. Zmíněný kulturní prostor lze dle řady faktorů shledávat za pokračovatele vývoje lineární tradice. Vývoj však není sourodý, dochází k lokální genezi pod vlivem nových symbolických struktur.

Druhou výraznou skupinou středního a mladšího neolitu je lengyelská kultura formující se v prostoru Transdanubie. Její vývoj je již od počátku ovlivňován kontakty a vlivy balkánského prostoru. Značná podobnost ve stylu výzdoby i morfologické skladbě odkazuje na styky s potiskou skupinou Szakálhát-Lebő, kulturou Sopoty, Vinča-Turdaș a Malo-Korenovo. V post-lineárním prostoru se šíří a zahrnuje postupně dnešní jihozápadní Slovensko, východní Rakousko, Českou republiku, Polsko a celé Zadunají. Zde se vyvíjí v řadu lokálních celků, k nimž patří kultura s rakousko-slovensko-moravskou malovanou keramikou, skupiny Kujawi a Chełmno Lan a menší uskupení Ariușd-Cucuteni-Tripolje, Petrești-Herpály, Gumelnita, Sălcuta, Vinča-Pločnik

či Butmir. Průnik této kulturní tradice odkazující se v řadě aspektů k tradičnějšímu neolitickému prostředí je možným dokladem rozpadu původního mezolitického systému transformovaného do kultury s lineární keramikou. V rámci lengyelského prostoru se lze setkat se značnou variabilitou projevů. Ta může být utvářena odlišnými prostředky přijetí kulturní tradice. V oblasti jejího primárního vzniku, tvořeným oblastmi Transdanubie, je možné předpokládat příchod menších skupin z Balkánského poloostrova. O tomto lze uvažovat vzhledem k významu oblasti při utváření středoevropského neolitu. Společně s lengyelskou tradicí se utváří počátky pozdějšího komplexu potiszských kultur jakožto pokračovatelů lineární tradice. Oproti tomu v Polsku rodící se skupiny Kujawi a Chełmno Land lze považovat za lokální vývojové fáze inspirované v lengyelské tradici. Produkce v tomto případě nadále obsahuje mnoho prvků, jež se v zbytku lengyelského prostoru se silícím vlivem postupně vytrácejí. Nadále dominují broušené nástroje, hlavně v podobě seker. Keramická produkce je značně úzce vázaná na neolitickou tvarovou náplň. Nadále pokračuje tradice výzdoby rytou linií, hrubozrnné nezdobené produkce doplněné tenkostěnnou keramikou s malovanou výzdobou v podobě typických mis, pohárů a amfor. O dominantním postavení této kulturní tradice svědčí jeho přežívání a vývoj do doby bronzové, na rozdíl od zbytku lengyelské tradice, jež se postupně rozpadá a překlenuje do eneolitu.

Jihozápadní Slovensko, východní Moravu a přilehlé části dolního Rakouska zaujímal komplex rakousko-slovensko-moravské malované kultury. Hybateli pro utváření tohoto komplexu se jeví dva základní zdroje. Prvním jsou možné kontakty z oblasti primárního utváření lengyelské tradice v Transdanubii a jihozápadního Slovenska, kde se vyvíjí lužianská skupina, jakožto jeden z prvních nositelů malované tradice protolengyelské fáze. Ta v pozdějších obdobích splývá se zbytkem malovaného kulturního komplexu. O změně symbolického systému svědčí i absence oddělených pohřebních areálů s výjimkou několika sporných nálezů. Jedinci jsou tradičně ukládáni na sídlištích. Na rozdíl od vypíchaných tradic se stále udržují kontakty s oblastmi Egejského a Jaderského moře, o čemž svědčí četné nálezy spondylových ozdob. Zcela novým kulturním prvkem se stávají kruhová ohrazení typu rondel tvořící jeden z možných přenesených prvků veřejné architektury.

Výrazným elementem v pohřební tradici se stává takřka absence oddělených pohřebních areálů. Jejich výjimečný výskyt je často spjat s periferními oblastmi. Jedinci jsou typicky ukládáni v prostoru osad ve vazbě na synchronní i diachronní sídlištní objekty. S příchodem nové tradice se rovněž začíná hojně objevovat bohatě malovaná keramika, jež se v tradičním lineárním prostoru nevyskytuje. V hrobových kontextech se lze setkat s větší četností s keramickými přídavky. Naopak dochází k lokálnímu úbytku broušené kamenné industrie a ozdob, jež se do jisté míry odráží i u kultur zdobících vpichem. Nadále se objevují třecí kameny a kostěné nástroje. Jedinci jsou typicky uloženi ve skrčené poloze na boku. Orientace nehraje v oblasti primárního rozšíření výraznější roli. Ta nabývá na evidentním významu v regionech, které jsou úžeji vázány na původní populace. Zde převažuje pohřeb v poloze západ-východ a je spjat s výskytem oddělených pohřebišť.

Lengyelský svět představuje nejednotné prostředí odrážející prvky migrace a akulturace. V pohřební tradici se jeví jako nově příchozí systém víry odkazující se ke starším nelineárním tradicím.

10 Literatura

- Abdul-Qader Muhammad, M. 1966: The Development of the Funerary Beliefs and Practices Displayed in the Private Tombs of the New Kingdom at Thebes. Káhira: General Organisation for Government Printing Offices.
- Anders, A. - Nagy, E. G. 2007: Late Neolithic burial rites at the site of Polgár-Csőszhalom-dűlő. In.: J. K. Kozłowski - P. Raczky (ed.), The lengyel, polgár and related cultures in the middle/late neolithic in central europe, 83-96.
- Ariès, P, 2000: Dějiny smrti 1. Praha: Argo.
- Arndt, B. 1996: 7000 Jahre Totenruhe beendet. Archäologie in Deutschland 1996/2, 46-47.
- Balkan-Atlı, N. - Bucak, E. - Duru, G. Molist, M. 2002: Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları, Kazı sonuçları toplantısı 24/2, 223-232.
- Balkowski, N. 2017: From merz Bachtal to the Graetheide?: Mobility at the end of the Linear Pottery Culture. In.: S. Scharl - B. Gehlen (ed.), Mobility in Prehistoric Sedentary Societies, Kölner Studien zur Prähistorischen Archäologie 8.
- Banner, J. 1930: A kökénydombi neolithkori telep. Dolg. M. Kir. Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 6, 49-158.
- Banner, J.- Foltiny, I. 1945: Újabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon. Folia Arch. V, 8-34.

- Baumann, W. 1960: Körpergräber und Siedlung der Bandkeramik in Dresden-Nickern. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmal 7, 95-138.
- Bánffy, E. 2007: Cultural contacts between Neolithic Eastern and Western Hungary (The findings of the 1957 Csőszhalom excavation). In.: J. K. Kozłowski - P. Raczky (ed.), The lengyel, polgár and related cultures in the middle/late neolithic in central europe, 71-81.
- Bánffy, E - Oross, K. 2010: The earliest and earlier phase of the LBK in Transdanubia. In.: D. Gronenborn - J. Petrasch (ed.), Die Neolithisierung Mitteleuropas: The Spread of the Neolithic to Central Europa. 255-272. Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- Behrends, R. H. 1989: Ein Gräberfeld der Bandkeramik von Schwetzingen, Rhein-Neckar-Kreis. Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg 1989, 45-48.
- Behrens, H. 1973: Das Neolithikum im Mittelelbe-Saale-Gebiet. Veröffentlichungen des Landesmuseum für Vorgeschichte in Halle 27, Berlin.
- Biel, J. 1983: Ein bandkeramischer Friedhof beim Viesenhäuser Hof, Stuttgart-Mühlhausen. Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg 1982, 29-32.
- Bognár-Kutzián, I. 1963: The Copper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Archaeologia Hungarica, series nova 42.
- Bognár-Kutzián, I. 1966: Das Neolithikum in Ungarn. Archaeologica Austriaca 40, 249-280.

- Braun, P. 2000: K osídlení kultury s lineární keramikou u Litic, okr. Plzeň-město. In: M. Metlička (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000: Sborník příspěvků z 19. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu České a Slovenské republiky. Západočeské muzeum v Plzni, 102-104.
- Brink-Kloke, H. 1990: Das linienbandkeramische Gräberfeld von Essenbach-Ammerbreite, Ldkr. Landshut - Niederbayern. *Germania* 68/2, 427-481.
- Buchvaldek, M. 1990: Osídlení z mladší doby kamenné. In: Lochenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. *Praehistorica* 16. Praha, 13-27.
- Cassen, S. - François, P. 2006: Du Chasséen armoricain à l'Auzay-Sandun : un apport de l'ACR 2003-2006 sur le site de la Table des Marchand (Locmariaquer, Morbihan). *Internéo* 6, 77-86.
- Cassen, S. - Chaigneau, C. - Grimaud, V. - Lescop, L. - Pétrequin, P. - Rodríguez-Rellán, C. - Vourc'h, M. 2019: Measuring distance in the monumentalities of the Neolithic in Western France. In.: J. Müller - M. Hinz - M. Wunderlich (ed.), *Megaliths societies landscapes: Early Monumentality and Social Differentiation in Neolithic Europe* 2, 565-582.
- Cramon-Taubadel N. - Stock J. T. - Pinhasi R. 2013: Skull and limb morphology differentially track population history and environmental factors in the transition to agriculture in Europe. *Proceedings of the Royal Society, B: Biological Sciences*, 280-287.
- Colledge, S. - Conolly, J. - Shennan, S. 2005: The Evolution of Neolithic Farming from SW Asian Origins to NW European Limits, *European Journal of Archaeology* 8, 137-156.

- Csalog, J. 1958: Das Wohnhaus „E“ von Szegvár-Túzköves und seine Funde. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 9, 95–114.
- Czerniak, L. 1980: Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Czerniak, L. 2002: Settlements of the Brześć Kujawski type on the Polish Lowlands: Sídliště typu Brześć Kujawski v Polské nížině. *Archeologické rozhledy* 51/1, 9-22.
- Czerniak, L. 2007: The North-East frontier of the post-LBK cultures. In.: P. Raczky (ed.), *The lengyel, polgár and related cultures in the middle/late neolithic in central europe*, 233-248.
- Čižmář, Z. – Pavúk, J. Procházková, P. – Šmíd, M. 2004: K problému definování finálního stádia lengyelské kultury: Zum Problem der Definition des Endstadiums der Lengyel-Kultur. In.: B. Hansel - E. Studenikova (ed.), *Zwischen Karpaten und Ägäis: Neolithikum und ältere Bronzezeit, Gedenkschrift für Viera Němejcová–Pavúková, Internationale Archäologie, Studia honoraria Bd. 21*, 207–232.
- Čižmář, Z. - Kalábková, P. - Kazdová, E. - Kovárník, J. 2008: Lid s Moravskou malovanou keramikou lengyelské kultury: Das Volk mit mährische bemalter Keramik der Lengyelkultur. In.: Z. Čižmář (ed.), *Život a smrt v mladší době kamenné*, 76-87.
- Çilingiroğlu, Ç. 2005: The concept of “Neolithic package” considering its meaning and applicability, *Documenta Praehistorica* 32, 1-13.
- Davis, F. D. 1968: Neue bandkeramische Gräber von Mangolding, *Ldkr. Regensburg- Süd* 1968/19, 323-335.

- Dezort, J. 1963: Neolitické hroby s volutovou keramikou z Blučiny. Sborník II, Archeologického ústavu Brno 10-11, 108-109.

- Dočkalová, M. – Koštuřík, P. 1996: Seskupení hrobů nositelů kultury s lineární keramikou na neolitickém sídlišti v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis M1, 1996, 5-30.

- Dohrn-Ihmig, M. 1983: Das bandkeramische Gräberfeld von Aldenhoven-Niedermerz, Kreis Düren. Rheinland-Verlag 24, 47-190.

- Domboróczki, L. 1997: Füzesabony-Gubakút. Újkőkori falu a Kr. e. VI. Evezredből. In.: P. Raczky - T. Kovács – A. Anders (ed.), Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései to the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway. Budapest, 19-27.

- Donadoni, S. 1990: Mrtvý. In.: S. Donadoni ed., Egyptský člověk a jeho svět, Praha: Vyšehrad, 227-250.

- Dubouloz, J. 2008. Impacts of the Neolithic demographic transition on Linear Pottery culture settlement. In O. Bar Yosef and J.-P. Bocquet-Appel (ed.), The Neolithic demographic transition and its consequences, 209-241. New York: Springer.

- Evans-Pritchard E. E. 1956: Nuer Religion. Oxford: Clarendon Press.

- Farruggia, J.-P. - Guichard, Y.- Hachem, L. 1996: Les ensembles funéraires rubanés de Menneville, Derrière le Village" (Aisne). In: P. Duhamel (Ed.), La Bourgogne entre les bassins rhénan, rhodanien et parisien: carrefour ou frontière? Actes du 18me Colloque interrégional sur le Néolithique, Dijon 1991. Revue archéologique de l'Est, supplément 14, Dijon, 119-174.

- Gallay, G.- Mathieu, G. 1988: Grabbeigaben der Bandkeramik von Ensisheim, Dép. Haut-Rhin. Germania 66/2, 371–389.
- Gardelková, A. 2011: Pohřby lidských jedinců v prostorách neolitických staveb: Menschliche Bestattungen in dem Bereich von neolithische Bauten, Študijé zvesti 49, 25-82.
- Gatrad, A. R. 1994: Muslim customs surrounding death, bereavement, postmortem examinations, and organ transplants. BMJ Clinical Research 309,521-523.
- Gazdapusztai, G. 1963: Későneolitikori telep és temető Hódmezővásárhely-Gorzsán: Előzetes beszámoló az 1956-57. évi ásatásokról, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1963, 21-48.
- Godłowska, M. 1976: Proba rekonstrukcji rozwoju osadnictwa neolitycznego rejonie Nowej Huty. Materialu Archeologiczne Nowej Huty 5, 7-180.
- Godłowska, M. 1994: Aus den Studien über die Besiedlung der Lengyel-Kultur in Südpolen. In.: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888-1988: Znojmo-Kravsko-Těšetice 3.-7.10.1988, Brno-Łódź, 30-42.
- Goldenberg, G. - Maass, A. - Steffens, G. - Steuer H. 2003: Hematite Mining during the Linear Ceramics Culture in the Area of the Black Forest, South West Germany. In.: T. Stöllner, - G. Körlin, - G. Steffens, - J. Cierny (ed.), Man and mining-Mensch und Bergbau. Studies in honour of Gerd Weisgerber on occasion of his 65th birthday. Der Anschnitt Beiheft 16. Deutsches Bergbau-Museum: Bochum, 179–186.
- Göldner, H. 1991: Das Gräberfeld bei Trebur. In: Der Tod in der Steinzeit. Gräber früher Bauern aus dem Ried. Eine Ausstellung im Hessischen Landesmuseum Darmstadt, 12-17.

- Grünberg, J. M. 2000: Mesolithische Bestattungen in Europa. Rahden: Verlag Marie Leidorf.

- Gulyás, S. - Sümegi, P. - Molnár, M. 2010: New radiocarbon dates from the Late Neolithic tell settlement of Hódmezővásárhely-Gorzsa, SE Hungary. Radiocarbon 52/3, 1458-1464.

- Gyucha A. - Parkinson, W.A. - Yerkes, R. W. 2014: The Transition from the Late Neolithic to the Early Copper Age: Multidisciplinary Investigations in the Körös Region of the Great Hungarian Plain. In.: W. Schier - F. Draşovean (ed.), The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe; New approaches to dating and cultural Dynamics in the 6th to 4th Millennium BC, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 28, 273-296.

- Hachem, L. Hamon, C. 2014 - Linear pottery household organization: an economic model. In.: A. Whittle and P. Bickle (ed.), Early Farmers: The View from Archaeology and Science, Proceedings of the British Academy 198, 159-180.

- Hegedűs, K. 1976: Neolithic coffin-burials of Vésztő-Mágor. In.: Résumés des communications. UISPP 9. Congrès. Nice, 335.

- Hegedűs, K. 1982–1983: The Settlement of the Neolithic Szakálhát group at Csanytelek-Újhalastó. Móra Ferenc Múzeum Evkönyve 1. 1982-83, 7-54.

- Hegedűs, K. – Makkay, J. 1987: Vésztő-Mágor. A settlement of the Tisza culture. In: L. Tálás – P. Raczky (ed.), The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalú-Herpály, Budapest-Szolnok, 85–103.

- Hertz, R. 1907: Contribution a une étude sur la représentation collective de la mort, L'Année sociologique 10, 48-137.

- Holý, L. 1956: Pohřby na sídlištích v Africe. Archeologické rozhledy 8, 236-249.

- Horáková-Jansová, L. 1931: Žárové hroby s vypíchanou keramikou v Praze-Bubenči. Zprávy Československého Státního Archeologického Ústavu 4, 28-45.

- Horváth, F. 1986: Aspects of Late Neolithic changes in the Tisza Region. A Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 89-102.

- Horváth, F. 1987: Hódmezővásárhely-Gorzsa. A settlement of the Tisza culture. In.: L. Tálás – P. Raczky (ed.), The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Túzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály, Budapest-Szolnok, 31-46.

- Hreha, R. - Šaška, S. 2015: Bukovohorská kultúra na Slovensku: Vo svetle výskumov v Šarišských Michaľanoch a Zemplínskych Kopčanoch. Bratislava: VEDA.

- Chikhi, L. - Nichols, R. A. - Barbujani, G. - Beaumont, M. A. 2002: Y Genetic Data Support the Neolithic Demic Diffusion Model, Proceedings of the National Academy of Sciences, 8-13.

- Childe, V. G. 1939: Man makes Himself. New York: Oxford University Press.

- Childe, V. G. 1944: Progress and Archaeology. Londýn: Watts & Co.

- Chuan-Chao Wang a kol. 2019: Ancient human genome-wide data from a 3000-year interval in the Caucasus corresponds with eco-geographic regions, *Nature Communications* 10, 1-13.
- Jaroš, J. 1975-76: Poznámky k nálezům vypíchané keramiky z bývalé Markovy cihelny ve Vyškově na Morave, *Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské univerzity* E 20-21, 35-49.
- Jelínek, P. 2010: Príspevek k ľudským obětinám a k prejavom antropofágie v železovskej skupine na juhozápadnom Slovensku, *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii Supplementum* 3, 44-49.
- Kaczanowska, M. 1977: Groby neolityczne na stanowiskach w Krakowie-Nowej Hucie-Pleszowie. *Sprawozdania Archeologiczne* 29, 31-58.
- Kaczanowska, M. - Kozłowski, J. K. 1994: Zur Problematik der Samborzec-Opatów-Gruppe. In.: *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888-1988: Znojmo-Kravsko-Těšetice 3.-7.10.1988*, Brno-Łódź, 85-103.
- Kaczanowska, M. - Kamieńska, J. - Kozłowski, J. K. 1986: Kontakte zwischen der Lengyel-Kultur und der Kultur mit Stichbandkeramik in Südpolen, In.: *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur*, Nitra-Wien, 95-120.
- Kahlke, H.-D. 1954: Die Bestattungen des donauländischen Kreises der jüngeren Steinzeit. Teil 1: Linienbandkeramik. Berlin.
- Kalicz, N. 1993: The early phases of the Neolithic in Western Hungary. *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji*, 21, 85-135.

- Kalicz, N. – Raczky, P. 1984: Preliminary report on the 1977-82 excavations at the Neolithic and Bronze Age tell settlement at Berettyóújfalu-Herpály. Part I: Neolithic. *Ada Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, 85-136.
- Kalicz, N. – Koós, J. 1997: Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. Évezredből. In: P. Raczky – T. Kovács – A. Anders (ed.), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway)*, Budapest, 28–33.
- Kamieńska J. 1964: Osady kultur wstęgowych w Samborcu, pow. Sandomierz. In.: S. Nosek (ed.), *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*. Wrocław, 77–189.
- Kazdová, E. 1989: On the relations of the Stroked pottery and the Moravian painted ware settlements. In: J. Rulf(Hrsg.), *Bylany Seminar 1987, Collected papers*, 87-94.
- Kazdová, E. 1996: Vypíchaná keramika z Těšetic-Kyjovic. Objekty 1. skupiny (Zus.). *Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské univerzity M 1*, 31-45.
- Kazdová, E. - Koštuřík, P. 1993: Erforschung der neolithischen Lokalität bei Těšetice-Kyjovice in den Jahren 1986-1990. *Přehled Výzkumů 1990*, 11–29.
- Kiss, L. 1939: Fiatalabb kőkori telep és sírok Kenézlőn. *Folia Archaeologica* 1-2, 7-12.
- Kličová, J. 2001: Doklady pohrebného rítu na sídliskách z obdobia neolitu a eneolitu na Slovensku. In: M. Metlička eds. *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000: Sborník příspěvků z 19. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu České a Slovenské republiky*. Plzeň: Západočeské muzeum v Plzni, 218-232.

- Kloiber, Ä. – Kneidinger, J. 1968: Die neolithische Siedlung und die neolithischen Gräberfundplätze von Rutzing und Haid, Ortsgemeinde Hörsching, politischer Bezirk Linz-Land, Oberösterreich. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 113/1, 9–58.

- Kloiber, Ä. – Kneidinger, J. 1969: Die neolithische Siedlung und die neolithischen Gräberfundplätze von Rutzing und Haid, Ortsgemeinde Hörsching, politischer Bezirk Linz-Land, OÖ. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 114/1, 19–28.

- Kloiber, Ä. – Kneidinger, J. 1970: Die neolithische Siedlung und die neolithischen Gräberfundplätze von Rutzing und Haid, Ortsgemeinde Hörsching, politischer Bezirk Linz-Land, OÖ. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 115/1, 21–36.

- Kloiber, Ä. – Kneidinger, J. - Pertlwieser, M. 1971: Die neolithische Siedlung und die neolithischen Gräberfundplätze von Rutzing und Haid, Ortsgemeinde Hörsching, politischer Bezirk Linz-Land, Oberösterreich. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 116/1, 23-50.

- Korek, J. 1958: Lebő-halmi ásatás 1950-ben. Archaeologiai Értesítő 85, 132–155.

- Korek, J. 1961: Neolitikus telep és sírok Dévaványán. Folia Archaeologica 13, 9-26.

- Korek, J. 1970: Nyíltszíni бүккi telep és sírok Aggteleken. Archaeologiai Értesítő 97, 3-22.

- Korek, J. 1987: Szegvár-Tűzköves. A settlement of the Tisza culture. In.: L. Tálás - P. Raczky (ed.), The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent

excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Túzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály, Budapest-Szolnok, 47-60.

- Korek, J. 1989: Die Theiß-Kultur in der Mittleren und Nördlichen Theißgegend. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 3, Budapest.
- Kovárník, J. 2010: Proč jsou hroby také na sídlištích z neolitu a eneolitu?. *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii Supplementum* 3: 50–57.
- Kozłowski, J. K. 1968: Materiały neolityczne i eneolityczne odkryte na stanowisku Nowa Huta-Wyciąga 1 (badania w latach 1930-32), *Materialy Archeologiczne Nowej Huty* 1, 13-90.
- Kulczycka-Leciejewiczowa, A. - Romanow, J. 1985: Wczesnoneolityczne osiedla Gniechowicach Starym Zamku. *Silesia Antiqua* 27, 9-81.
- Kuzma, I. – Jakab, J. – Kopčeková, M. 2010: Pohrby na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Mlynárčiach. *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii Supplementum* 3, 65-76.
- Kůča, M. - Kovář, J. J. - Nývltová-Fišková, M. - Škrdla, P. - Prokeš, L. Vaškových, M. - Schenk, Z. 2013: Chronologie neolitu na Moravě: předběžné výsledky: *Chronology of the Moravian Neolithic: Preliminary Results*. In.: I. Cheben, *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2013*. 50-64.
- Květina, P. a kol. 2015: *Minulost, kterou nikdo nezapsal*. Praha: Archeologický ústav České Republiky v Praze.

- Langenstraß, U. 1994: Siedlungskeramik der stichbandkeramischen Kultur und Oberlauterbacher Gruppe in Geiselhöring, Lkr. Straubing-Bogenn. In.: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888-1988: Znojmo-Kravsko-Těšetice 3.-7.10.1988, Brno-Łódź, 182-191.
- Lee, E. J. – Krause-Kyora, B. – Rinne, Ch. – Schütt, R. – Harder, M – Müller, J. - Wurmb-Schwark, N. – Nebel, A. 2014: Ancient DNA insights from the Middle Neolithic in Germany. *Archaeol Anthropol Sci* 6, 199–204.
- Lewis-Williams, D. – Pearce, D. 2008: *Uvnitř neolitické mysli: Vědomí, vesmír a říše bodů*. Praha: Academia.
- Lippert, A - Košnar, L. - Buchvaldek, M. 2007: *Archeologický atlas pravěké Evropy*. Praha: Karolinum.
- Lüning, J. 1996: Erneute Gedanken zur Benennung der neolithischen Perioden. *Germania* 74, 1996, 233–237.
- Maier, R. 1771: *Die Ur- und Frühgeschichtlichen Funde und Denkmäler des Kreises Göttingen: Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens, Heft 5*. August Lax: Hildesheim.
- Mateiciucová, I. 2008a: The beginnings of the Neolithic in central Europe. In.: Z. Měřínský - J. Klápště (ed.), *Talking stones: the chipped stone industry in lower Austria and Moravia and the beginnings of the Neolithic in Central Europe (LBK), 5700-4900 BC*. 31-36. Brno: Masarykova univerzita.
- Mateiciucová, I. 2008b: The Early Neolithic settlement of Moravia and Lower Austria against the central European background. In.: Z. Měřínský - J. Klápště (ed.), *Talking stones: the chipped stone industry in lower Austria and Moravia*

and the beginnings of the Neolithic in Central Europe (LBK), 5700-4900 BC. 37-43. Brno: Masarykova univerzita.

- Mateiciucová, I. 2008c: Neolitizace střední Evropy a vznik kultury s lineární keramikou: Neolithisierung Mitteleuropas und die Entstehung der Kultur mit Linearbandkeramik. In.: Z. Čížmář (ed.), Život a smrt v mladší době kamenné, 30-37.
- Máthé, M. S. 1979: Újkőkori település Berettyószentmárton-Morotva lelőhelyről. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 59, 35–56.
- Mellaart, J. 1965: Earliest civilizations of the Near East. London: Thames and Hudson.
- Mellaart, J. 1966: Excavations at Çatal Höyük 1965, Forth Preliminary Report. Anatolian Studies 16, 165-191.
- Mellaart, J. 1967: Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia. London: Thames and Hudson.
- Mellaart, J. 1970: Excavations at Hacilar II. Edinburg: Edinburg University Press.
- Modderman, P. J. R. 1970: Linearbandkeramik aus Elsloo und Stein. Analecta Praehistorica Leidensia 3.
- Neugebauer-Maresch, Ch. - Lenneis, E. 2015: Das linearbandkeramische Gräberfeld von Kleinhadersdor. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 82. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie, Plzeň: Aleš Čeněk.

- Něnejcová-Pavúková, V. 1986: Vorbericht über die Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodín in den Jahren 1971-1983. Slovenská Archeológia 34/1, 133-173.
- Nieszery, N. 1995: Lincarbandkeramische Gräberfelder in Bayern. Internationale Archäologie 16, Espelkamp.
- Novotný, B. 1962: Lužianska skupina a počátky malovanej keramiky na Slovensku. Bratislava: Československá akademie věd.
- Ondruš, V. 1963: Sídliště s keramikou volutovou u Vedrovic. Časopis Moravského muzea 48, 31-38.
- Pavlů, I. 2005: Neolitizace střední Evropy: The Neolithisation of Central Europe. Archeologické rozhledy 57/2, 293-302.
- Pavlů, I. - Zápotocká, M. 2007: Archeologie pravěkých Čech 3: Neolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Pavúk, J. 1970: Kultury staršieho a stredného neolitu za západným Slovensku. In.: A. Točík a kol. Slovensko v mladšej dobe kamennej: Die Slowakie in der jüngeren Steinzeit, Pravek Slovesnka II. Bratislava: Slovesnka akademie věd.
- Pavúk, J. 1972: Neolithisches Gräberfeld in Nitra. Slovenská Archeologia 20, 5-105.
- Pavúk, J. 2007: Zur Frage der Entstehung und Verbreitung der Lengyel-Kultur. In.: J. K. Kozłowski - P. Raczyk (ed.), The lengyel, polgár and related cultures in the middle/late neolithic in central europe, 11-28.

- Pavuk, J. 2016: Das balkanische Neolithikum als autonome Kultureinheit, *Der Anschnitt: Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau* 31, Anatolian Metal VII, 233-254.
- Pažinová, N. B. - Daráková, T. 2019: The state of Early Linear Pottery Culture research in Slovakia, *Documenta Praehistorica* XLVI, 184-202.
- Plesl, E. 1952: Pohřebiště lidu s volutovou keramikou v Mlynárcích na Slovensku, *Archeologické rozhledy* 4, 9-15.
- Podborský, V. 1988: Těšetice-Kyjovice 4: Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkině.
- Podborský, V. 1993: Nástup zemědělské civilizace. In: V. Podborský (ed.), *Pravěké dějiny Moravy*. Brno, 71–152.
- Podborský, V. a kol. 2002: Dvě pohřebiště lidu s neolitickou lineární keramikou ve Vedrovicích: Zwei Gräberfelder des Volkes mit neolithischer Linearbandkeramik in Vedrovice. Brno: Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Podborský, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů: Die religione der ureuropäer: Brno: Ústav archeologie a muzeologie – Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.
- Porubský, J. 1955: Hroby z mladšej doby kamennej vo Výčapoch-Opatovciach, okr. Nitra. *Archeologické Rozhledy* 7, 437-443.
- Raczky, P. 1987: Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In.: L. Tálás P. Raczky (ed.), *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tüzköves,*

Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály, Budapest-Szolnok, 61-83.

- Raczky, P. - Meier Arendt, W.- Kurucz, K.-Hajdú, Z.- Szikora, A. 1994: Polgár-Csőszhalom. A Late Neolithic settlement in the Upper Tisza Region and its cultural connections. A Nyíregyházi Jóna András Múzeum évkönyve 36, 231-240.
- Raddatz, K. 1959: Vernichtete ur- und frühgeschichtliche Funde aus der Uckermark. Jahrbuch Bodendenkmalpflege Mecklenburg 1957, 203-271.
- Rebay-Salisbury, K. 2012: Inhumation and cremation: how burial practices are linked to beliefs. In.: M. L. S. Sorensen – K. Rebay-Salisbury ed., Embodied Knowledge: Historical Perspectives on Technology and Belief, Oxford/Oakville: Oxbow Books, 15-25.
- Reuter, U. 1988: Die bandkeramische Siedlung von Zauschwitz, Kr. Borna. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 18, 67-70.
- Riedhammer, K. 2018: Die absolute Datierung des Südostbayerischen Mittelneolithikums, des Mittelneolithikums westdeutscher Prägung, der Stichbandkeramik und der frühen Lengyel-Keramik Mährens und Ostösterreichs. In.: L. Husty - T. Link - J. Pechtl (ed.), Neue Materialien des Bayerischen Neolithikums 2 – Tagung im Kloster Windberg vom 18. bis 20. November 2016. Würzburger Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 3 (Würzburg 2018), 41–124.
- Riedmeier-Fischer, E. 1998: Mittelneolithische Grabfunde aus Heimbuch, Gde. Mötzing, Lkr. Regensburg. Bayrische Vorgeschichts-Blätter 54, 1-67.

- Richter, I. 1968/69: Die bandkeramischen Gräber von Flomborn, Kr. Alzey und vom Adlerberg bei Worms. Mainzer Zeitschrift 63/64. 158-179.

- Rinne, Ch. - Krause-Kyora, B. 2014: Genetische Analyse auf dem mehrperiodigen Gräberfeld von Wittmar, Ldkr. Wolfenbüttel. Archäologische Informationen 37, 33-41.

- Rowley-Conwy, P. 2011: Westward Ho!: The Spread of Agriculturalism from Central Europe to the Atlantic. Current Anthropology 52/4, 431-5451.

- Rötting, H. 1983: Das alt und mittelneolithische Gräberfeld von Wittmar, Ldkr. Wolfenbüttel. Eine Übersicht zu den Grabungsergebnissen. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 1, Oldenburg, 135-157.

- Rulf, J. 1996: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku: Problematik der Bestattungen in Siedlungen in der böhmisch-mährischen Urzeit. In.: P. Mačala – V. Němejcová-Pavúková – J. Rajtár (ed.), Šudijné zvesti 32. Nitra: Archeologický ústav slovenskej AV, 115-124.

- Ruttkay, E. 1976: Beitrag zum Problem des Epi-Lengyel-Horizontes in Österreich. In: Festschrift Richard Pittioni. Archaeologica Austriaca 13. 285-319.

- Ruttkay, E. 1987: Ein Brandgrab der Lengyel-Kultur mit einer Henkelschale aus Ursprung, Niederösterreich. Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien 89A, 211-224.

- Sebők, K. – Faragó, N. – Hajdú, Z. – Anders Alexandra–Raczky, P. 2013: Egy különleges kút és leletei Polgár-Csőszhalom késő neolitikus településéről, Archaeologiai Értesít 138, 29-79.

- Seeher, J. 1993: Tarih Öncesi Çağlarda Ölüm ve Gümü. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Dergisi.

- Schier, W. 2009: Extensiver Brandfeldbau und die Ausbreitung der neolithischen Wirtschaftsweise in Mitteleuropa und Südsandinavien am Ende des 5. Jahrtausends v. Chr., Praehistorische Zeitschrift 84/1, 15–43.

- Schmotz, K. 1986: Das linienbandkeramische Gräberfeld von Stephansposching, Lkr. Deggendorf, Niederbayern. Das Archäologische Jahr in Bayern 1985 (1986) 31–33.

- Schmotz, K. 1992: Das bandkeramische Gräberfeld von Stephansposching. Archäologische Denkmäler mit Landkreis Deggendorf 7, Deggendorf.

- Schweitzer, J. 1977: La nécropole danubienne de Mulhouse-Est. Bulletin du Musée . Historique de Mulhouse 4, 13–64.

- Siklódi, C. 1982: Előzetes jelentés a tiszaug-kisrétparti rézkori telep ásatásáról. Archaeologiai Értesítő. 109, 231-238.

- Silistreli, U. 1990: Köşk Höyük Kazıları. Kazı Sonuçları Toplantısı XII/I, 95-104.

- Sommer, C. S. 2006: Archäologie in Bayern: Fenster zur Vergangenheit. Regensburg: Pustet.

- Steklá, M. 1956: Pohřby lidu s volutovou a vypíchanou keramikou. Archeologické rozhledy VIII, 697-723.

- Šiška, S. 1974: Abdeckung von Siedlungen und einem Gräberfeld aus der jüngeren Steinzeit in Kopčany, Kreis Michalovce. Archeologické Rozhledy 3-15.

- Šiška, S. 1989: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava.
- Šmíd, M. 2013: Kralice na Hané: Birituální pohřebiště kultury s lineární keramikou. Olomouc: Archeologické centrum Olomouc.
- Tichý, R. 1960: K nejstarší volutové keramce na Moravě, památky archeologické 51/2, 415-441.
- Točník, A. a kol. 1970: Slovensko v mladšej dobe kamennej, Pravek Slovenska II. Bratislava: Slovenskej akadémie vied.
- Tompa, F. 1929: Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker und die Theiss-Kultur. Arch. Hungarica 5–6, Budapest.
- Trogmayer, O. 1969: Beiträge zur Chronologie des Neolithikums im Mitteltheissgebiet. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 17, 467-480.
- Turek, J. 2010: Domy mrtvých ve světě prvních zemědělců. Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii Supplementum 3. 7–12.
- Tusuneki, A. - Miyake, Y. 1996: The Earliest Pottery Sequence of the Levant: New Data from Teli el-Kerkh 2, Northem Syrian, Peleorient 22/1, 109-123.
- Ucko, P. J. 1969: Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains. World Archaeology 1/2. Techniques of Chronology and Excavation, 262-280.
- Vandiver, P. B. - Soffer, O. - Klíma, B. - Svoboda, J. 1989: The Origins of Ceramic Technology at Dolni Vestonice, Czechoslovakia. Science 246, 1002-1008.

- Vávra, M. – Šťastný, D. 2010: Pohřby na sídlištích Kolínska a „pohřby“ z velimské Skály, Hroby. Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii Supplementum 3, 31-36.
- Wahl, J. - König, H. G. 1987: Anthropologisch-traumatologische Untersuchung der menschlichen Skelettreste aus dem bandkeramischen Massengrab bei Talheim, Kreis Heilbronn. Fundberichte aus Baden-Württemberg 12, 65-193.
- Warner, W. L. 1958: A Black Civilization: a social study of an Australian tribe. New York: Harper & Brothers.
- Windler, A. 2019: The Use of Spondylus gaederopus during the Neolithic of Europe. Journal of Open Archaeology Data 7. 1-5.
- Yakar, J. 1991: Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period. Monograph Series of the Institute of Archaeology Tel Aviv University. Jarusalem: Institute of Archaeology Tel Aviv University.
- Yalçınaya, I. - Kartal, M. - Erek, C. M. - Atici, A. L. - Kösem, M. B. - Ceylan, K. - Leotard, J. -M. - Otte, M. 1997, 1995 ve96 Yılları Öküzini Kazıları. Kazı Sonuçları Toplantısı XIX/I, 47-72.
- Zalai-Gaál I., 2002, Die neolithische Gräbergruppe-B1 von Mórógy-Túzkódomb. I. Die archäologischen Funde und Befunde. Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd-Saarbrücken.
- Zápotocká, M. 1998: Bestattungsritus des Böhmisches Neolithikums (5500-4200 B.C.). Praha: Archeologický ústav AV ČR.

- Zápotocký, M. 2007: Die Entstehung und Ausbreitung der kultur mit Strichbandkeramik in Mitteleuropa. In.: P. Raczky (ed.), The lengyel, polgár and related cultures in the middle/late neolithic in central europe, 199-216.
- Zeeb-Lanz, A. 2014: Was geschah vor 7000 Jahren in Herxheim?: Rituellem Kannibalismus in der Pfalz. Biologie in unserer zeit 3, 172-180.
- Żurkiewicz, D. 2011: Społeczności kultury późnej ceramiki wstęgowej centralnej części Wysoczyzny Kujawskiej: The late band Pottery culture communities in the central kujava plateau. Folia Praehistorica Posnaniensia, 47-111.

10.1 Další zdroje

- Archiv nálezových zpráv (NZ) ArÚ Praha, čj. 2054/2000, Tišice, okres Mělník.
- Vatansever, A. 2019: Pohřební praktiky prvních zemědělců v Čechách. Vedoucí práce: Křišťuf, P. Univerzita v Plzni.

11 Resumé

The Neolithic, as it is generally known, represents a completely new subsistence of life formed by settled farmers. This period is such an important element in the fabric of human time that it enabled the emergence of society as we know it today. Without the domestication of animals and the cultivation of plants, mankind would never have created the great societies at the beginning of human civilization. With this way of life comes a whole set of new objects manifesting in the world of artifacts, new animals, plants but also the way of thinking. An integral part of human existence are reflections on death and the afterlife. However, not everything can be associated with the Neolithic, as evidenced by the sophisticated way of treating the dead known from the Paleolithic and Mesolithic. The new way of life undoubtedly leads to the penetration into all components of thought, and thus into the form of functional practices. Undoubted developments can be observed in the areas of the primary formation of agricultural subsistence and its impact on Anatolia and mainland Greece. Gradual mixing of the old and the new leads to the emergence of the first Neolithic culture of Central Europe. Around the year 5,600 - 5,500 BC, the funeral tradition of a culture with linear ceramics began. The extent of the impact of older Neolithic cultures on the incipient Central European Neolithic remains are still debated and not fully answered questions. Although some traditions evidently remain the same in general terms, others seem to take on a whole new form, noticeably closer in some respects to older Neolithic populations.

However, funeral traditions are often perceived as a consequence of local aspects based on the original Mesolithic populations, which take shape by

changing their nutritional strategy. New anthropological and archaeological finds point to a much greater influence from southern and western Europe than previously thought, and thus put the Neolithic in the light of a very mobile and open society. To understand these relationships and their possible influence on the traditions of culture with linear ceramics, it is necessary to look comprehensively in its integrality. Unlike other cultural units, the complex of culture with linear ceramics is remarkable in a number of its manifestations, which combine domestic older traditions and new elements coming from the surrounding regions. After the disintegration of the homogeneous whole of the older Neolithic, it transforms into its subcultures and groups of the Middle and Younger Neolithic. There is a re-development, the connection of which to older structures is unquestionable. In this context, it is interesting to follow the dynamics of development and transformation coming with new trends. For many groups and cultures, we can observe a continuous rebirth and development, but also the arrival of completely new elements, which again refer to the area of southern Europe, which has thus become a significant source of inspiration throughout the Neolithic. Sources of archaeological and anthropological research thus become an important basis for understanding and interpreting dead cultures, whose representatives are unable to answer our questions. Ethnographic sources are used to expand ideas about forms of behavior.

Part of the work is a list of registered separate cemeteries and sites, which are understood as divided burial grounds within other areas. These include manifestations of Alföld culture with linear pottery, where burial grounds are registered in the older phases of settlements. The data obtained from the burial grounds of the mentioned culture and their successors to the period understood as the Eneolithic were used for a more detailed survey. Burial grounds represent one of the aspects of the Neolithic burial tradition and at the same time an element that refers to possible older Mesolithic traditions. Divided areas can be registered from the very beginning of Central European culture with linear ceramics. Due to the absence of significant sources of gradual genesis, the question of the arrival of at least part of the population from areas of older Neolithic cultures still arises. This theory would to some

extent explain the complexity of cultural expressions from the beginning of the Early Neolithic.

12 Přílohy

12.1 Seznam příloh

Číslo přílohy	Popis přílohy
Mapa 1	Registrovaná pohřebiště staršího neolitu ve zkoumaném prostoru.
Mapa 2	Mapa znázorňující procentuální výskyt orku na pohřebištích staršího neolitu.
Mapa 3	Seznam registrovaných pohřebišť středního a mladšího neolitu ve zkoumaném prostoru.
Mapa 4	Seznam registrovaných pohřebišť staršího, středního a mladšího neolitu ve sledovaném prostoru.
Obr. 1	Pohřební výbava v kultuře s lineární keramikou.
Obr. 2	Pohřební výbava mužů v kultuře s lineární keramikou.
Obr. 3	Pohřební výbava žen v kultuře s lineární keramikou.
Obr. 4	Pohřební výbava nedospělých jedinců v kultuře s lineární keramikou.
Obr. 5	Pohřební výbava v komplexu vypíchaných kultur.
Obr. 6	Pohřební výbava v komplexu lengyelských skupin.
Obr. 7	Pohlaví a věk na pohřebištích kultury s lineární keramikou.
Obr. 8	Orientace zemřelých v neolitu.
Obr. 9	Orientace zemřelých v hrobech Alföldské kultury.
Obr. 10	Pohřební ritus kultur zdobících vpichem.
Obr. 11	Model jedné z podob procesu neolitizace a jejího postupného šíření do Anatólie, Evropy a Afriky.
Obr. 12	Plán pohřebiště Potiszské kultury Tisza Tápé-Lebó.

Obr. 13	Plán sídliště a pohřebiště kultury s lineární keramikou na francouzské lokalitě Menneville v regionu Hauts-de-France.
Obr. 14	Půdorys domu s pohřbem dítěte z neolitického sídliště Veszprém v Maďarsku.
Obr. 15	Hrob dvou žen v základovém žlabu domu číslo 115 z lokality Jelšovica na Slovensku.
Obr. 16	Hromadný hrob v nepravidelné jámě na lokalitě Talheim ve spolkové zemi Badensko-Württemberg.
Obr. 17	Podoba dvojitého příkopu na lokalitě Herxheim v Německu.
Obr. 18	Stopy po poškození kostí sílexovými nástroji z lokality Herxheim v Německu.
Obr. 19	Výřez pohřebiště kultury s lineární keramikou v Nitře na Slovensku (Priemyslovova ulice).
Obr. 20	Birituální pohřebiště kultury s lineární keramikou v Kralicích na Hané.
Obr. 21	Hromadný hrob ze zásobního objektu typu silo na lokalitě Třebestovice.
Obr. 22	Plán pohřebiště kultury s lineární keramikou na rakouské lokalitě Kleinhadersdorf.
Obr. 23	Plán pohřebiště kultury s lineární keramikou na holandské lokalitě Elsloo.
Obr. 24	Hrob ženy s milodary v orientaci východ-západ z lokality Haid (Rakousko).
Obr. 25	Plán polikulturního pohřebiště na německé lokalitě Wittmar.
Obr. 26	Příklad žárového pohřbu v mělké hrobové jámě kultury s vypíchanou keramikou z lokality Miskovice.
Obr. 27	Schéma pohřebiště kultury s vypíchanou keramikou v Plotišti nad Labem.
Tabulka 1-6	Početní a procentuální zastoupení zkoumaných deskriptorů u definovaných kategorií.

12.2 Tabulky faktorová analýza

T1: Kultura s lineární keramikou		
	Celkem	Celkem%
	693	
Keramika	457	66%
Klín	165	24%
Sekera	70	10%
Sílex	163	24%
Jádro	52	8%
Okř	406	59%
Ozdoba	160	23%

T4: Kultura s lineární keramikou – ženy		
	Celkem	Celkem%
	116	
Keramika	76	66%
Klín	10	9%
Sekera	6	5%
Sílex	15	13%
Jádro	19	16%
Okř	53	46%
Ozdoba	42	36%

T2: Kultury zdobící vpichem		
	Celkem	Celkem%
	107	
Keramika	100	93%
Klín	5	5%
Sekera	9	8%
Sílex	25	23%
Jádro	6	6%
Okř	9	8%
Ozdoba	5	5%

T5: Kultura s lineární keramikou – muži		
	Celkem	Celkem%
	132	
Keramika	75	56%
Klín	58	44%
Sekera	14	11%
Sílex	53	40%
Jádro	19	14%
Okř	64	48%
Ozdoba	37	28%

T3: Lengyelské kultury		
	Celkem	Celkem%
	75	
Keramika	67	89%
Klín	6	8%
Sekera	8	11%
Sílex	22	29%
Jádro	4	5%
Okř	4	5%
Ozdoba	15	20%

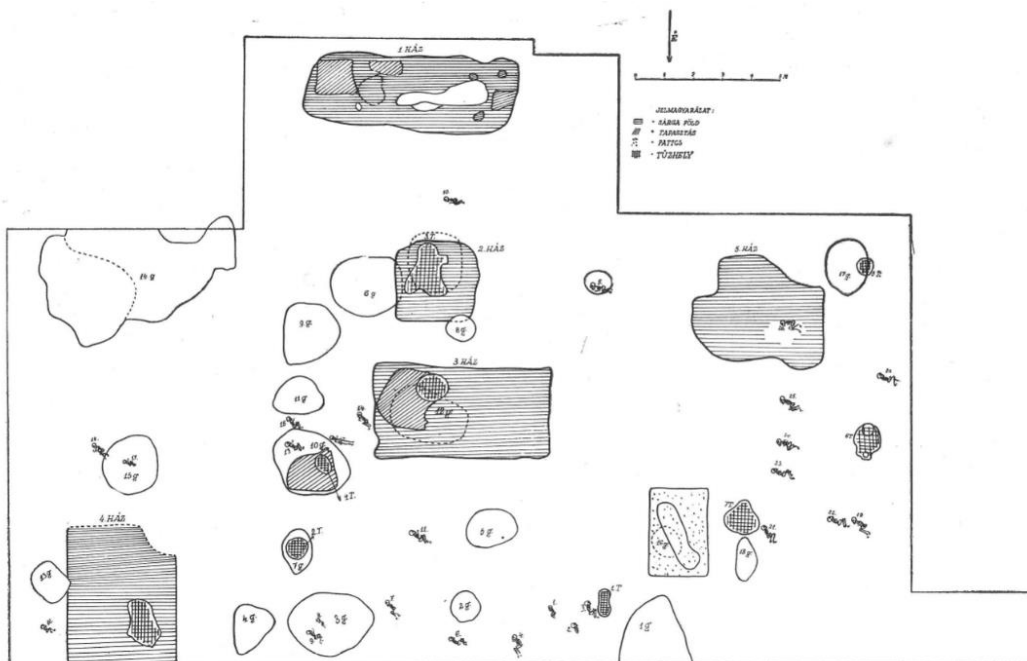
T6: Kultura s lineární keramikou – děti		
	Celkem	Celkem%
	108	
Keramika	68	64%
Klín	25	23%
Sekera	12	11%
Sílex	22	20%
Jádro	6	6%
Okř	55	51%
Ozdoba	36	33%

Tabulka 1-6: Početní a procentuální zastoupení zkoumaných deskriptorů u definovaných kategorií.

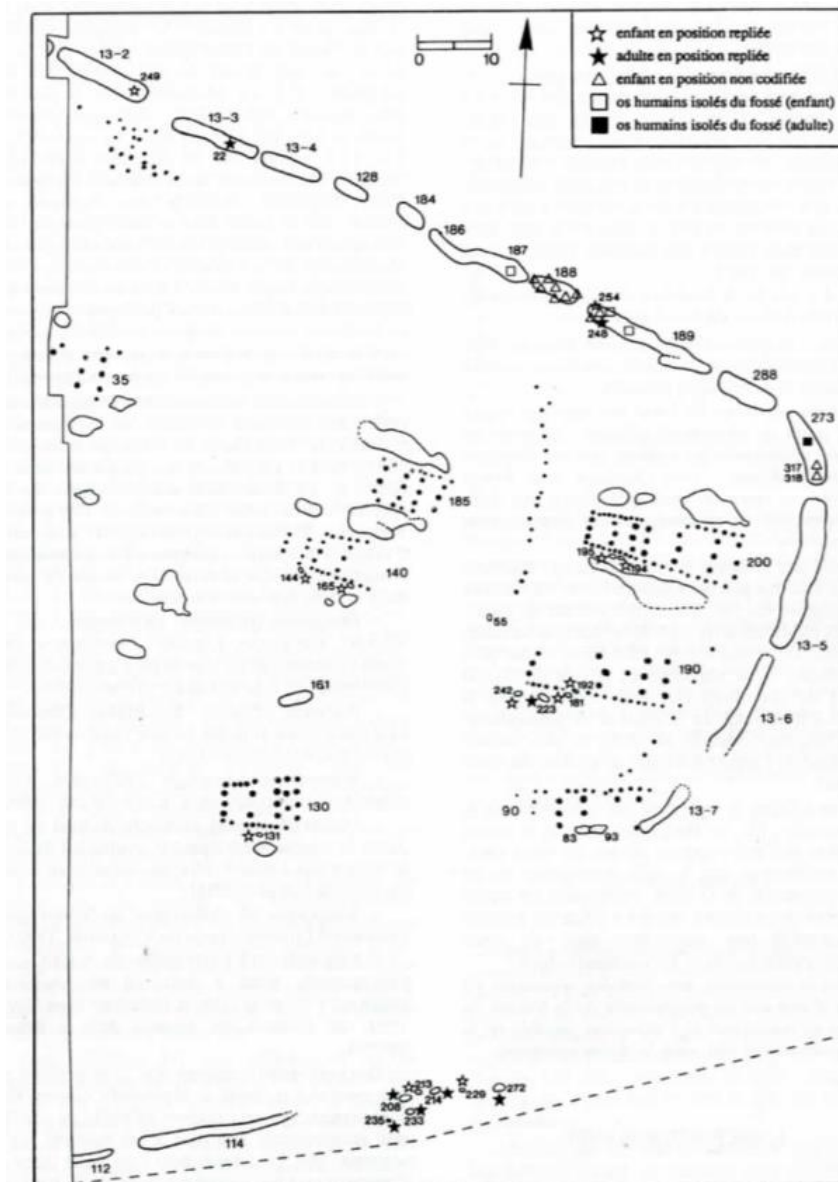
12.3 Obrazové přílohy

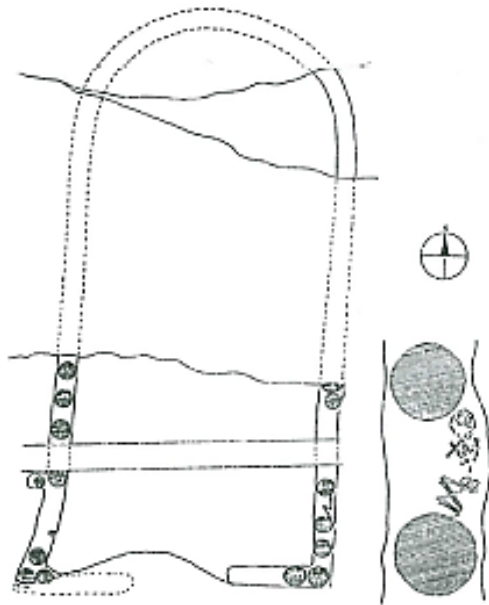
Obr. 11: Model jedné z podob procesu neolitizace a jejího postupného šíření do Anatólie, Evropy a Afriky (Květina 2015, 312).

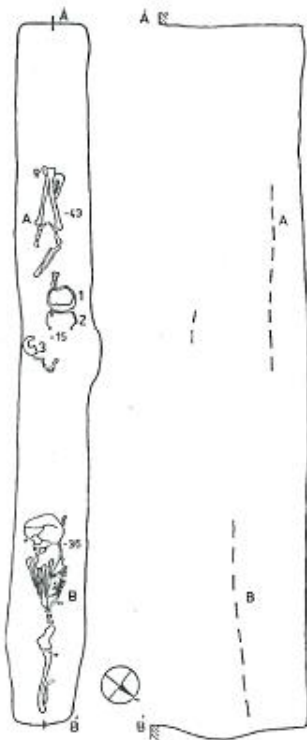
Obr. 12: Plán pohřebiště Potiszské kultury Tisza Tápé-Lebő (Maďarsko; Korek 1958, 146).

Obr. 13: Plán sídliště a pohřebiště kultury s lineární keramikou na francouzské lokalitě Menneville v regionu Hauts-de-France (Farruggia – Guichard – Hachem 1996, 121).

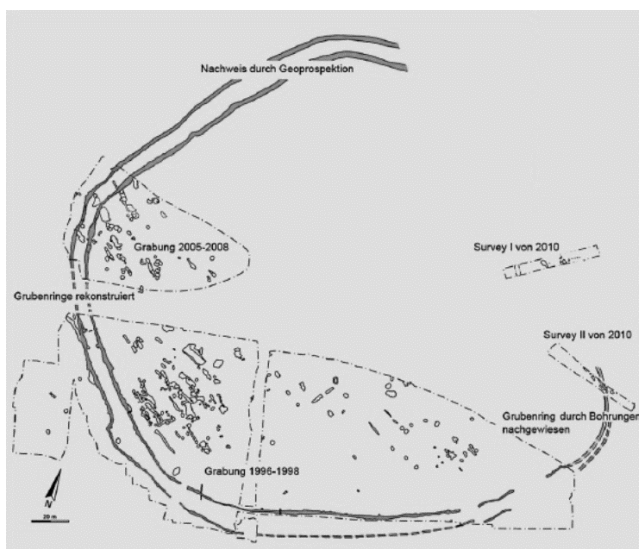
Obr. 14: Půdorys domu s pohřbem dítěte z neolitického sídliště Veszprém v Maďarsku (Podborský 2006, 146).

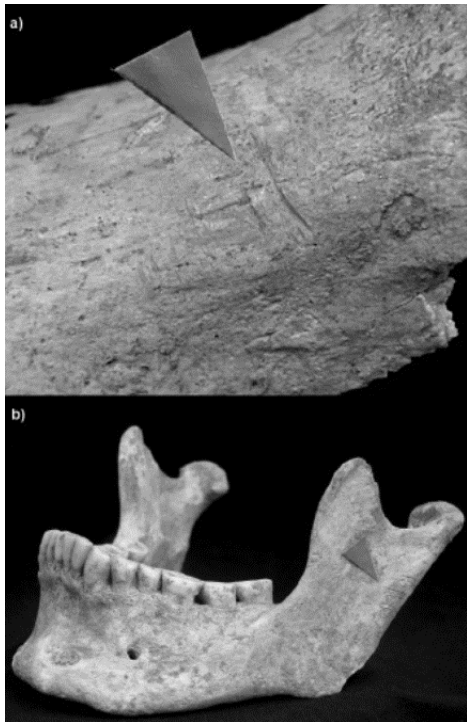
Obr. 15: Hrob dvou žen v základovém žlabu domu číslo 115 z lokality Jelšovica na Slovensku (Podborský 2006, 147).

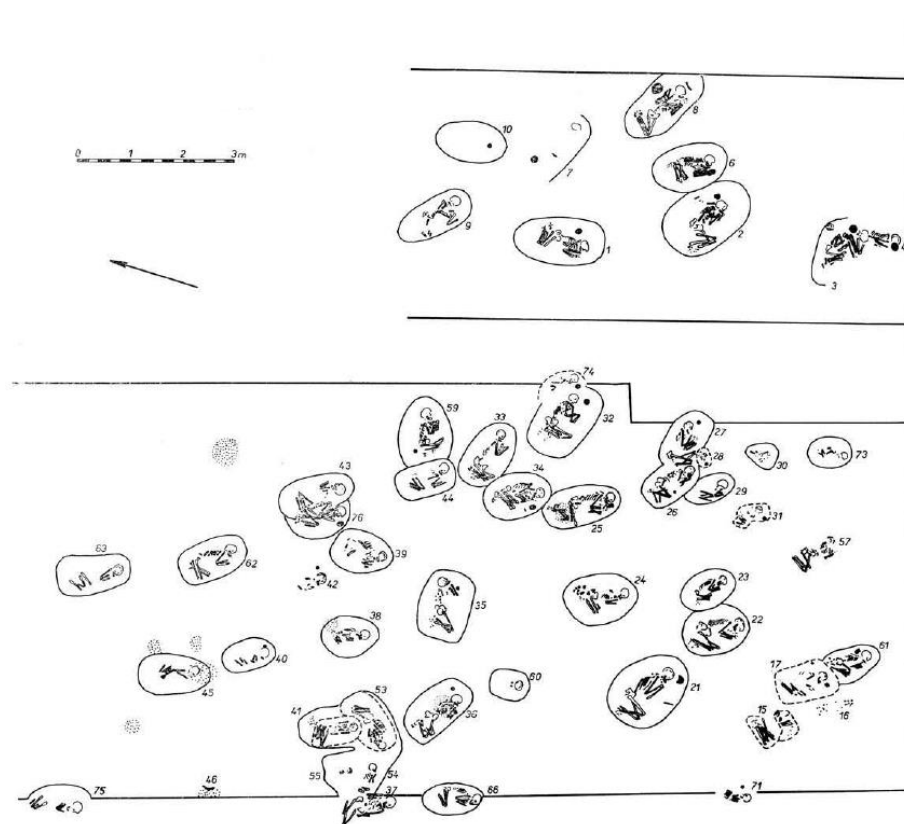
Obr. 16: Hromadný hrob v nepravidelné jámě na lokalitě Talheim ve spolkové zemi Badensko-Württemberg (Wahl – König 1987, 68).

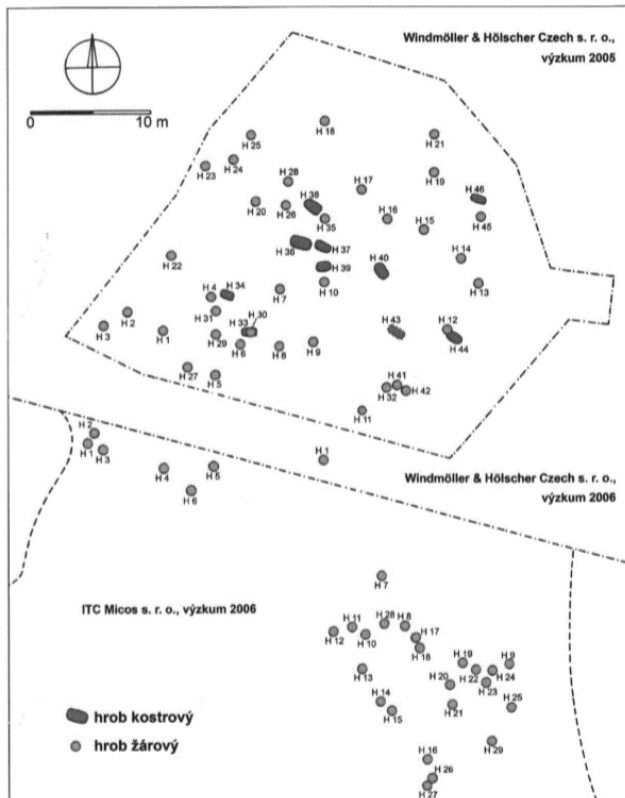
Obr. 17: Podoba dvojitého příkopu na lokalitě Herxheim v Německu (Zeeb-Lanz 2014, 173).

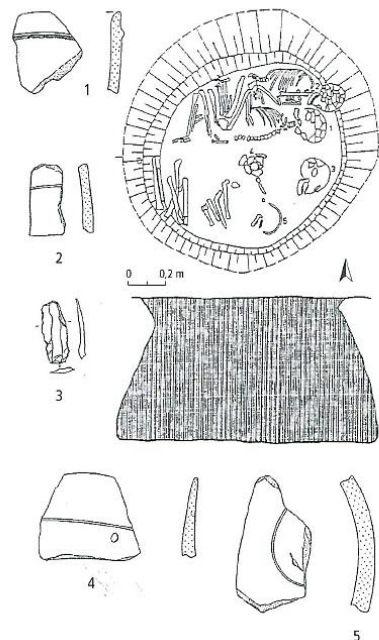
Obr. 18: Stopy po poškození kostí silexovými nástroji z lokality Herxheim v Německu (A: dlouhá kost, B: mandibula; Zeeb-Lanz 2014, 174).

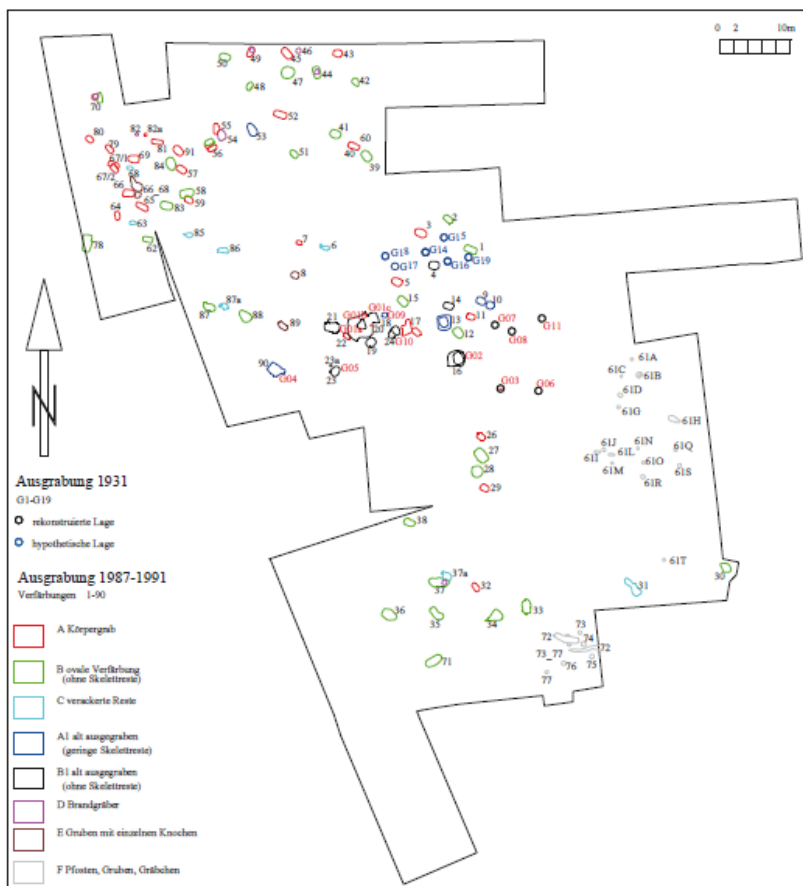
Obr 19: Výřez pohřebiště kultury s lineární keramikou v Nitře na Slovensku (Priemyslovova ulice; Pavúk 1972, 17).

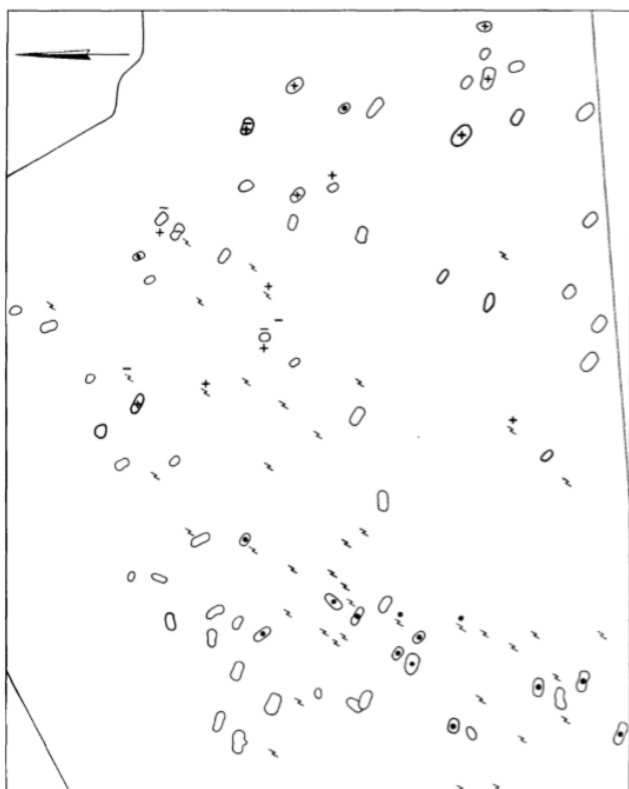
Obr. 20: Birituální pohřebiště kultury s lineární keramikou v Kralicích na Hané (Česká republika; Šmíd 2013, 13).

Obr. 21: Hromadný hrob ze zásobního objektu typu silo na lokalitě Třebestovice (Česká republika; Pavlů – Zápotocká 2007, 85).

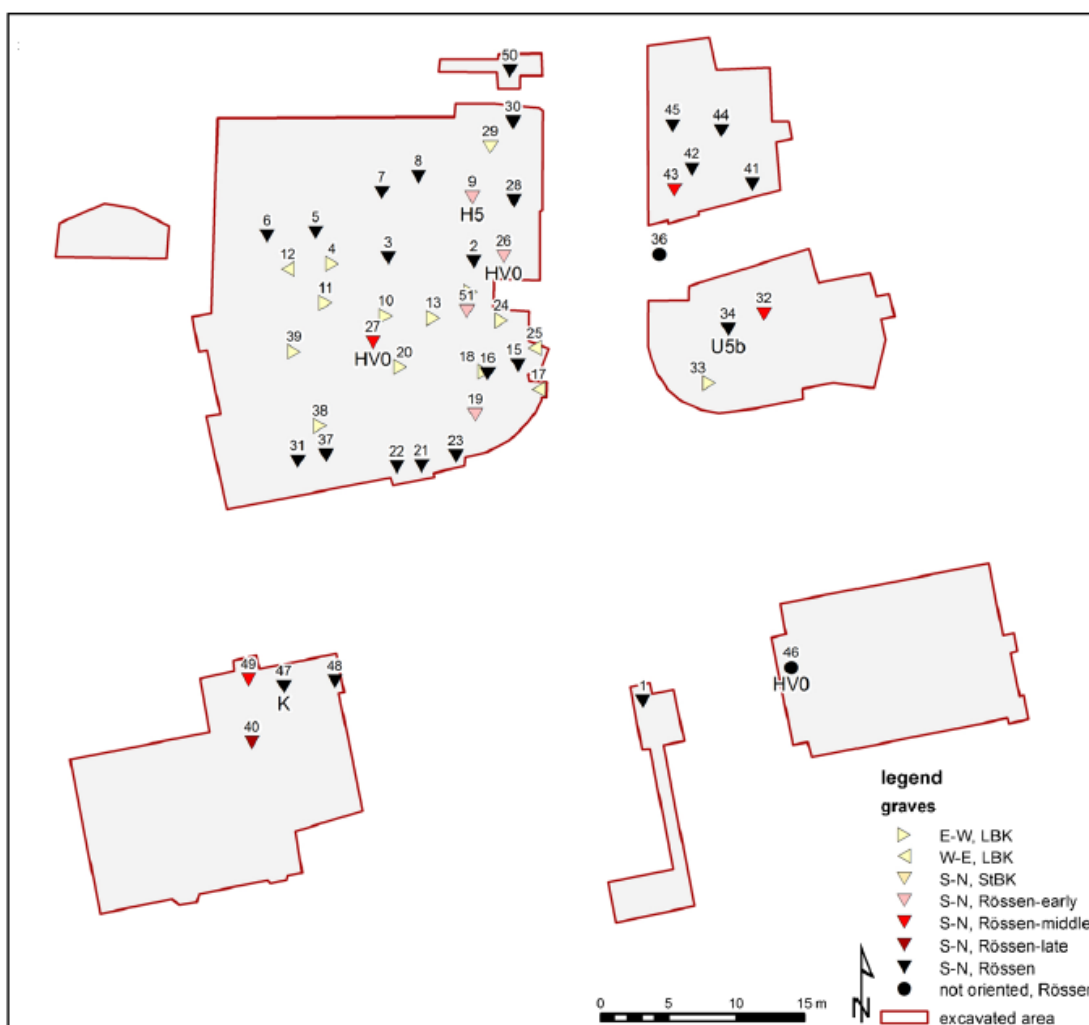
Obr. 22: Plán pohřebiště kultury s lineární keramikou na rakouské lokalitě Kleinhadernsdorf (Neugebauer-Maresch – Lenneis 2015, 23).

Obr. 23: Plán pohřebiště kultury s lineární keramikou na holandské lokalitě Elsloo (Modderman 1970, 120).

Obr. 24: Hrob ženy s milodary v orientaci východ-západ z lokality Haid (Rakousko; Kloiber – Kneidinger 1968, 51).

Obr. 25: Plán polikulturního pohřebiště na německé lokalitě Wittmar (Rötting 1983, 202).

